

A

VILÁGHÁBORÚ

NÉMET-ANGOL VERSENGÉS

ÍRTA

RUTTKAY VILMOS

JOGTUDOR,

MINISZTERI OSZTALYTANACSOS-SZAKTUDOSITO (LONDON)

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR ÍROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1915

TARTALOM.

	Lap
Az angol és világbirodalma	1
Angol-német viszony	36
Albion védekezik a «német veszedelem» ellen.....	53
«Edward the Peacemaker».....	64
A németek és a német militarizmus	72
II. Vilmos császár és a német imperializmus	110
A beteg Anglia.....	140
Business is Business!	176
Anglia háborúba megy.....	187

... Ha Angolhon óriási státusépítménye alatt a rég forrongó vulkán kitör: vihar üvöltend keresztül Európa minden szögletén.

Kossuth Lajos.

A mai világháborúban a némettség mellett az angolok állnak az előtérben. Berlinben őket teszik felelőssé a háború felidézéséért, a britekről hiszik általában, hogy legkonokabb ellenzői minden béketörekvésnek – annak dacára, hogy kevesebb vért ontanak, kevesebbet kockáztatnak, mint a hadviselő hatalmak bármelyike.

Angliának ez a szerepe már azért is feltűnő, mert az ő indokaikat legkevésbé érti meg nálunk a közvélemény. Mindenki érti a francia-német háborút, mert ezt vártuk 1870 óta és mert ez a háború, hosszabb vagy rövidebb szünetekkel úgyszólván az ókor óta tart. Németország és Oroszország között ritkán volt ugyan háború, de a szláv- és a teutonfaj nagy mérkőzését félszázad óta hirdetik a pánszlávizmus rajongói és francia barátai. Ausztria-Magyarország még nem viselt háborút Oroszországgal, ezt a háborút azonban elkerülhetetlennek tartották, amióta a keleti kérdés napirenden van, azaz több mint száz év óta.

De angol-német háborúra csak mintegy tíz év óta gondolnak. Ez az ellentét új keletű. Indokai nálunk még nem igen mentek át a köztudatba. Még a németek is csak most ismerték fel ezeknek az indokoknak az erejét.

A mai világháborúnak két főszereplője az angol és a német – nélkülök nem volna világháború.

VI

Nemzetek közötti viszálykodásnál, ellenségeskedésnél a felelősség mértékét pontosan megállapítani, ehhez az idő perspektívája szükséges. Egy későbbi kor lesz majd az illetékes fórum, ítéletet mondani.

Ma mindannyian, azok is, akik távol vagyunk a milliós hadseregek öldöklő tusájának küzdtereitől, bizonyos fokig elfogultak, részrehajlók vagyunk. De ha igyekszünk ezt az elfogultságot leküzdve, pártatlan bírálók lenni, általános igazságként el fogjuk ismerni, hogy az emberi viszálykodásokban ritkán van minden hiba tisztán az egyik fél oldalán. Rendesen mindkét részről, különböző arányban bár, történelemnek hibák, melyek azután áthidalhatlan úrt. szakadást okoznak.

Ebben a világháborúban résztvevők mindegyike meg van győződve, hogy az igazság az ő oldalán van. Így, egy a nemzeti szempontok által nem befolyásolt, a küzdelemben nem érdekelt, kívül álló szemlélő arra a konklúzióra juthat, hogy nem az igazság és az igazságtalanság közötti összeütközésről, hanem az egymással ellenkező érdekeken alapuló különböző igazságoknak szembekerüléséről van szó.

De nem térek ki a filozófia domíniumába és befejezem a könyvemhez szánt előszót.

Hosszú éveken át éltem Angliában. Figyelemmel kísérem az angol politikai és gazdasági élet törekvéseit. A helyszínén volt tehát alkalmam tapasztalni, hogy ezen törekvésekből miképpen keletkezett a németekre való féltékenység, mint fejlődött és növekedett az angol-német antagonizmus. Erről a kérdéssel az «Augusztai segélyező-bizottság» rendezésével egy felolvasást tartottam. Az élénk érdeklődés, mellyel hallgatóim megtiszteltek, arra indított, hogy az angol nép-jellemről és szokásokról, az angolok világpolitikai és világgazdasági törekvéseiről tett észleleteimet, felolvasásom lényeges kibővítésével a nagyközönségnek is elmondjam.

VII

Nagy kérdések, nagy problémák ezek. Számos vaskos kötetre szolgáltatnak anyagot. Szerény munkámnak szűk keretében sok érdekes kérdést még csak meg sem említhettem.

Bizonyára vannak tévedések, helytelen következtetések munkámban. Ellenmondások is előfordulnak benne. Ha valamit, ezt volt nehéz elkerülni – hiszen Anglia a kontrasztok hazája.

Hogy egy kontinentális ember Angliáról egy jó könyvet írjon, ehhez élethossziglani tanulmány és – genialis tehetség kell. Ezen feltételek egyike sem illik reám.

Az Angliában tett megfigyeléseim alapján készült tanulmányt kiegészítettem, a németekkel és Németország gazdasági viszonyaival foglalkozó két fejezettel. Ezekben a manapság sokat vitatott német militarizmus és német imperializmus problémáit igyekszem megvilágítani.

Az angolok iránt mi magyarok mindig ösztönszerű vonzalmat éreztünk, ők is azt mondták, hogy rokonszenveznek velünk. Nem rajtunk múlt, hogy a mi érzelmeink nem a régiek többé.

Természetes, hogy nagy szövetségesünkhöz – egyetlen barátunkhoz! – vonz a szívünk; a világháború legélesebb ütköző felületének, az angol-német viszálykodásnak szemléltetésénél és méltatásánál tehát a tollam lehet, hogy öntudatlanul is különbséget tesz barát és ellenség között.

Szerény munkámban talán a mai világesemények okainak és célzatainak megértéséhez felvilágosító adatokat fogunk találni honfitársaim.

Ez az intenció vezetett annak megírására.

Budapesten, 1915. évi Áprilisban.

Ruttkay Vilmos.

AZ ANGOL ÉS VILÁGBIRODALMA.

An Englishman has three qualities:
he can suffer no partner in his love,
no stranger to be his equal, nor to
be dared by any. *Lyly.*

A glorious charter, deny it who can,
Is breathed in the words, Tarn an
Englishman. *Eliza Cook*

Kitartás, tetterő, államférfiúi geniálitás, vállalkozási szellem és élelmesség, kedvező geográfiai helyzet és szerencsés konjunktúrák, ezek az angol világbirodalom monumentális épületének alapkövei. Fizikai, erkölcsi és szellemi fölény nélkül ezt nem érheték volna el; a véletlen szerencsének és az önző kíméletlenségnek is volt osztályrésze a sikerben. Abban az időben, amikor más nemzetek belső bajokkal, egymásközi háborúskodással voltak elfoglalva, ők kihasználták a helyzetet és elfoglalták a világ legértékesebb pontjait. Mások háborúskodtak, a britek pedig arattak.

Hatalmas flottájával, a nemzetközi forgalomra fontos tengerszorosok birtokbavételével, a legnagyobb tengeri hatalommá lett. Mint *Lord of the sea*, a tengerek felett egyeduralmat gyakorolt és nemcsak Európa, hanem jóformán az egész világ diktátorává emelte magát.

Koloniális expanzió révén a brit birodalom, a földgömbnek minden részére kiterjeszkedett.

Az egész világnak majdnem egy harmadát jogara alá hajtotta; ma 125 millió embernek az anyanyelve angol és

450 millió ember él olyan országokban, melyekben a hivatalos nyelv angol.

A világ elismerte, hogy a kolonizáció terén a gazdasági és szellemi haladás úttörőjének munkáját végezte.

Gazdasági élete gigantikus méretekre fejlődött, a tengerentúli piacok urává, a világ műhelyévé, a nemzetközi forgalom központjává lett.

London lett a világ tőzsdéje, a nemzetközi kereskedelem közvetítője, itt futottak össze az egész földkerekség gazdasági cseréjének lebonyolítási szálai, a *City* lett a világ bankháza.

A brit világ gazdasági Herculesnek még a költők fejedelme, *Goethe* is rajongó hódolattal adózott!

Az angol birodalom büszkén tekinthet vissza pályafutására. Szerény kezdetből sokra vitte. A középkori VII-ik Henrik maroknyi, párt viszályoktól szédült királysága, a XIX. század elején mint világhatalom, a földgömb politikai horizontján a leghatalmasabb égi test. Szerencsés *John Bull!* Boldog *Britannia!*

Népeinek erkölcsi státusa, vallásos érzéke, kultúrája magas fokra emelkedett; az angol népszabadság Európában közmondássá vált.

Alkotmányos, közigazgatási, igazságszolgáltatási és szociális intézményeit mintaképnek tekintették. A száműzöttek menhelye, a szabadság klasszikus hazája lett. Egész Európa hódolattal tekintett Angliára; mi is belekerültünk bűvkörébe. *Széchenyi István* Angliától elragadtatva így nyilatkozott: «át kell ültetnünk Angliából az alkotmányos rendszert és a lótenyésztést».

Az egész világon utazó angol kedvéért az angol nyelvet igyekeztek megtanulni. A Kontinensen az angolt kényeztették, becézgették: *Civis Britanniae sum* a legelőkelőbb társaság kapuit megnyitotta. A hosszú angolra esernyőjével és

felgyűrött nadrágjával áhitattal néztek, mint a szabadság, gazdagság és a szerencse mesebeli országának küldöncére.

Divatját, különégeit majmolva utánozták, valóságos angломánia fejlődött ki. A magyar állampolgárrá lett *Yolland Arthúr* egynehány év előtt egy érdekes cikket írt a londoni «Daily Mailban, a Magyarországon dühöngő angломániáról.

Az angol lassan hozzászokott a tömjénezéshez, természetes önhiúsége elbizakodottá, arrogánssá tette. Zsoldos csapataival egész világrészeket hódított meg, kis fáradsággal mérhetetlen kincseket szerzett. A világ bámulattal nézte Albion hódító szereplését.

Történelmének vannak fényes lapjai. Egy Cromwell-t, egy *Nelsonit* csak nagy nemzeteknek ad a Gondviselés. A tíz milliót számláló angol, a nagy Napóleon negyven millió franciái és másik negyven millió idegen hűbéresei ellen, késhegyig menő harcra sikerrel vállalkozott.

Polgárháborúiban gazdag múltjából a békés fejlődés, a szociális és gazdasági berendezkedésnek Európában mintaszerű országa lett. Nem csuda tehát, hogy a szigetországnak a fejébe szállt a képzelődés, a brit magát a világ *champion*-jának, a tengerek született urának, a világ parancsolójának képzelte; azt hitte, hogy őt illeti meg a bibliai kiválasztott nép szerepe. Természetesnek találta, hogy Angliának prestige előtt mindenki meghajol; ez szülte a brit gőgöt.

A gőgös angol a hullámhatárok mögül nézett a világra, szemében a Teremtő a földgömböt két részre osztotta, az egyik fele az ő szigethazája, a másik a külvilág.

A múlt században egy osztrák diplomata, gróf *Ficquelmont* érdekesen jellemezte az angol inzuláris felfogásnak eredetét: «Erzsébet és Cromwell ideje óta, Angliában vallásos motívumok hatása alatt, minden idegen dolognak az elvetése rendszerré vált. A nyelv, erkölcsök, az egyházak típusa,

szokások, állami intézmények – minden, ami angol, egy sajátos karaktervonást vett fel. Anglia úgyszólván egy inzuláris intézménnyé lett, mely magát a szárazfölddel szemben ellentétben állónak tekintette.»

Az önhitt angol szigetországában a világ trónusán képzelte magát.

A siker, a hatalom gyakran a különben szerény embert is elkábítja, ugyanígy van ez nemzeteknél is. Anglia hozzászakított a hatalomhoz, a gazdagsághoz, ezt saját monopóliumának tekinteti és azt, amit megszerzett, meg is akarja tartani. Ez végtére emberi dolog.

Azonban: Les jours se suivent et ne se ressemblent pas.

A világ fejlődött, a népek haladtak, új államalakulatok keletkeztek. A nemzetek versenyében megedzett birodalmak, úgy az ó, mint az új világrészben, eljutottak a férfikor delelőpontjára. Anglia, a nagy Anglia hatalmának fényétől elkábítva, úgy látszik, álomba merült, elmaradt a világhaladástól, mintha a «Canterbury» érseki templom toronyórája megállott volna. Intézményeiben, szokásaiban az évszázadok rozsdája mohosodott meg. Tradícióiban, múltjában élt.

A világ órájának mutatói azonban mozogtak rendesen tovább és jelölték a nagy politikai és gazdasági áramlatokat, az erők egyensúlyának eltolódását. Természetesen mindez nem maradt visszahatás nélkül John Bull szigetére és világbirodalmára. Ő ezt azonban nem látzott észrevenni, továbbette a beefsteaket, olvasta a «Times»-t és járt a *City*-be. A *City*-be azonban oly keveset járt, amennyire csak lehetett, és idejének jelentékeny részét tennis, golf, football, lóverseny és rókavadászattal töltötte.

A külvilágban folyó események elől azért nem zárkózott el, messzeliátó államférfiai és ravasz diplomatai nem igen mulasztották el az alkalmat a továbbterjeszkedésre; távoli-

birtokai, gyarmatai bár szaporodtak tovább, de biztonságának érzetében, az önmagával való megelégedettség tudatában, belső kórok kezdték ki szervezetét.

A könnyű szerrel szerzett kincsek azonban sohasem váltak az ember javára. Az ősök erényeit az utódok elfelejtették, a jólét és a fényűzésben elpuhultak. A munkavágy, a kötelességtudás, a megelégedettség és a haza iránti áldozatkészség csökkent. Nemzeti, gazdasági, társadalmi organizmusa nem haladt a kor szellemének igényeihez mérten és abban az arányban, amint ez az európai Kontinens rohamosan fejlődő országaiban történt.

Anglia a XIX. század végén úgy élt, dolgozott és gondolkozott, mint a rég letűnt századok *Merry Old England* világában éltek.

Beköszöntött a XX-ik század. London nagy ünnepéssel fogadta a világméretű útjáról visszatért *Wales*-i herceget, a mai *V. György* királyt. Nagy tehetséggel nem áldotta meg a Gondviselés ezt a királyfit, azonban hosszú utazásaiiban mégis látott egyet-mást. Észrevette, hogy a *Good old England*-on kívül is lüktet az élet, sőt talán hevesebben, mint náluk otthon. Szemébe tűnt, hogy a haladás, az előretörés gyorsabb tempójával a jó angol polgár nem tart lépést. Elhangzott ajkáról a *Wake up England!*

A wales-i herceg riadója végigsüvöltött a szigetországon és felébresztette szunnyadó honfitársait. A fölényének tudatában gondtalanná vált, a külföldet nem ismerő, a kontinentális embertől eltérő mentalitásával gondolkozó angol polgár megriadt.

A tömegszuggesztióinak annyira alávetett népben köztudattá vált, hogy *Something is wrong!* Hát hol van a baj? kérdezték. Az imperialisták válaszoltak erre a kérdésre. A baj ott van, hogy a *British Empiresnak* alapkövét képező gazdasági szupremáciát fenyegeti az idegen konkurrencia.

A világbirodalom fokozatos felépítéséhez nemcsak a színes népfajok meghódítása volt szükséges, hanem nélkülözhetetlen feltétel volt, az európai népek konkurrenciáját a világterjeszkedési küzd térről elzárni. Minden erősödő államban versenytársat látnak és a riválisnak meggyengítésével saját fölényüket fenntartani, ez tradicionális politikájuk.

Anglia rendszeren a Kontinens legerősebb állama ellen szövetekezett a gyengébbekkel; az európai viszálykodásokat a maga céljaira használta fel. Tényleg tengeri hatalmának megteremtéséhez szükséges volt a kontinentális hatalmak egyenetlensége, ez az alapfeltétel hegemoniájának fenntartásához is. Az angol külpolitika következetessége és diplomáciájának ügyességével ezt a célt sikerült is eddig elérni. Régen a spanyol birodalom, majd Hollandia volt a konkurens, ezekkel Anglia végzett, később a franciák, különösen a nagy Napóleon volt a versenytárs; a világhódító ellen Anglia szövetekezett az európai hatalmakkal, ezen az úton ettől a konkurrenciától is megszabadult.

Angliának magatartására ezekben a háborúkban nem mindig kizárólag a hegemonia megszerzését célzó indokok voltak mérvadók. Így a spanyolok elleni küzdelemben Anglia saját védelme és egyúttal a protestantizmus védelme érdekében küzdött. A francia világhuralmi törekvések elleni évszázados küzdelmekben Anglia léte veszélyben forgott és egyúttal egész Európa érdekeinek védelmében működött közre. De különösen mióta legnagyobb riválisa, a francia, Napoleon bukásával megszűnt veszélyes lenni és az ezen időben megkezdődött nagyarányú területi terjeszkedés óta az angol politika minden áron arra törekedett, hogy az európai hatalmi alakulásokra és a tengerentúli világpolitikai eltolódásokra Anglia szava döntő súllyal bírjon. Egy ideig sikerült Albionnak ezt az *arbitrumundi* szerepet játszani.

A birodalom égboltozatán azonban egyszerre csak felhők kezdtek tornyosulni. Újabb konkurensek jelentek meg a láthatáron. Az egységes Németbirodalom rohamosan gyarapodó népességével Európa központjában számottevő hatalmi tényezővé vált. Az Óceánon túl az amerikai Egyesült-Államok úgy politikailag, mint gazdaságilag nagyhatalommá fejlődtek. A távol keleten, Japán ambiciózus törekvéseiben mindjobban érvényesült.

Az önteltségében és felsőbbségében magát ringató angol is belátta, hogy a nemzetközi konstellációban így beállott hatalmi alakulás nem lehet befolyás nélkül az ő helyzetére. Gyanakodni, bizalmatlankodni kezdtek, ösztönszerűleg önvédelemre gondoltak, akárcsak *Tartarin de Tarascon*, mindenütt és mindenkiben ellenséget láttak.

Egy geniális államférfi, *Chamberlain*, felhasználta ezt a néphangulatot. A gyarmatügyi miniszter észrevette, hogy Anglia evolúciójának egy mérföldkövéhez jutott, észrevette, hogy az öt világrészre kiterjedő, ezer heterogén elemből, minden rendszer nélkül kialakult birodalom nélkülözi a szerves összetartozás attribútumait. Propagandát indított abból a célból, hogy a laza, az összetartozás belső és külső kifejezésében hiányos világbirodalmi alakulat szerves, intézményes alapokra fektetessék. Feltámadt az imperialisztikus irány, melynek célja közjogilag összekapcsolni, egy alkotmányos egészben összefűzni a birodalomnak alkotórészeit és ennek fenntartását biztosítani. Chamberlain ezt az anyaországnak a gyarmatokkal gazdasági alapon, egy nagy vámszövetségben való egyesítésével remélte megvalósítani. Ez a terv a szabadkereskedelemhez való ragaszkodás következtében megghiúsult.

Ugyancsak felmerültek tervek, a birodalmi véderőnek közössé tételével létesíteni az összekötő kapcsot. Szóba került egy közös alkotmánynak és végrehajtó hatalomnak konstruá-

lása, melynek alapján egy központi birodalmi tanács Londonból vezetné a birodalom ügyeit. Bizonyos haladás ebben az irányban történt is. Így minden öt évben Londonban összeül egy birodalmi konferencia, melyen az anyaország és a gyarmatok államférfiai közös érdekű ügyekben tanácskoznak. Továbbá a gyarmatok közül egyik-másik Anglia tengeri haderejéhez bizonyos kontribúciót ígért, egy a közös véderő érdekeit szolgáló bizottság «Imperial Defence Committee» alakult. Ugyancsak megalkották a birodalmi állampolgársági statust «Imperial Citizenship» és gazdasági téren, mint a hajózás, posta és távírda, a kereskedelmi hírszolgálati kérdésekben létesültek a közös érdekeket szolgáló megállapodások. A külföldi verseny elleni védelemre egy közös birodalmi védjegyet «Imperial Trade Mark» fogadtak el.

Mindez az imperialisztikus tervek megvalósítására csak az első lépés. Nehézségek is jelentkeztek; a világ minden részében fekvő gyarmatok különböző, gyakran ellentétes érdekei és magában az anyaországban is kifejezésre jutó partikulárisztikus érdekek a birodalmi egységesítést, alkotmányos központosítást nem tették lehetővé. Az Imperiumnak szervezését sem gazdasági, sem közjogi alapon nem sikerült megvalósítani.

Aggódó csüggedéssel hagyta abba a lángoló ékesszólással megáldott *Chamberlain* imperialisztikus propagandáját. Egészsége elhagyta, az agg államférfi visszavonult a közélettől. Fáradozásai azonban nem maradtak eredmény nélkül, a gyarmati politikát ellenző kis csoport, a «little Englander»-ek elnémultak és úgy az anyaországban, mint a gyarmatokban, a birodalom összeforrasztását célzó imperialisztikus eszmék a napirend kérdésévé váltak. Az «Imperialism» talizmánszerű jelszóvá lett; a sajtó, a színház, a falragaszok, a hirdetések minden omnibusz tetején naponta reklámot csínáltak az eszmének.

Amerika után Anglia a hirdetések második hazája, mindent amit hirdetnek megvesz a közönség, legyen az biblia vagy hajnövesztő kenőcs. A politikai és az egyházi életben a hirdetés épen olyan fontos, mint az üzleti világban. A reklám egyike a modern hatalmi eszközöknek. Aki gazdag akar lenni, aki karriert akar csinálni, aki hírnévre, babérokra vágyik, annak ütni kell a dobot. A szüntelen dobpergés hatása alatt az élet minden fázisára kiterjedt az imperializmus; a kereskedelmi kamarák birodalmi konferenciákat tartottak, imperialisztikus klubok és egyesületek alakultak. Államférfiak, politikusok imperializmusról szónokoltak, kereskedelmi ügynökök ennek a cégére alatt utaztak. Az uralkodócsalád tagjai ennek az eszmének adták oda nevüket, az írók és költőknek ez lett a kedvenc témájuk. Szóban, írásban és képben ezt az eszmét hirdették Londontól a Jöreménység fokáig; a régi római imperializmus eszményképét tűzte zászlójára, a *Greater Britan* megvalósításáért küzdő modern brit imperializmus.

*

Az angol imperializmus alapja az univerzalitás, ez az irányelv úgy a politikai, mint gazdasági kérdésekben, sőt a nemzeti élet egyéb vonatkozásaiban is. Ethikai vonása az a vérré vált meggyőződés, hogy az angol, faji superioritásánál fogva, egyedül jogosított és hivatott a világalomra.

Ez a gondolat a «Pester Lloyd»-nak az Univerzalizmus és az Individualizmusról írt vezércikkében (november 11, 1914) szabatossággal ekképen van kifejezve: «Angliában az univerzalitás eszménye a szigetországi helyzetből ered. A sajtóságos viszonyok között sajtóságos kulturformák fejlődtek ki. Szerencsés gyarmati politika és az eddig dogmának tartott megtámadhatatlanság eredményezték azt, hogy Nagybritannia lényének bélyegét óriási területekre

majdnem ellenállás nélkül volt képes ráütni. Ausztrália és Északamerika, India és Délafrika mintegy automatikusan az angol kultúra bűvkörébe kerültek. Ez azonban előfeltétele volt annak a kereskedelmi világhatalomnak, melyet London, Manchester és Liverpool magukhoz ragadtak; karöltve járt ezzel az angol nyelv dominálta területeknek óriási terjeszkedése, amit az öreg Kontinens mint magától értetődő tény nyugodtan akceptált. így az univerzalitás az egész brit nép eszmekörének domináló gondolatává vált; ennek a gyakorlatban való megvalósítása talán már csak néhány generáció kérdésének látszott.»

Ebben a világnézetben van az angol álláspontnak e r k ö l c s i a l a p j a kifejezve. Mert legyünk – bármennyire joggal – felháborodva a brit ellen, vessük szemére a világhatalmi ambíciót és a túltengésbe menő üzleti szellemet, tagadhatatlan, hogy ő s z u b j e k t i v e hiszi, meg van győződve, hogy az ő dominációja az e m b e r i s é g é r d e k é b e n áll. Ez neki rendíthetetlen hite, és ebben a hitben a világ csak megerősítette őtet azzal, hogy századokig tűrte, sokszor elősegítette és bámulta az angolt, épen azon tulajdonságaiért, melyekkel a világ felét meghódította. Ezt a hitet generációkon keresztül az anyatejjel szítták magukba. Ez a hit diktálta *Macaulay*-nak tollába e szavakat: *The British race is the hereditary nobility of mankind.*

Az angol ezen világnézetének és az erre alapított politikájának erkölcsi alapja és hogy úgy mondjam, mentsége az, hogy, ahol egyszer – igaz, hogy néha a legnagyobb brutálitással – megvetették a lábukat, minden igyekezettel azon voltak, hogy a benszülöttek érdekeit előmozdítsák. Az angol domináció nyomában mindenütt haladás és kultúra járt. Igaz, hogy ezzel elsősorban a saját érdekeiket szolgálták, de emellett az egoisztikus szándék mellett megvan az az em-

berbaráti szándék is, hogy a saját érdekeikkel karöltve, a bennszülöttel: érdekei is előmozdítottassanak. Ez a szándék tagadhatatlanul megvan náluk, már pedig büntetőjogi elbírálás szempontjából is a szándék, az intenció a kritérium. Ezeket az erkölcsi momentumokat, ezt az exkuzáló jó szándékot nem minden hódító nemzet javára lehet felhozni.

Bizonyos, hogy nem egy gyarmat és birtok az angol uralommal a rabszolgaságból, az igából, a nyomorból kiszabadítva, a fejlődés és virágzás útjára került. Példa erre Egyiptom. Ennek tulajdonítható, hogy a még annyira ellenszegülő meghódítottak is, a legtöbb esetben elismerik az angol domináció áldást hozó előnyeit, és hogy az angol hódítás legelszántabb harcosai később loyális ragaszkodással, odaadással viseltetnek Anglia iránt. Példa erre az egykor engesztelhetetlen délafrikai vezér *Botha*, aki ma lelkes híve az angol uralomnak.

Az angol gyarmatok és birtokok legtöbbje autonóm önkormányzattal bír, gyakran az anyaországtól való függés tényleg csak nominális, ez eredményezi, hogy a gyarmatok általában nagy loyaltással és odaadással viseltetnek az anyaország iránt.

Igaz, hogy Indiában csak nyers erővel képesek hatalmukat fenntartani, de az indiai császárság, bár gazdaságilag «gyöngye» a világbirodalomnak, az imperializmusnak etikai szempontból nem épen a legnagyobb sikere.

Írország is kivételt képez, itt a geográfiai helyzet magyarázza meg talán az ir függetlenségi törekvések elleni eljárás kíméletlenségét. Írország fekvése imperatív szükséggé teszi ennek az *Egyesült királyság*-hoz való tartozását; ez az angol szempont tagadhatatlanul logikus.

Kétséget nem szenved, hogy az angol birtokok vannak legjobban adminisztrálva, ők értenek – vagy értettek eddig – legjobban a kolonizációhoz. Ilyenképpen nyilatkozik

a német trónörökös az egy pár év előtt Indiában tett utazásairól kiadott munkájában.

Általában az angol fajnak jó tulajdonságait és az emberiség javára szolgáló szereplésüket legádázabb ellenségük, a német, ismeri el leginkább. Ennek bizonyítására a sok idevágó nyilatkozat közül szolgáljon a «Germanus» név alatt nemrég megjelent «Britannia und der Krieg» című munkából a következő' mondat: «Seine Verdienste in der Welt sind tatsächlich vielseitig und beträchtlich, und niemand wird sie ableugnen wollen.»

Köztudomású az angol-szász kultúrának Európa szellemi életére gyakorolt befolyása. A Kontinens nem egy nagy férfiak köszönheti szellemi és lelki világának kiképzését az angol irodalom és tudománynak. A legnagyobb magyar, *Széchenyi István* naplójában hálásan emlékezik meg *Franklin* és *Brougham*-ról, akiknek műveiből, saját vallomása szerint, lelki életére befolyást gyakorló inspirációkat szerzett.

Ami az angol államférfiaknak és diplomatáknak a világpolitika irányításában és befolyásolásában való rátermettségüket illeti, el kell ismerni, hogy a szó szoros értelmében a művészetig vitték ezt a tudományt. A felsőbb osztályokban a politikai talentum kétségkívül megvan.

Heine az angolnak politikai képességeiről szólva, érdekesen jellemzi a neki ellenszenves Albiont. A politikai dolgokban való fölényét, a brit lelki ürességével és a képzelet hiányával magyarázza meg: «Sie haben keine Phantasie», mondja a nagy német poéta, «das ist das ganze Geheimnis. Ihre Dichter sind nur glänzende Ausnahmen; deshalb geraten sie auch in Opposition mit ihrem Volke, dem kurznasigen, halbstirnigen und hinterkopfflosen Volke, dem auserwählten Volke der Prosa, das in Indien und Italien ebenso prosaisch, kühl und berechnend bleibt, wie in Threadneedle Street. Der Duft der Lotusblume berauscht sie ebenso wenig, wie die

Flamme des Vesuvs sie erwärmt. Bis an den Rand des letzteren schleppen sie ihre Theekessel und trinken dort Thee, gewürzt mit can t.»

A modern közjogi és politikai intézményekben tagadhatatlanul az angol volt Európa tanítója. De a leckék árát jól megfizetteti magának a brit professzor.

A saját hazájukban évszázados küzdelmek árán kivívott egyéni és politikai szabadságot és alkotmányos intézményeket t a l i z m á n u l használják fel más népeknél belső zavarok, mozgalmak, forradalmak és olyan áramlatok felidézésére, melyek az angol külpolitika érdekeit előmozdítani alkalmasak. Erre vezethető vissza bizonyos fokig – bár az angol néplélekben tényleg megvan a szabadságért küzdő idegen nagyságok iránt a hódolat és elismerés érzete – az a szíves fogadtatás, mellyel Anglia *Kossuth*, *Garibaldi* és a történelem nagy szabadsághőseit részesítette. Ezek az angol politika céljainak öntudatlanul eszközeivé válnak, egyrészt azáltal, hogy az így folytatott érintkezés folytán azok a politikai, nemzeti, gazdasági és felekezeti áramlatok, melyek a Kontinensen pártoskodást és mozgalmakat idézhetnek fel, Angliában evidenciában tartatnak, másrészt azáltal, hogy ezek a lelkes fogadtatás hatásából folyó benyomások impulzusa alatt, saját honfitársaikra, az angol érdekeknek megfelelő irányban befolyást gyakorolnak. Az angol államférfiak tényleg édes keveset törődnek ezekkel a szabadsághősökkel és a szívükön hordott üggyel, hanem ez úton rendkívül ügyesen és a legszebb etikai formában külpolitikájuk céljaira ügynököket szereznek.

Érdekesen világítja meg az angol politikának ezt a machiavellistikus tendenciáit «Alexander von Peez» England und der K o n t i n e n t cím alatt írt dolgozatában, melyben állításának megerősítésére a Times 1850. évi június hó 22-iki számából a következő, bennünket magya-

rokat is érdeklő, angol önbeismerést idéz: «Es gibt keine gesetzmässige Regierung in Europa, mit welcher wir nicht Streit angefangen, keine Volkserhebung, die wir nicht verraten hätten; die Kämpfer für die Unabhängigkeit Italiens und Ungarns sind uns wahrlich keinen Dank schuldig, dass wir sie zum Aufstand reizten und sie dann im Stiche Hessen.»

Hogy az angolokról helyes fogalmat alkotassunk magunknak, külön bírálat tárgyává kell tenni azt a két nagy csoportot, melyből az angol nemzet áll. *Brentano*, a nagy német tudós érdekesen különbözteti meg ezt a két csoportot: «Die ungeheuren aussereuropäischen Besitzungen Englands werden regiert und verwaltet von tapferen, harten, arroganten, findigen und geschickten Männern, deren Typus der Durchquerer des schwarzen Erdteils Stanley ist: Sie sind Männer mit der Moral eines Kapitäns von Seeräubern. Anders die Männer, die in der inneren Politik Englands gross geworden sind, die England zum Staate des Rechtsschutzes und der Freiheit gemacht haben.»

A faji tulajdonságok és a nevelési rendszer teremtették ezt a két eltérő típust. A gyarmati hódítók és adminisztrátorok azokból a magába zárkozó, erős egyéniségű, parancsolásra született egyénekből kerültek ki, akikben a már természetes temperamentumot fejlesztve, a nevelés *f é r f i a k a t* csinált. Ezek nem a fejükkel, hanem az izmaikkal gondolkodnak, a *k a r n i* tudnak és keresztülvinni azt, amit akarnak. Eltekintve ettől a tulajdonságuktól, mondhatni, üresfejű izomemberek.

Egy francia író nő «*Foemina*» tollnév alatt olyan éles pszichológiai bonckés alá vette az angol karaktert «*L'Ame des Anglais*» című könyvében, hogy legcélszerűbb ennek a típusnak a jellemzésére tőle idézni: «*L'anglais ne veut pas avec son cœur – le cœur faiblit parfois. Il ne veut pas avec son esprit, – l'esprit se laisse troubler par des argu-*

ments. Il veut avec ses invincibles muscles. Il manque un peu de sens critique? Mais oui! S'il avait du sens critique il lâcherait peut être ce qu'il tient. Le voit on lâcher?»

Ez a típus az alapítója a gyarmatbirodalomnak. Ezekben nincs logika, legföljebb az izmok logikája. Nem gondolkodik, hanem cselekszik. Tenni, cselekedni, ez vonzza őt, de gondolkodni lusta.

A másik típust, azokat a férfiakat, akik Angliában a jog és a népszabadság zászlóját tűzték magasra, szintén a nevelés hozta létre, de más anyagból. Ezekben nem volt meg a ködös éghajlatszülte kalóz-temperamentum, mely csak akarni tud, ezek gondolkodtak. Sajátságos, hogy mindkét típus ugyanazon nevelési rendszerben ki tudott fejlődni. Pedig az angol nevelés az elsőknek kedvez.

A felsőbb osztályok gyermekeinek szánt iskolákban «public schools» mint az Eton, Harrow, Winchester és Charterhouse-i intézetekben «férfiakat» nevelnek, erős fizikum és erős karakterrel, de kevés tudással. Ennek a nevelési rendszernek a termékei azok az ideális férfiaságot képviselő és modorban felülmúlhatlan fiatal emberek, akikre Anglia méltán lehet büszke. Az oxford-i és cambridge-i egyetemeken is mostohagyermek az elmélet és a tudomány. Az egyetemi képzettség megszerzésének legfontosabb feltétele, hogy a hallgató minden negyedben egy bizonyos előírt számú ebédet költjön el a «College»-ben!

De ennek a nevelési rendszernek megvan az az előnye, hogy a jellem fejlesztésével megveti az alapját azoknak a képességeknek is, melyek a tehetséges ifjakban a tudásnak önszántukból való megszerzésére vezetnek.

Egy hátránya és antidemokratikus iránya az angol nevelési rendszernek az alsóbbfokú iskolák és az egyetemi kiképzés közötti űr. A legritkább esetek közé tartozik, hogy az alsóbb néposztályok gyermekei magukat a tudományos

képzettséget igénylő pályákra felküzdhessék. A felsőbb iskolákban a nevelési költségek olyan magasak, hogy csak a vagyonos osztályú szülők képesek azokat fedezni. Van ugyan az úgynevezett «Scholarship» ösztöndíj-rendszer, mely lehetővé teszi a szegény tehetséges és szorgalmas gyermeknek a felsőbb ki képeztetésben való részvételt, ez azonban olyan korlátolt, hogy korántsem elegendő arra, hogy egy nemzetben szükséges szellemi vérkeringést, az alsóbb osztályoknak a felsőbb⁷osztályok részéről privilegizált magasabb foglalkozásokba való felküzdést megkönnyítse.

Tényleg Angliában ritka eset, hogy egy fiú, ha nem «the son of a gentleman», a kvalifikációhoz kötött életpályákra felküzdhesse magát. Angliában az volt, sőt még most is az a felfogás, hogy mindenki maradjon meg abban az osztályban, melybe a szülei tartoznak. A hírnevessé vált Lloyd George-nak a felsőbb osztályok szemében talán legnagyobb hibája az, hogy egy falusi tanítónak a fia!

Persze vannak azért Angliában «self made men»-ek is, akik szerény viszonyokból magas állásokba küzdtek fel magukat, különösen a koloniális adminisztrációkban található ilyenek és ezek a birodalomnak nagyon hasznos szolgálatokat tesznek. Leginkább az üzleti világban nyílik a felküzdésre alkalom és ezen a téren a siker, a vagyon előtt szemet huny a hagyományos előítélet. A csillogó arany sok mindent pótol! De azért ezeknek a felküzdőknek számolniuk kell azzal, hogy a hatok mögött azt mondják: «He is not a gentleman». A «gentleman» kifejezésnek elfogadott értelmezése szerint ez öröklött előjog ugyan, de egyéni képesítés is kell hozzá, mert lehet valaki egy lordnak a fia és mégsem «gentleman», ha modora, szokásai vagy cselekedetei (nem szükségképpen a törvénykönyvbe ütközők) nem felelnek meg a hagyományosan elfogadott feltételeknek.

Az igazi «gentleman» az, akinek az elődei is azok voltak

és akiben megvannak a megkívánt attribútumok. Azt mondják, hogy három generáció szükséges ennek a státusnak méltó módon való megfeleléséhez. Hogy mennyire igaz ez, bizonyítja ez a mondás: *The King can make a Knight, but he cannot make a Gentleman!*

*

Angliában a nép keveset foglalkozik politikával, nincs hozzá érzéke. A parlamenti közleményeket alig olvassa valaki. Az átlag angol reggel azt nézi meg az újságban, hogy milyen chance-ai vannak az ő kedvenc lovának, a *Grand National*-t vagy az *Eclipse Stakes*-t megnyerni. «Cambridge» vagy «Oxford» fog-e a *Henley Regatta*-ban győzni? «Eton» vagy «Harrow» lesz a *Crick et Match* lián az első?

A politikát a politikusokra bízák, ezek között is kevés a száma a beavatottnak; az átlagos politikus a nagy kérdések intézésében «outsider». Az adófizető megelégszik azzal a tudattal, hogy Anglia: mindenben «első» a világon és bízik abban, hogy államférfiai és admirálisul elvégzik a dolgukat. «It is their business» gondolja ő.

A munkásembert a politika egyáltalán nem érdekli, a gyarmatokkal édes keveset törődik, legföljebb akkor, ha oda az anyaországból, munkahiány végett, kivándorolni készül. A gyarmatokra is jellemző, hogy megtörténik, hogy rendszabályokat hoznak az Angliából jövő munkáselem bevándorlásának megnehezítésére. A világhatalmi ambíció csak a vezető, az uralkodóosztályban van meg és ennek hatalmi vágyai és gazdagodási telhetetlenségét szolgáló céloknak előmozdítására az államférfiak mindig nagy ügyességgel tudják a tömeg fantáziájára ható ideális jelszavakkal a közvéleményt megnyerni.

Az angolt két dolog érdekli, a *Sport* és a *Busi-*

n e s s, még talán egy keveset az egyház. A külvilággal nem törődik, legfőljebb annyiban, hogy megköveteli, hogy ott is minden úgy menjen, amint ez neki legjobban megfelel. «Die Engländer sehen ganz Europa für eine lediglich zum Nutzen Englands geschaffene Staatsgemeinschaft an.» Ezt mondta a XVIII-ik század közepén *Nagy Frigyes*.

Amennyiben a világ politikai berendezkedése az angol érdekekhez alkalmazkodik, akkor jó van minden. Különben baj van és akkor ő beavatkozik, igyekszik a dolgokat olyan irányba terelni, hogy az egyetlen mérvadó tekintet «the safeguarding of British interests» érvényesüljön. Előszertettel választja erre a békés utat, hiszen amint az angol történetíró *John Richard Green* maga mondja: «Háborúk és keresztes-hadjáratokkal Anglia népei nem törődtek». Ha azonban szép szóval, ravaszsággal, pénzzel nem megy a dolog, akkor az angol kész háborúba menni is. Nem mintha a harcias erények faji tulajdonságaihoz tartóznának, hanem ha angol érdekekről van szó, akkor ez B u s i n e s s.

A XVIII-ik század egy kiváló írója; *John Robert Seeley*, ismerte honfitársait,? midőn az «Expansion of England» című munkájában ezen szavakkal jellemzi őket: «Angliának a háború ipar, egyike a legalkalmasabb meggazdagodási eszközöknek, a legbiztosabb üzlet, a leghasznosabb pénzbefektetés».

Mindenki ismeri az angoloknak jó és rossz tulajdonságait. Aki csak megfordult Angliában, tapasztalhatta, hogy a személyes érintkezésben, a szótartásban, felebaráti jóindulatban, vendéglátásban excellálnak, ugyancsak tapasztalhatta, hogy mit jelent az önzés és kíméletlenség. *Kant* a németek nagy filozófusa így jellemzi őket: «Die englische Nation als Volk betrachtet, ist das schätzbarste Ganze von Menschen, im Verhältnis gegen andere. Aber als Staat, gegen andere Staaten, das verderblichste, gewaltsamste, herrschsüchtigste und kriegserregendste unter allen.»

Ugyanerre a konklúzióra jutott a francziák valláserkölcsei filozófusa, *Joubert* is, midőn ezt írta: «Les Anglais sont gens de bien pour leur propre compte, et gens sans foi pour le comte de leur pays».

Ez annyira igaz, hogy az átlag-angol a saját hazáján kívüli dolgokat igazságos vagy méltányos szempontból megítélni jóformán képtelen. Ha a saját nemzeti érdekeiről van szó, a jog és jogtalanság fogalma között nehezen tud különbséget tenni. A legnagyobb igazságtalanságot is megengedhetőnek, sőt kötelességszerűnek tartja, ha ez az angol érdeknek megfelel. Viszont vétkesnek tartaná tisztességesen eljárni, amennyiben ez angol érdeket sértene.

Vannak persze angolok, akik nem így gondolkoznak. Anglia története gazdag fennkölt gondolkozású, az emberiségnek büszkeségére való férfiakban is.

Viszont igaz, hogy azokat a politikai és gazdasági eszméket, melyeknek Anglia nagyságát köszönheti, saját privilégiumának tartja. Ezen eszméknek a világon való általános elterjedését nem szívesen látja, kétségen kívül azért nem, hogy fölényét megtarthassa és mert más nemzeteket a saját céljainak szolgálatára létezőknek tekinti.

A külföldön tartózkodó angol úgy jár-ke, vesz-tesz, mintha az övé volna a világ. Hódító szerepében igaz, hogy a szállodások, üzletemberek, sőt a «társaság» is neki segédkezni szokott, minden angol trénerrel olyan reverenciával bánnak, mintha ő volna a hűbérúr. *Marcell Prévost* a Riviérán tartózkodó angolok hódítási allűrjeiről szellemesen írja, hogy: «Excellent milieu pour étudier leurs procédés de conquête». Ez eszembe juttatja egy szegény angol papnak, aki néhány évet Budapesten töltött – és akit nem egyszer láttam teljesen ittas állapotban ülni a dunaparti korzón, – a hozzám intézett szavait: «Én elvártam volna, hogy a fővárosi jó kaszinók engemet felszólítsanak, hogy lépjek be tagnak!»

Egy velencei diplomata, *Andrea Trevisano* már a XV. században így ír az angol önteltségről: «Az angolok nagy előszeretettel vannak saját maguk és mindaz iránt, ami az övék; az idegen nekik ellenszenves és azt hiszik, hogy Anglián és lakosain kívül semmi jó nincs a világon.»

Ez a nemzeti egyoldalúság, ez az önmagával való megelégedettség – melyet tudatosan szít az erősen nemzeti nevelés – szülte az uralkodási vágyat és az uralkodási hivatottságban való hiedelmet, mely párosulva a hatalom kiküzdéséhez szükséges hajthatatlan akarattal, olyan nagy eredményeket produkált. Tényleg az angol határtalan arroganciájának nem kis része van abban, hogy birodalmának jogara alá négyszáz millió lélek tartozik. Egy élesesű politikus, *P. C. G. Masterman*, a *The Condition of England* című könyvében, az angol faj hódító tulajdonságait abban az erőben, energiában és bizonyos nyereségben látja, mely honfitársait jellemzi. «Strength, energy, and a certain crudity make up the blend of all Imperial races.»

Masterman analizálva az imperiális népeket, természetnek találja, hogy az angolban nincsen humor, nincsen türelem, hiányzik a dolgok belsejébe látó képesség, a lényének jellegét megvizsgálni képes tulajdonság; ezek nem lévén szükségesek a hódításhoz. Hanem kell, hogy meglegyen a nagy tetterő, részrehajlatlan és közömbös igazságosság, megvetéssel párosult tartózkodás és a hatalomnak olyan mérvű gyakorlása, mely a cél és az eszközök között szinte megdöbentő aránytalanságot mutat fel. Az imperializmusra való hivatottságot ez a modern Angliának egyik kiváló bírálója ekképen definiálja: «Those who would rule mankind must not expect much from themselves beyond rulership, is the lesson of history upon all Imperialisms.» Van ebben sok igazság. Az embereket dominálni, ehhez ép úgy szükséges a szuggesz-

tió, az akaratnak diktálására való képesség, mint az állatszélidítéshez megkívánt hipnotizáló erő. A domináló vonások a világtörténelemben szereplő minden nagy nemzetben megvoltak, ezek mindig igyekeztek felsőbbségüket és faji és nemzeti bélyegüket másokra oktroyálni.

Tagadhatatlan, hogy az angolnak erős az asszimilálóképessége; ritkaság, hogy az angol, külföldön letelepedve naturalizáltatná magát, míg Anglia tele van a szélrózsa minden irányából odakerült népfajok leszármazóival. A londoni Cityben hemzsegnek a német eredetűek és épen azok, akik még Darmstadt vagy Frankfurtban látták meg a napvilágot, most a lehangosabban kiáltanak anathémát a «damned German»-re. A háború kitörése után két ilyen «angol», akik «Goldschmidt» és «Steinkopf» névre hallgatnak, nem győzték e sorok írója előtt a Kaisert és népét gyalázni.

A nép karakterben rejlő mérhetetlen önhietség talán vallásos meggyőződésre vezethető vissza. A Puritánizmus az angol szellem fejlődésében történelmi tényező. *Cromwell* idejének puritán szektái mint a Mindenható választott népe, magukat morális rosszra képtelennek tartották. Szerintük a Puritánizmus hazája szükségszerűleg képviselője a legmagasabb kultúrának és mint ilyen a Gondviselés részéről kijelölt terjesztője az egyedül üdvözítő angol kultúrának és ezzel együtt a politikai befolyásnak.

A Puritánizmus, úgy látszik, a jezsuita «A cél szentesíti az eszközt» dogmát a külpolitikában elfogadja. Angliának a léte a külkereskedelemre van bázisozva, a külpolitikának tehát főcélja a *British Trade* védelme és előmozdítása. Ennek a célnak elérésére minden eszközt megengedettnek tart az angol, mert hiszen az ő kereskedelmi expanziójának nyomában járó politikai befolyás, az ő kultúrájának áldását terjeszti ki. Szerinte ez az emberiségnek elsőrangú érdeke, és a népekre valóságos szerencse, ha az ő dominációja

alá kerülnek. *Swift* már a XVIII-ik század kezdetén maró gúnnyal így karakterizálja Anglia háborúit: «Az ok gyakran az uralkodók ambíciója, akiknek az az érzésük, hogy soha sem elég azon országoknak és népeknek száma, melyeket ők boldogítani képesek».

A szigetország lakóinak faji karaktere a történeti fejlődés processzusában gyökeresen megváltozott. Az őslakókból, a keltákból, különböző germán törzsekkel keresztezve alakult ki az angolszász faj. Békeszerető, földművelő nép, erős érzéssel az alkotmányos államformák iránt. A Normannoknak hódító hadjáratával azonban egy lassú átalakulási folyamat ment végbe, úgy a népkarakter, mint az intézmények átalakultak.

A vallásos, patriarchalis-feudalis «Old England» népei vállalkozó, kalózkodó kalmárokká lettek.

A világ hódítás csirái már abban az időben fogamzottak meg. Anglia karrierjét nem a népnek, hanem a vezető osztályoknak köszönheti. Ezek a Vikingek különös véreket képeznek; angolszász, dán, norvég és normán keresztezés. Ebből alakult ki a kalózszellem.

A kalóz-, a vándorszellemnek jelentékeny szerep jutott az Imperium felépítésében; amit a németek «Wanderlust»-nak neveznek, ez hajtotta «Robert Clive»-t a nagy Mogulok birodalmába, melyből a kis üzleti alkalmazott idővel az angol világbirodalom «gyöngyét», a mai Indiát alapította. *Balsac*, a brit kalandvagyó hajlamot akként magyarázza meg, hogy minden angol, lelke mélyében elégedetlen a saját hazájával, ez az érzés kergeti őt a világba. A szellemes francia hozzáteszi, hogy ezen nem lehet csodálkozni, mert bárhová menjen is az angol, szülőföldjénél kellemesebb és szebb országra keli, hogy akadjon.

Balsac megjegyzése nem árul el nagyobb angol barátságot, mint a XIV-ik századbeli francia krónikás, *Froissart*,

aki így jellemzi az angolokat: «a világ legveszedelmesebb és legsértőbb népe».

Később a kalóz-, a vándorszellemet az üzér, a kalmár-ösztön háttérbe tolta és a XVIII-ik században, a technikai találmányok úttörő munkájával megindult óriási ipari fellendüléssel, Anglia fokozatosan egy *B u s i n e s s* államná nőtte ki magát. Az iparizmus túltengése a kapitalizmushoz és a jólét és fényűzés kultusza, a pénz bálványozásához vezetett.

A XIX-ik század alkonyán *Ruskin* ezt mondja honfitársairól: «Az angol ma már nem így fohászkodik: Hiszek az Istenben, a Mindenható Atyában, az ég és föld Teremtőjében, hanem hiszek a Dollár atyában, aki mindent képes nyújtani».

A mai Angliában is a különböző néptörzsek, az angol, a skót, az ír, a welsh, lényegesen eltérő faji karaktervonásokat mutatnak. Így a skót magát az angolnál sokkal különbnek tartja és minden alkalommal tiltakozik az ellen, hogy őt «Englishman»-nak nevezzék. A welsh-ek nem örvendenek jó hírnévnek, ez a megjelölés populáris nyelven a «hosszúujjú» hajlamokat is magába foglalja. Ha egy angol valakiről azt mondja, hogy «He is an Irishman», ezzel nem akar bókot mondani.

Angliában a magánembert meg kell különböztetni a politikustól. Amit a magánember, mint tisztességtelen dolgot a világért sem követne el, azt a politikus, legkisebb lelkiismeretfurdalás nélkül megteszi. Az amerikaiak nagy filozófusa, *Emerson* ekként jellemzi ezt a különös karaktervonást: «Anglia külpolitikája bár nagyratörő és pazar a pénzzel, ritkán volt nemes vagy igazságos. Főcélját mindig a kereskedelmi érdekek képezték».

Miért keresztelték el a szigetország fiát *perfid Albion*-nak? Ez a jelző általánosságban, mint a nép karak-

terének vonása bár nem indokolt, de tény, hogy kétszínűség és álszenteskedés van bennük bőven. A képmutatás, az őszinteség és nyíltszívűség hiánya, egyrészt a szigorú Puritanizmus kinövése, másrészt a hiányos szellemi nevelésnek eredménye. A jó angol oly sok dolgot nem tud, különösen ami a hazáján kívül eső viszonyokat illeti, hogy szégyenérzetből hozzá szokott a szimulálásához. Maga is restelli, hogy tudatlan és igyekszik ezt elpalástolni; ehhez szükséges a képmutatás.

Az angolnak a kétszínűsége részben egy rég letűnt kultúrkörhöz való megrögzött ragaszkodásban és a mai kor problémáinak megértéséhez való képtelenségben leli magyarázatát.

Mint az éremnek, úgy a képmutatásnak is két oldala van. A képmutatásnak a jó oldala a rossz példának elkerülésében nyilvánul. Mert ha már valaki mindenáron rossz és erkölcstelen dolgot cselekszik, ha titokban teszi és eltakarja hibás hajlamait, legalább mások nem látják. A rossz példa r a g a d ó s !

Az angol Puritánizmusnak áldásos befolyása a kereskedelmi életnek magasabb erkölcsi színvonalra emelésében nyilvánul; a tisztesség, szótartás és megbízhatóság tényleg az angol üzleti világban igen nagy. Viszont azonban ez szülte a kalmárszellemet az elhatalmasodását, mely mindent, még az ethikai, tudományos és művészeti értékeket is, első sorban anyagi szempontból ítél meg. Mindent megbecsülnek, ami kifizeti magát. A siker jóvá tesz minden kétes eszközt. Az anyagi javakban látják az élet boldogságának kulcsát. A tisztelet, a közbecsülés templomának belsejébe, a gazdagság kapuján mindenki bejuthat.

Anglia a gazdagoknak van szánva. Félig-meddig kellemesen élni, jómódúnak, ami pénzviszonyainkhoz képest gazdagnak kell lenni. Különben az élet szomorúan egyhangú és szürke. Szegénynek lenni Angliában nemcsak kellemet-

len, hanem szégyen is, az embert aszerint értékelik, amije van; így azt mondják: «He is worth 50 Thousand» vagy pedig «He is n' t worth anything». A pénz a mértéke mindennek. Ha valakinek elcsábítják a feleségét, a férj a válóperben kártérítést («damages») követel. Ez a jó módú osztályoknál rendesen szép összeg, 5 vagy 10 ezer font. A bíróság mindig megítéli. A törvényhozó intenciója abból indul ki, hogy kétszer is meggondolja valaki, hogy házasságtörést kövessen el, ha ennek a következményei esetleg vagyoni tönkrejutást vonhatnak maga után.

A pénz szuverenitása Angliában mindenben kifejezésre jut. *Lord Cromer*-nek, a modern Egyiptom megteremtőjének, a közpályáról való visszavonulása alkalmával, elismerés jeléül nem érdemkeresztet vagy «exellenciás» címet adtak, hanem a parlament 50 ezer font jutalmat szavazott meg.

A nyilvános életben, a politikában van képmutatás mindenütt, de bizonyos, hogy Angliában éri el a tökélyt. Az angol diplomatát talán csak az orosz haladja túl a két-színűség mesterségében. A moszkovita diplomatáról közmondásos, hogy «mindig az ellenkezőjét mondja annak, amit gondol». Az angol államférfit meg kell figyelni, ha a parlamentben beszél; olyan óvatos, olyan burkolt minden kijelentése, mintha a dodonai jós interpretáló munkáját akarná megkönnyíteni, valóságos tojástáncot jár. A modern angol államférfiak különösen hívei ennek az iskolának, elfelejtve, hogy hazájuk nagyjai, mint *Burke*, *John Bright*, *Robert Peel* és *Cobden*, a politikai becsületesség hívei voltak.

Nem lehet tehát mondani, hogy az igazmondás Albion szigetéről száműzött.

Thomas Arnold idejében még a szókimondást, az őszinteséget az iskolában mint a legnemesebb erényt ápolták, és a hazugság annyira megbélyegezte elkövetőjét, hogy mindenki kerülte, mint a ragályos beteget. Ez az irány produkálta azt

a művelt középosztályt, mely Angliában szélesebb, mint bárhol Európában. Ez az eléggé meg nem becsülhető elem nem halt ki ma sem; Angliának megvannak minden téren a nagyságai, a kultúra magas fokán álló individumai. Newton és Darwin szülőföldjének fiai között ma is vannak olyanok, akikre méltán lehetnek büszkék. Az angol «Gentleman» és «Lady» tagadhatatlanul az emberi kultúrfejlődésnek kiváló terméke.

Mindig voltak, akik magasztos eszmékért élni-halni tudtak; *Byron*, a modern Görögország szabadságáért küzdve, a csatamezőn lehelte ki lelkét.

Ma is vannak, akik a XX-ik század demoralizált Angliájával nem értenek egyet, akik ennek bűneit elítélik. Angliának legkérdelhetetlenebb bírálói mindig a saját szülöttjei között akadtak. Hibáit, bűneit, politikai erköcstelenségét saját fiai korholták legjobban, *Shakespeare*, *Byron*, *Dickens*, *Raskin* és *Thakeray*, legnagyobb ellenségeiknél jobban szemébe mondták az igazságot. *Felix Saiten* a «Neue Freie Presse»-ben (1915. január 4.) következő szavakban tesz tanúságot erről: «England hat immer die Stimme der Wahrheit gehört. Schonungslos ist die englische Politik von Engländern entlarvt und verdammt worden. Immer gab es und immer noch gibt es eine Fülle edelster Menschlichkeit unter diesem Volk».

De az átlag színvonalon felül álló, kimagasló egyének, minden igyekezetük dacára, nem képesek a tömegkaraktert magasabb, ideálisabb irányba terelni. Az idejét multa kultúrához való csökönös ragaszkodás, a szellemi korlátoltság és kishitű előítélet mindennel szemben ami nem angol, a materialisztikus életfelfogás, párosulva a hallucinációval határos faji büszkeséggel, a nemesebb, liberálisabb ösztönöket elfojtotta. Ez szülte a mai gögös, tudatlan, önző, haszonleső és kíméletlen típust, akinek *Bentham* filozófiai tétele, «mindenki tegye azt, ami neki hasznos», képezi az élet vezérfonalát.

Anglia népe, a tengerek által elbarrikádózott, szellemileg ködös atmoszférában értelmileg elkorcsosodott. A nemzetközi kalmárérdekek gócpontjává vált Albion, az üzérhajlam és üzérszellemnek «par excellence» melegágya lett, amelynek buja talajában, úgy a bennszülött, mint az odavándorolt ember lélek, a M a m m o n i z m u s rabláncába kerül. Tényleg, az odaszármazott idegenek bámulatos gyorsasággal veszik fel a modern Anglia tipikus karaktervonásait; a németek nem hogy nem képeznek kivételt, sőt a legjobb anyagot szolgáltatják. Anglia nagy ipusziális központjai tele vannak a «Made in Germany»-t átkozó németekkel, a londoni Cityben az elangolosodott németek a legnagyobb Jingoisták, (Angliában ez a neve a túlbuzgó sovínisztának.)

A parlamentben nem egy német leszármazott veri a mellét, mint a Greater Britain leglelkesebb híve. Egy politikai író, *Ellis-Barker*, nagyhangon hirdeti könyveiben az angol imperializmust, pedig a derék embert, még egynéhány év előtt «Eltzbacher»-nek hívták és valahol a Rajna vidékén született!

A mai angol karakterhibáiért jórészt a túlhajtott materializmust terheli a felelősség. A Merry Old England világának – ma már csak a klasszikus irodalomból ismert – néptípusa egészen más volt.

A régi Angliában megvoltak a népéletnek ősi, egészséges formái, volt parasztnép patriarkális erkölcsökkel és hagyományos szokásokkal. Megvolt az egészséges falusi élet, tősgyökeres eredetiségben, megvolt az igazi családi élet, természetes és nemes mivoltában.

A modern angolnak visszataszító jellemvonásai tehát nem a fajban gyökerező ösztönöknek természetes következményei, hanem a történeti fejlődésből kialakult viszonyokból alakultak ki.

Az önző és kapzsi, önhitt és gögös, kíméletlen és lelki-

ismeretlen típus, nem kis részben, a túlhajtott industrializmus, kapitalizmus és imperializmusnak az eredménye. Ezek a, tisztán a materializmuson és az ambíción alapuló törekvések nem alkalmasak arra, hogy az emberi szív és lélek nemesebb érzéseit fejlesszék.

De tévedés volna azt hinni, hogy minden angol kivétel nélkül lelketlen kalmár. Van egy kis része a társadalomnak, mely megveti ezt a kalmárszellemet.

Vannak a modern Angliában is, akik a túlzott materialisztikus irányzatot szerencsétlenségnek tartják, de nincs módjukban megváltoztatni a dolgokat és kénytelenek úszni az árral.

A világbirodalom minden rendszer, előre megállapított terv nélkül, alkalmi konjunktúrák kihasználásával, fokozatos gyarapodás útján jött létre. A birodalmi terjeszkedés indítóokai nemes szándékból sarjadtak; a XVI-ik század közepén Erzsébet királynő, a híres «Queen Bessy» idejében Burleigh vezetése alatt, a világhatalmi törekvés a protestantizmus elveiért való küzdelemmel volt összekapcsolva. Csakhamar azonban az ideális és vallásos célokat, az önző politikai és gazdasági érdekek háttérbe szorították.

Albion mint jó üzletember meglegedett a gyarapodással, nem gondoskodott arról, hogy a már óriássá fejlődött birtok-komplexumban rendet, organizációt, koordinált összefüggést és egyöntetű adminisztrációt létesítsen. Aki ismeri az angolt, ezen nem csodálkozhatik, mert a szisztematikus, logikus gondolkodásra való képesség nála hiányzik. Ez az oka annak a bizonyos össze-visszaságnak, rendszertelenségnek, *laisser-aller* berendezkedésnek, jobban mondva berendezkedés hiányának, ami az idegen látogatót a szigetországban megdöbbeníti. Még a klíma is rendszertelen, soha

se lehet tudni, milyen időjárás lesz egy óra múlva, ezért elmaradhatatlan társa John Bulinak az esernyő.

Különben az angolok nem panaszkodhatnak a klímájukra; ennek a barátságatlan, ködös klímának köszönhetik az erős ellenállóképességet és szívós kitartást. Az angolok híres költője, *Kingsley*, le is róttá háláját a klímának ezen szavakban:

'Tis the hard grey weather
Breeds hard English men.

Sehol semmi szabály, előírás, intézkedés, utasítás vagy tilalom, – mégis megy minden.

Csodálatosképen elég jól. Az angol ezt úgy nevezi, hogy «muddle trough». A rendezetlenségben mintha volna valami szisztéma; a szabadság elaszticitásából, a szokás és hagyományokból kialakult egy gépezet, mely az állami és társadalmi szükségletek munkáját elvégzi. Egy paradoxonnal így lehetne kifejezni a viszonyokat: a szigetországi klasszikus szabadság Angliát a rendetlenség klasszikus hazájává tette.

A nő helyzete az annyira jellemző rendszertelenség vonásait élesen tünteti fel. Az angol a nő iránt lovagias fensőbb-ségét érez és tanúsít, a nő felett védő patronátust gyakorol, de szíve mélyében azt alsóbbrendű lénynek tartja.

Csak egynéhány évtized óta rendelkezhetik a férjes nő saját vagyona és jövedelme felett. Ma a házastársak közötti vagyonközösséget a törvény nem ismeri el. A házasságnál érvényre jut a férfi superioritása az anyagi kérdést illetően. Az angol nem hozományvadász (csak a legfelsőbb körökben akad elvétve egy-egy «heiress» után törekvő udvarló); hozomány általában nincs. A szokás a felsőbb osztályokban az, hogy a férj az esküvő előtt egy bizonyos összeget «settlement» a nő részére leköt, még pedig nemcsak ígérettel, hanem formális biztosítékkal. A férjhez adandó leánnyal bíró apának az első

kérdése a kérőtől, hogy milyen «s e t t l e m e n t»-et hajlandó és képes tenni. A legtöbb jegyváltás a settlement végleges effektuálása következtében hiúsul meg. Ha a nő is vagyonos, a két házasulandó fél kölcsönösen tesz egymás javára «settlement». De a kiindulópont az, hogy a férfinak kötelessége feleségéről és családjáról gondoskodni. Az olyan kérőt, aki azt kérdezné, hogy mit kap a leány, szó nélkül kiutasítanak. Az úgynevezett «*mariage de convention*» Angliában ritkább, mint bárhol. A leány szíve szerint választ, a szülőknek nem sok szava van a házasságkötést illetőleg.

Az alsóbb néposztályokban persze nincs se hozomány, se settlement, itt legtöbbször a jó szerencse reményében házasodnak. Úgy a felsőbb, mint az alsóbb osztályoknál igen gyakori a fiatal korban való házasság. Az angol férfi sokkal erkölcsösebben tölti fiatalágát, mint a kontinentális. Általában hideg természetű és idejét és pénzét inkább a sportra, mint a szép nemre költi, – persze, azért van «*fliirt*» Angliában is.

Vannak a nő helyzetében hátrányos dolgok is. Így a válási törvény a férfira sokkal kedvezőbb; a férj házasságtörés alapján felbonthatja a házasságot, a nőnek nem csak a házasságtörést, de kegyetlen bánásmódot is kell bizonyítania. Egyedül a házasságtörés nem elég. A válás nehéz és nagyon költséges, csak a vagyonosok engedhetik meg maguknak. Újabban erős mozgalom indult meg, a házasság felbontásának lehetőségeit megkönnyebbíteni. A női egyenjogúságnak nem épen erős bizonyítéka, hogy a parlamentben részükre egy kis elrácsozott karzat van csak, ahonnan nem lehet őket látni, valóságos háremrendszer!

De térjünk vissza a rendetlenségre. Az angol a fegyelmet, az autoritást nem szereti, nem engedi magát dirigáltatni, de a törvényt tiszteli és ahhoz alkalmazkodik. *Chamfort* ezt így fejezi ki: «*L'Anglais respecte la loi, mais repousse l'autorité*».

Angol szemüvegen nézve, a Kontinensen se vége, se hossza a mindennemű korlátozásoknak, míg az 6 szigetországában a személyes szabadságnak legnagyobb mértékét boldog-boldogtalan élvezheti. A legpregnansabb vonása az angol életnek az egyéni szabadságnak a végletekig való kidomborítása az államhatalommal szemben. Tagadhatatlanul vannak ennek nagy előnyei és a kontinentális országok, az ebből az alapelvből kiinduló angol intézményeket bámulták leginkább és utánozták is. Mi, magyarok mindig büszkén gondoltunk az angol «Magna Charta»-ra, mely a mi Arany Bullánknál csak egynéhány évtizeddel korábbi.

Az angolszász fajnak erősen kifejlődött államalkotó érzéke, párosulva az individuális szabadságérzékkel, mindenütt, ahol az angol zászló leng, igyekezett a szervezett szabadság rendszerét megvalósítani, melynek alapelvei: az összesség számára alkotmányos képviselő és a legtágabb körre kiterjesztett önkormányzat. A sajtó- és szólásszabadság, a gyülekezési és egyesülési jog bölcsője Anglia. Ez a mindent átható szabadság atmoszférája varázserővel bír, mely az idegent vonzza, vele az országot, az életet, az embereket megszeretteti.

A rendszertelenségnek hátrányai is vannak persze, ezt most az angolok érzik legjobban; részben ez az oka annak, hogy tért vesztek a világpiacon, hogy most lóhalálában nemzeti véderő létesítésén dolgoznak. Ez az oka, hogy az organizáció, az adminisztráció megteremtője és tőkélyre emelőjével a némettel, a háborúban nem tudják megállani a helyüket.

A rendszeresség, az organizáció nem eleme az angolnak, ő a tettnek, a gyakorlatiasságnak az embere. Eszmék, nagy koncepciók megfogamzanak agyában, ezeket bátran, sőt vakmerően végrehajtja, de részletekkel, pontos számításokkal nem szeret bibelődni. Minden rizikót vállal, ha sikerül jó, ha nem, hát belepusztul. Innen ered a veleszületett játékszenvedély is, ő mindenben «gambler», a «gambling» nemzeti

jellemvonás. Ép úgy fogad egy lóra, mint arra, hogy elérje a déli sarkot. A *Stanley*- és *Shakleton*-okat a «Wanderlust» és a «gambling»-vágy ösztönzi, párosulva a «business»-érzékkel; mert ezekben a távoli expedíciókban az üzleti érdekek ugyan-csak fontos szerepet játszanak.

Általában ideális dolgok nem hevítik a brit lelkét, ő «matter of fact» lény, nem él az eszményi világban, hanem a józanság, gyakorlatiasság vezeti mindenben. «Common sense» az iránytűje minden cselekedeténél. Ez a «common sense» és a «business»-szellem azok a predomináló tulajdonságok, melyek nélkül világbirodalmukat nem építhették volna fel.

Ezen rideg és önző tulajdonságok dacára van kedély és szív az angolban. A mások baján segíteni szívesen vesznek maguknak fáradságot. A közjóért mindenki hajlandó valamit tenni és tesz is, ha másként nem, legalább negatív, azaz hogy semmi olyat nem tesz, amit maga nem szeretne, hogy neki tegyenek. Az udvariasságban az angol felülmúlhatatlan. A legegyszerűbb ember is udvarias és előzékeny. Nemcsak az mondja, hogy köszönöm, akinek tesznek vagy adnak valamit, hanem aki tesz vagy ad, már köszönettel kezdi. A «thank you»-t reggeltől estig hallja és használja az ember.

A jótékonyság dolgában az angolokat nehéz felülmúlni. Például szolgálnak erre azok az intézkedések, melyekkel még most a háború alatt is gondoskodnak azokról, akik segítségre szorulnak. Így a Canterbury érsek elnökletével egy egyesület alakult a szegény németek, osztrákok és magyarok támogatására. Ez az egyesület hazautazási költségeket ad, asszonyokat és leányokat átkísér a Kontinensre; ellátásról és munkáról gondoskodik. Az internáltakat meglátogatják, hozzátartozóikkal a levélváltást közvetítik stb. Karácsonykor 20 ezer ajándékot és 200 karácsonyfát osztottak szét az ellen-séges idegenek között.

Múlt évi december hóig ez az egyesület 8 ezer font sterlinget költött hasonló célokra.

Egy másik egyesület 1500 német és osztrák-magyar család eltartásáról gondoskodik.

Az állatokra sehol sem jár jobb világ, mint Angliában. Mindenkinek van kutyája vagy valami «pet» állatja. A macskák olyan szelídek, hogy az utcán követik az embert. Olyan rosszul patkolt és hanyagul kezelt lovakat, mint nálunk, Angliában nem látni. A kocsis sem üti nyakra-főre a lovát. A városokban nincsen olyan, a mi fővárosunkban kedvelt burkolat, hogy azon nedves időben a lónak lépten-nyomon el kell esni. Az állatokat a mi néma barátainknak «our mute friends» hívják Angliában és akként bánnak velük, ahogy barátokkal szokás!

Erények, nagy tulajdonságok, dicső tettek és a világ bámulatára méltó intézményekben nem szegény az angol-szász faj; hibák, bűnök, elfajulások és alacsony szenvedélyek találhatók náluk bőven. Nagy embereknek nagy hibáik vannak! úgy látszik ez áll nemzetekre is. Tényleg, Anglia népeinek karakterében a legellentétesebb tulajdonságok látszanak egymás mellett harmonikusan megférni. Egy amerikai író, *Price Collier*, találóan nevezte el Angliát a kontrasztok hazájának.

Valóban, a jó és a rossz kontrasztja sehol sem olyan szembetűnő, mint az angol-szászok szigetországában. Egy honfitársunk *Csaplovics János* a múlt század elején írt kis munkájában: «England und Ungarn» így jellemzi Angliát: Sunt magna bona, mixta magna malis.

*

A sok jó tulajdonság vegyítve a sok hibával, nagy eredményt produkált. Egy aránylag kis területen lakó, ma is alig 46 milliót számláló nép (hőzszámítva a gyarmati fehér

lakosságot, mintegy 60 millió) kiterjesztette hatalmát negyedfélszáz millió lélekre. Az emberiség egy negyedrészt és a földgömb egy ötödrészét magában foglaló angol világbirodalom, monumentális politikai gépezetével az uralkodásnak, az emberiség történetében, minden eddigi példát felülmúló, leghatalmasabb szervezete.

Ilyen alkotás előtt, az angol legnagyobb ellensége a német is, lerója az elismerés adóját, amint ez *Carl Petersnek* «England und die Engländer» című, általánosan ismert könyvének zárósoraiban ékesszólóan megnyilvánul: «Wie immer wir vom Standpunkt unserer eigenen nationalen Interessen dieser grossen geschichtlichen Schöpfung gegenüberstehen mögen; wenn wir billig und gerecht urteilen, so können wir nicht anders, als sie voll tiefster Bewunderung betrachten . . . Wenn ein Stolz berechtigt war bei irgend einem Volk der Geschichte, so ist er berechtigt beim englischen. Denn hier beruht er nicht auf blossen Empfindungen oder Einbildungen, sondern auf der realen Leistung einer Kolonialpolitik, deren Ergebnis, das britische Weltreich, heute als die glänzendste Offenbarung des staatenbildenden Genius der europäischen Rasse dasteht.»

Dr. Carl Peters, aki életének nagy részét Angliában és az angol gyarmatokban töltötte, Németországban mint az angol viszonyoknak egyik legkompetensebb kritikusa van elismerve.

Az angolokról mondott bírálatát érdemes emlékeztünkbe idézni, különösen ma, mikor a szenvedélyek anynyira fel vannak korbácsolva, hogy szinte emberfeletti dolog, higgadt megfontolással részrehajlatlan véleményt formálni.

Bármennyire indokolt lehet is az ellenszenv az angolok iránt, nem kell elfelejtenünk, hogy Anglia mint európai vezető állam, a tengerentúli világrészekben nagy szolgálatokat tett

és hogy Európa biztonsága eddig jórészt az őrtálló Albion vállát terhelte.

Az európai nemzeteknek tengerentúli gazdasági érdekei elsősorban az angolok kolonizáló tevékenységén épültek fel.

Mindezt nem kell elfelejteni, bár tudjuk, hogy Angliának az európai közérdekben tett szolgálatai tisztán saját önző céljainak érdekében követett politikájának a korolláriumai. Ez igaz, de hiszen: minden szentnek maga felé hajlik a keze! Áll ez úgy az egyénre, mint a népekre.

ANGOL-NÉMET VISZONY.

Ha Németország és Anglia között valaha háborúra kerül a sor, ez nem azért fog történni, mert szükséges volt, hanem mert a kormányzást vezetőknél hiányzott a bölcsesség.

Bonar Law.

Ha a két nemzet között lassan-lassan komoly ellentét alakul ki, az nem természetes vagy emberi befolyástól független erők működésére, hanem mindkét országban, aránylag kevés ember bűnös üzelmeire és a népszéles rétegeinek vétkes hiszékenységeire lesz visszavezethető.

Winston Churchill.

Németországot geográfiai helyzete, természeti kincsei, nagy népessége, ennek fizikai és szellemi tulajdonságai predesztinálják arra, hogy a világ egyik legnagyobb és leghatalmasabb birodalmává fejlődjék. Ezt, mint történeti szükségességet nemcsak a németek, hanem az angolok is felismerték.

A büszke angol, aki fölényének tudatában gőgösen nézett le a kontinentális nemzetekre, aki már hozzászokott ahhoz, hogy akaratát a nagyvilágon ellenmondás nélkül érvényesítheti, egyszerre csak észrevette a német hatalomnak emelkedését. Észrevette, hogy nemcsak vele egyenrangú, hanem olyan versenytársa akadt, aki őt fölül is múlhatja.

John Bull, aki úgyszólván bizalmatlansággal és ellenszenvvel nézi a f o r e i g n e r-t, még csak megtűri azt, föltéve, hogy

nem zavarja az ő vizét. De az ellenszenv gyűlöletté fokozódik, ha az idegen az angol gazdasági vagy politikai érdekeinek útjába mer állani. Ez a felfogása még a magánérintkezésében is észrevehető. John Bull vendégszerető – talán vendégszeretőbb mint bárki más – modorban szívélyes és barátságos, mindaddig, míg a külföldi az angol hegemóniát nem vonja kétségbe. A legkisebb ily irányú jelenség véget vet minden barátságnak.

Addig, míg a nagy németországban lappangó erő, az államjogi széttagoltságból kifolyólag, nem volt egységesen megszervezve, a germánok és az angolok között jó viszony állott fenn. Németországban Albiont tisztelték, *Goethe* és *Schiller* természetáldotta szép hazájában az angol sokat fordult meg; szívélyes érintkezés, kulturális és gazdasági kapcsolatok fűzték a két népet egymáshoz. Közös politikai érdekeik is voltak és nem egyszer harcoltak közös ellenség ellen.

A tudósok, filozófusok és költők hazájával meg volt az angol elégedve. Jellemzően fejezte ki ezt a felfogást *Lord Palmerston*: A németek műveljék a földet és vitorláznak a felhőkkel, de a tengeri hajózáshoz szükséges tehetség hiányzik náluk.

A német azonban nem fogadta meg ezt a rokoni jó tanácsot, hanem elindult a nagyvilágba, a *W e l t p o l i t i k*-ba lancírozta magát.

Szorgalma, alkalmazkodni tudásával, a világcipacokon mindnagyobb tereket foglalt el, a magát biztosnak érző, fáradtságot nem vevő angolt sok helyen kiszorította. A német flotta mindinkább gyarapodott és a gyarmati expanzió a német külpolitika bevallott céljává vált.

Hogy a német a világtengerre merészkedik, ez már sehogy se tetszett az angolnak. *Lord Palmerston* a múlt század ötvenes éveiben határozottan kijelentette, hogy:

a német zászlót a tengeren nem ismerhetik el és minden német hajót kalózhajónak kell tekinteniök.

Nem sokkal ezután Angliának egyik legtehetségesebb politikusa, *Sir Charles Dilke*, aki vezetős szerepre jutott volna, ha nem szerepel egy válóperben – abban az időben még a puritánizmus hagyományait teljesen le nem vetkőztetett Angliában, ez a kaland tönkretette karrierjét – a világműveltség útján szerzett benyomásait így foglalta össze: *The world is rapidly becoming English.*

A német azonban ezt az elangolosodási processzust megállította és a nagyvilágon való megjelenésével John Bull terveit kezdte megzavarni. Ez véget vetett a barátság-nak!

A fordulat a németeknek 1870-iki nagy győzelmével és az egységes Német Birodalom megalapításával kezdődött. A germán népeknek egy nagy, egységes államalakulatban való közjogi összeolvadása, fokozott erővel érvényre juttatta azokat a kiváló faji tulajdonságokat, melyek az évszázados, szigorú, néha zsarnoki régimben megacélozva, most a *V i r i b u s u n i t i s* jegyében, ellenállhatatlanul utat törtek maguknak. A fegyelmezett kötelességérzet, a rendszeres munkavágy, a tudományos alaposság, a szerény és igénytelen életmód, a vas disciplina párosulva a nemzeti öntudatnak hatalmas fellendülésével, életre keltették az eddig szunnyadt erőket.

Felébredt bennük a tudat, hogy őket a nemzetek életében vezető osztályrész illet meg, és megszületett a hatalomnak a küzdeleméhez az akarat.

A germán hatalomnak félelmetes volta, a szigetország ködös atmoszférájába mint egy fényszórónak a sugarai világítottak át. John Bull, aki magát a világ *c h a m p i o n*-jának képzelte, *m e g h ö k k e n t*. A német politikának ten-

gerentúli vidékek felé való irányításában, világtengeri uralmának a *Britannia rule the Waves* dogmáját veszélyeztetve látta.

A tengerek feletti supremáciát az angolok két okból abszolút szükségesnek látják. Ezek, a távoli gyarmataikkal való közlekedés fenntartása és a szigetország élelmezésének a külföldi behozataltól való függése. A szigetországi helyzet Angliának kiválóan kedvező, de ez képezi egyúttal legnagyobb gyengeségét is, ez az *Achilles-sarka*.

Németország mindjobban tudatára ébredt erejének, Anglia mindinkább kezdte érezni gyengeségét.

Az utolsó húsz évben ez az erőarány minderőbben accentuálódott és a két nemzet állandóan farkasszemet nézett egymással. A délafrikai háború alkalmával a világ szimpátiája a búrok felé fordult, leghevesebben tört ki az angol-ellenes érzés Németországban. Érdekes megemlíteni, hogy Magyarország kivételt képezett, a parlamentben a magyar miniszterelnök ünnepélyes kijelentéssel az angol nemzet iránti rokonszenvének adott kifejezést.

Németországban olyan fokra hágott az angolgyűlölet, hogy az ott élő angolok nem mertek kimenni az utcára. A német császár táviratban fejezte ki rokonszenvét Krüger elnöknek; ezt Londonban nem tudták megbocsátani. A helyzet annyira kiélesedett, hogy ha a német kormány a tizenkettedik órában teljes súlyával nem veti magát közbe, minden valószínűség szerint Anglia és Németország között már akkor kitört volna a háború.

Az erőarány eltolódás haladt tovább, Anglia, egyrészt a nemzetközi hatalmi alakulások, másrészt a belviszonyok következtében mindinkább gyengült, Németország pedig mindjobban erősödött. Ez a kiindulópont a két nemzet egymásközi viszonyának kialakulásában.

s A német felsőbbiséget az angolok mindjobban érezték; Londonban látták, hogy a világpolitikát lehetlenség egyedül, saját érdekeik szemeltartása mellett tovább folytatni.

Az összeütközési pontok minsűrűbben jelentkeztek, a féltékenység fokozódott.

Az 1900. évi német flottatörvény az angolok szemében provokáció jellegével bírt, gyűlölet és düh fogta el őket. *The German danger!* közmondásossá vált.

Hamburg és Bréma London világkereskedelmi pozícióját fenyegették, a német flotta gyarapodott, a Wilhelmstrasse-n a gyarmatpolitikára mindnagyobb gondot fordítottak. Anglia mindebben a parvenu fel tolakodás át vélte látni, elfelejtve, hogy egy időben a német Hansa kereskedők kezében voltak a Thems e-parti kereskedelem szálai összpontosulva.

John Bull-t a londoni City-ben hemzsegő német kereskedők és alkalmazottak jelenléte napról-napra emlékeztette a német veszélyre. A szigetország piacán a német árúk nélkülözhetetlen keresleti cikké váltak. Az angolt ezek a dolgok kihozták a flegmájából és képzeletében már a porosz gárdeezredek a Hyde-Parkban tanyáztak. A sajtó, az irodalom, a színház, mind szolgálatába szegődött ennek az eszmének; ennek a kampagnének valóságos pszichológiai tömeghatás eredménye volt.

Míg az angol imperializmus apostolai növekedő aggodalommal nézték a német Weltpolitik fejlődését, addig Németországban mindinkább érezték, hogy a világgazdasági és gyarmati terjeszkedésnek, az évszázados brit tengeri monopólium útját állja.

Anglia a világpiacon és a tengerek feletti uralmát magának vindikálta. A fehér fajnak a földgömb minden

részében megalapítandó supremáciájának egyedül hivatott képviselőjéül magát tekintette.

A németek gazdasági és politikai ambícióival ez a pretenzió ellentétben állott és a német politika céljául tűzte ki, az angol tengeri supremáciát, a német életérdekek diktálta méretekhez leszállítani.

Az angol-német viszonyoknak itt, nagy körvonalakban jelzett evolúciójából látni, hogy az érdekellentétek történelmi fejlődésen alapulnak.

Az időközönként, a nemzetközi politikában, a két nemzet között felmerült súrlódások, mint a délafrikai háború, a marokkói, a bagdadi vasútkérdés stb. a lappangó ellenségeskedés kitöréseire szolgáltatott alkalmat. Németországnak rohamosan növekvő világgazdasági és gyarmati befolyása Angliával folytonos érdekösszeütközéseket okozott. A fejlődő német világhatalom, az angol imperializmusnak riválisa lett. Anglia és Németország a világérdekek befolyásolására irányuló, messze szétágazó tevékenységükben egymással, akarva-nemakarva, koncurráltak.

Berlin és London kölcsönösen féltékenyek és bizalmatlanok lettek egymásra.

Az összeütközés elkerülhetetlen volt, hacsak a két nemzet- külpolitikai vezetői mindkét fél érdekének tekintetbevételével, méltányos és igazságos alapon kölcsönös megegyezést nem létesítenek.

Lehetséges lett volna-e a két konkurrens között jó viszonyt létrehozni? Történtek-e erre célzó kísérletek?

A két versenytársnak egymásközi viszonya, úgy Németországban, mint Angliában a közvéleményt állandóan foglalkoztatta: államférfiak, politikusok, katonai és tengerészeti körök és maga a nép, az államéletnek politikai és gazdasági

eseményei alkalmával, behatóan megvitatták ennek a kényes kérdésnek, a jelen és a jövőre vonatkozó eshetőségeit. Angliában voltak germanofilek és germanofobok, Németországban pedig anglofilek és anglofobok. A sovinszta és a hurrah-hazafias sajtó mindkét országban, a gyűlölet parazsát szították, a higgadt, gondolkozó elemek, a fel-fellobbanó tüzet eloltani igyekeztek.

A bizalmatlanság és az ellenszenv azonban, a kanális mindkét oldalán-minderősebben nyilatkozott meg, mindannak dacára, hogy a két birodalmat és népeit szükségyszerűen egymástól elválasztó momentumok nem merültek fel; az angol és a német birodalom vitális érdekeit össze lehetett volna egyeztetni – feltéve, hogy megvan a jóakarat mindkét részről.

Angol részről állandóan hangoztatták, hogy a brit Imperium további terjeszkedésre nem törekszik és hogy a békés gazdasági fejlődés képezi életcélját. Ez azonban, úgy látszik, nem felelt meg a valóságnak. Az angol imperializmusnak, a meglévő államterületeknek összeforrasztásán és konsolidálásán kívül, továbbterjeszkedési tendenciái is voltak azon célzattal, hogy a területileg szétagolt gyarmati birtokok, geográfiai összekapcsolás útján, egy egységes komplexumot alkossanak. A legközelebbi ilyen tervek Délafrikának Egyiptommal, a Jóréménység fokától Kairóig vezető vasúttal való összeköttetését célozták; valamint egy második indiai birodalomnak a kikerekítését, a mai Hátsó-Indiának Birmából, a maláji félszigetekkel való összekapcsolásával. Ugyancsak tervbe volt véve Kisázsiaiban, Délperzsiában és Kínában a Yangtse mentén való térfoglalás. A brit imperializmus végcéljainak megvalósítását, az Imperium struktúrájának betetőzését, egy pillanatra sem hagyták figyelmen kívül Londonban és minden eszközzel arra törekedtek, hogy ezek a világpolitikai sakk-táblán teendő húzások alkalmas időpontban megtörténjenek.

Berlin bár jól volt értesülve az angol partnernek jövő sakkhúzásairól, mégis a német birodalmi politika a legnagyobb gondossággal került mindent, ami az angol államférfiak bizalmatlanságát vagy gyanúját felkelteni alkalmas lett volna.

Német felelős részről állandóan kifejezésre jutott az óhaj Angliával barátságos viszonyban élni, a német császár és államférfiak különösen a jelenlegi birodalmi kancellár, *Bethman-Hollweg*, igyekeztek megértést és közeledést létesíteni. Teljes elfogulatlansággal állíthatjuk-e, hogy angol részről is megvolt a jóakarát?

Az angol imperializmus nagy vezére, *Chamberlain*, tényleg megkísérelte, London és Berlin között egyezséget létrehozni. Intenciói őszinték voltak, de anélkül, hogy rosszhiszeműen Németország kárát óhajtotta volna, elsősorban az angol érdekek és célok érvényesítését tartotta szem előtt. Szerinte a megegyezés alapját csak az a fundamentális angol álláspont képezhette, hogy Angliának világtengeri supremáciája és világkereskedelmi fölénye örök időkre biztosíttassék. Ez Anglia politikájának sarkalatos alaptételét képezi, ez a vezérelv Angliának, a nemzetközi életben való elhelyezkedésénél is.

Ennek az elvnek szemmeltartásával, *Chamberlain* az angol-német kooperációt olyképen óhajtotta megvalósítani, hogy Németország, melynek még akkor (a múlt század 90-es éveiben) flottája nem volt, a gazdasági terjeszkedés és tengerentúli érvényesülés tekintetében, a flotta-erős és a világgazdaságot uraló Nagybritannia gyámsága alá helyeztessék. Ily módon a német expanzió útja közvetlenül el lett volna zárva, Németország nem válhatott volna félős versenytársá? Másrészt Anglia élvezte volna, hogy szövetségese Németország, mint elsőrangú katonai hatalom, Anglia érdekeit a Kontinensen, még akkori ellenfelei, az orosz és a francia ellen megvédte volna. Ez a «két legyet egy csapással» politika, angol szempontból

tagadhatatlanul ügyesen volt kieszelve. Németország azonban nem ment bele.

Az angol államférfiakat a német hegemonia gondolata lidércnyomásként üldözte továbbra is. Az uralmon lévő konzervatív párt célszerűnek látta, a veszedelmes ellenféllel válható Németországgal jó viszonyt ápolni, így a hármasszövetség létrejöttét is Londonból jó szemmel nézték, Berlin politikájának nem akarván akadályt gördíteni útjába. Mindaddig, míg a tengerentúli terjeszkedésre a németek nem helyeztek nagyobb súlyt, Anglia hajlandó volt megalkudni.

A Bismarck-aerának vége felé azonban, a birodalom népességének gyarapodásával és gazdasági erejének növekedésével, a tengerentúli expanzió megindult; a vaskancellár Anglia pillanatnyi zavarait ügyesen fel is használta és London, nolens-volens beleegyezett a német gyarmatpolitika kezdő vállalkozásaiba.

Jószántukból nem igen járultak volna az angolok ehhez hozzá. Paris és London között azonban még abban az időben a rivalitás akut volt, a német jóindulatnak tehát hasznát vehették. Ez könnyítette meg az angoloknak Egyiptom okkupációját is. Az orosz is tradicionális ellensége volt még Angliának, indiai birtokát erről a részről állandó veszély fenyegette; nem egyszer majdnem ki is tört a háború, 1885-ben is csak Viktória királynő közbelépése a cárnál óvta meg a békét.

Az angol imperializmus működött tovább; terjeszkedni, vagy legalább is mások terjeszkedését megakadályozni, ez volt a jelszó. *Lord Roseberry* ezt így fejezte ki: N e k ü n k nem arra kell t e k i n t e t t e l l e n n ü n k , hogy mire van s z ü k s é g ü n k ma, h a n e m arra, hogy mire lesz s z ü k s é g ü n k a j ö v ő b e n .

Közben Délafrika – nagy áldozatok árán bár – a birodalomhoz csatoltatott, ez a siker a «l'appétit vient en mangeant» módjára, csak növelte az angol imperializmus telhetetlen

étvágyát. Továbbterjeszkedni! ez volt az Imperium sorsát intéző arisztokráciának – mely mindjobban egyesült a pénz-arisztokráciával – a jelszava.

A dolog nem ment könnyen, a világot már nem lehetett tisztán angol szempontból felosztani. Más hatalmakat is tekintetbe kellett venni, így az Egyesült-Államokat, Oroszországot, Japánt és leginkább a német konkurenst. Vilmos császár trónralépte óta különösen kellett Németországgal számolni.

Az angolok igyekeztek is vele megalkudni, egyszer-e egyszer ez sikerült is. Így jutott Anglia, Helgoland átengedése fejében, újabb nagykiterjedésű területekhez Afrikában.

Tekintve azonban Németország tengerentúli érdekszférájának aránylag csekély jelentőségét, Anglia rájött arra, hogy az ő terjeszkedési intencióit elősegítő megállapodásokat Berlinnel már nem igen létesíthet. Olyan partnerekre volt szüksége, akik egyrészt képesek a világfelosztás végleges rendezésénél, a do ut de s-e Ív alapján résztvenni, másrészt akiknek segítségével, imperiumának fenntartásához szükségesnek tartott, tengeri hegemoniája biztosítható legyen. És a mi a legfontosabb: akik egyúttal az angol supremáciát komolyan fenyegető német hatalom ártalmatlanná tételére, ségedkezet nyújthatnak.

Ezek a szempontok vezették Angliát arra az ösvényre, melynek végpontján, az Entente-politika védbástyái mögé barrikádozta el magát.

Közben a német flottafejlesztés jelentős méreteket öltött, a Németbirodalom a világpolitikában tényezővé vált. Angliában ezt arroganciának, jogtalan konkurrenciának tekintették, ösztönszerűen érezték, hogy a mindinkább erősödő német tevékenység, a természet törvényeinél fogva feltartóztatlanul előre fog törni.

Hiszen egy generáció alatt Németország Európa má-

sodik legnagyobb ipari és kereskedelmi államává küzdötte fel magát. Hol fog ez végződni? gondolta John Bull.

Az irigység, a féltékenység folyton fokozódott. Az angol, aki a tengerek és a világgazdaság feletti uralmat az emberiség érdekében, a Gondviselés rendelkezéséből reáruházott előjognak tekintette, szubjektív felfogásából kiindulva, a jogos önvédelemnek szükségét látta fennforogni.

Ez a pure sang kalmárszellemből fakadó világnézet mindent elsősorban business szempontból ítél meg. A politikai, tengerészeti és gyarmati kérdések kiindulópontja: üzleti és gazdasági érdek.

A British Trade védelme, gyarapodása és nemzetközi supremáciája képezi Angliában az állami és nemzeti élet minden vonatkozásának végcélját. *Defoe* már a XVIII. század elején így fejezte ki Anglia politikai és gazdasági hitvallásának ezen dogmáját: «Where nations grow richer, they in proportion grow more powerful. Thus trade is the foundation of wealth and wealth of power.»

Tehát a kereskedelemre van az Angolbirodalomnak a világhatalma alapítva.

Már Talleyrand felismerte ezt, midőn XVIII. Lajos-hoz intézett levelében így ír Angliáról: «Érdekei képezik az elveit! Célja egyszerűen az, hogy tengeri túlsúlyát megtarthassa és ezen túlsúly által a világkereskedelmet.»

Még inkább áll ez ma. Anglia ipari termékeinek a világpiacokon való elhelyezéséből és külföldi tőkebefektetéseiből él, gazdasági tevékenysége elválaszthatatlanul össze van forrva politikai céljaival. A világgazdasági téren való térvészése tehát, reá nézve mint politikai nagyhatalomnak összeomlását is jelentené.

A nemzeti életnek minden egyéb megnyilvánulása, az allámos a társadalom ethikai alapfeltételei mint jog, igazság, törvénytisztelet, tudomány, irodalom, művészet, erkölcsök,

mind csak másodrendű kérdések, az alapgondolat, a kiindulópont az anyagi érdek: a kereskedelem, ipar és hajózás. Találó megnyilatkozása az angol népléleknek ez a közmondás: *Everything is a matter of give and take*. Még a nyelv sajátos kifejezései is dokumentálják ezt a materialisztikus felfogást: látogatást tenni, vagy bókot mondani angolul: *To pay a visit*. *To pay a compliment*.

Ez a *Business*-szellem dominálja az angol külpolitikát is.

A XIX-ik század közepén Bismarck Angliának Németország iránti érzelmeit ekként fejezte ki: *England kann uns keine Chancen maritimer Entwicklung in Handel oder Flotte gönnen, und ist neidisch auf unsere Industrie*.

A vas kancellárnak ezen szavai fejjén találják a szöveget; ez a kulcsa az angolok németellenes érzelmeinek. Már maga az a gondolat, hogy az angol világhatalom alapmotívumát képező gazdasági tevékenység terén, más valaki őket felülmúlhatja, rémülettel tölti el őket, ez a rémület szülte a féltékenységet és gyűlöletet.

A kis Poroszország iránt már Bismarck korában érzett féltékenység, a világkereskedelemben elsőrangú tényezővé vált modern Németbirodalommal szemben, természetesen sokszorososan meghatározódott. A német világgazdasági terjeszkedés tehát Németországot Nagybritanniának egyszersmindenkorra, üzleti és ebből folyólag, politikai és katonai ellenségévé tette.

Angliában hagyományos elv, hogy az államnak kereskedelempolitikai és katonai hatalma, mint ok és okozat elválaszthatlanul össze vannak kapcsolva, egymásra kölcsönösen visszahatva működnek. A németek gazdasági terjeszkedése

és befolyása tehát e o i p s o a Németbirodalom katonai és tengerészeti súlyának emelkedését jelenti. A német versenytársnak, gazdasági emelkedésével együttjáró nemzetközi politikai befolyása, szükségszerűen visszahatott Anglia világhatalmi pozíciójára. A német hatalmi tekintély nyomta, kisebbitette az angol világhatalmi p r e s t i g e-t.

Az angol-német ellenségeskedés évről-évre akutabbá vált. Angliában fogcsikorgatva figyelték a német kereskedelmi forgalom számadatainak rohamos emelkedését. Nemhogy ezáltal az angol forgalom csökkent volna, hiszen úgy a bel- mint a külkereskedelem Angliában, a legutóbbi években eddig soha el nem ért méretekig gyarapodott. A féltékeny kalmárt ez nem elégítette ki, a jövőért aggódott; nem tudott belenyugodni abba, hogy gazdasági fölénye Németországgal szemben hanyatlóban van, a német gazdasági gyarapodás viszonylagosan nagyobb lévén az övéénél. Nem tudta elviselni, hogy a német kivitel majdnem elérte az övét, hogy Németországnak a kereskedelemben való participációja a saját forgalmát mindinkább megközelíti, Anglia világműhelyi, világbankházi, világügynöki és világtőzsdei pozíciójára ért reszketni kezdett.

Németország külkereskedelmi összforgalma 1887-től 1912-ig 225%-al emelkedett, Nagybritanniáé csak 113%-al. A Németországból Angliába exportált árúk értéke az 1900. évi 912 millió márkáról 1913-ban 1711 millióra emelkedett, míg Angliának Németországba való exportja alig mutat gyarapodást (1900-ban 841 millió márka, 1913-ban 876 millió márka). Angliában rémülve látták, hogy a Made in Germany-val konkurrálni nem képesek.

Németország rekordszerű gazdasági gyarapodásával, a német külkereskedelem terjedelme, az összes államok között a második helyre lépett. Angliát, amely az első helyet foglalja el, erősen megközelítette. Az

1913. évben az angol kivitel csak 16%-al haladta felül a német kivitelt.

Jellemzően fejezi ki a német gazdasági expanziónak, az angolokra való hatását *Adolf Weber*, a *Hochland* című folyóirat múlt évi november havi számában: «Der wirtschaftliche Aufschwung der deutschen Volkswirtschaft im letzten Menschenalter ist so bewundernswert, dass der Neid unserer Nachbarn recht erklärlich ist.»

Az angol szomszéd, álmatlan éjszakákon azon törte a fejét, miként lehetne a világpiacon a német versenyt ellen-súlyozni. Nem gondolt arra, hogy a német gazdasági ereje Angliára is haszonnal jár, hiszen Németország Anglia legjobb vevője és vice-versa.

John Bull különben, a német verseny ellen erkölcsi szempontból is kifogásokat emel. Azzal vádolja a német üzletembert, hogy szótartás, loyaltás tekintetében nem állja meg a helyét, az angol üzlet világban hagyományosan elfogadott *business Code* szabályai értelmében.

Nem bocsátkozhatunk ennek a vád jogosságának vizsgálatába, de a *fair play* kedvéért legyen itt e kérdésről egy német vélemény idézve. *Oskar H. Schmitz*, a Münchenben tavaly kiadott könyvében, *Das Land ohne Musik* ezt írja:

«Das Urteil der Engländer über die deutschen Geschäftsleute mag nicht frei von Eifersucht sein, aber immerhin, auch über sie vernimmt man manches, was nicht ganz aus der Luft gegriffen zu sein scheint. Man hört oft sagen, der deutsche Geschäftsmann habe noch nicht das Ideal des Gentleman in dem Mass entwickelt, wie der englische. Es werden Beispiele erzählt, wo Deutsche durch Ausfragen und Beschwatzen von Angestellten englischer Häuser Vorteile gesucht haben. Es werde auch von deutschen Geschäftsleuten dem mündlichen Versprechen lange nicht genug Wert beigelegt.» «In England

angesiedelte Deutsche, die englische Gebräuche angenommen haben, bestätigen die Richtigkeit dieser Ansicht...» «Es ist leicht möglich, dass solche Leute Übergangserscheinungen sind und dass in ihren Söhnen bereits die alte deutsche Ehrlichkeit wieder erwachen und nach vornehmeren Mitteln suchen wird.»

Tény az, hogy a német verseny nemcsak a City idegzetét dúlta fel. Politikusok, közgazdászok és a sajtó, sőt még a sportemberek is – pedig hányan vannak Angliában! – a védelem eszközeit vitatták. A konzuli és diplomáciai jelentések mind erősebben hangsúlyozták, hogy a világpiacokon, az angol üzleti érdekeknek, a német verseny ellen való védelméről gondoskodni kell. Az angol parlament egy királyi bizottságot, Royal Commission-t bízott meg a kérdésnek tanulmányozásával. Ez a bizottság, hosszas vizsgálat után nem tudott egyebet megállapítani, minthogy a folyton növekvő idegen verseny, de különösen a német konkurencia az angol gazdasági supremáciát veszélyezteti.

Akadnak józan angolok, akik azt a tanácsot adták honfitársaiknak, hogy ha nem akarnak elmaradni a gazdasági versenyben, dolgozzanak többet, tanuljanak nyelveket, legyenek alkalmazkodóbbak, simuljanak a modern viszonyokhoz és különösen fordítsanak nagyobb gondot az ipari és kereskedelmi szakoktatásra, valamint a technikai tudományok ápolására. Ezek a jó tanácsok azonban siket fülekre találtak. Az angol üzletember, az ő régi, hagyományos módszeréhez ragaszkodott, csökönyösen megmaradt a nagyapjától öröklött szokásai mellett. Ezek a szokások abban az időben, mikor még Angliát a Workshop of the world elnevezés megillette, jók voltak, de ma, mikor az ipari és kereskedelmi tevékenység nemzetközi arénájában, megfeszített energiával folyik a verseny, a Good old times elavult módszerével bajos megállani a helyet.

Chamberlain belátta, hogy nehéz a konzervatív szigetlakót az ő megrögzött szokásaiból kivetkőztetni; a külföldi és különösen a mind veszedelmesebb német verseny ellen tehát oly módon akarta megvédeni honfitársait, hogy az anyaország és gyarmatai köré egy védővamos bástyafalat épít. Az ő gazdasági imperialisztikus eszméje, az Angolbirodalomból egy, a külvilág versenye elől elzárt, egységes vámterületet akart alkotni, melyben az óriási területeket magában foglaló, soknyelvű és fajú népekből álló, vámszövetségi Imperiumban, a gazdasági erők egymást kiegészítve, egy selfsufficient egészet képeznek. Ez a nagykonceptióju terv azonban, a szabadkereskedelmi rendszerhez való ragaszkodás következtében, meghiúsult.

A német verseny ellen tehát más védelmet kerestek.

Az angol politikának irányításában, közvetve vagy közvetlenül, az alap gondolatot mindig a gazdasági érdekek képezik; a brit kereskedelemnek terjeszkedése, az idegen verseny térfoglalásának megnehezítése, ez a vezérelv. A német gazdasági expanziót megállítani, ez lett tehát az angol politikában a jelszó.

Ennek a célnak az elérésére kívánatos volt, hogy Németországnak politikai súlya és hadi ereje csökkenjen. Különösen a tengeri haderő, ennek csökkentésére szükségesnek tartottak mindent elkövetni, nehogy a német tengeri flotta az angolok által maguknak vindikált: Supremacy on the Sea-t veszélyeztesse.

Németország politikai súlyának csökkentése, illetőleg a nemzetközi konstellációban kivívott pozíciójának további megerősítésében való megakadályozására, Anglia régi, az európai egyensúly fenntartása név alatt ismeretes politikai elvben kereste a megoldást. Ennek az elvnek alapvetését, 1701-ben III. Vilmos trónbeszédében akként fe-

jezte ki: Európa mérlegét Angliának kell kézben tartania.

Az európai egyensúly politikai dogmája azon célból lett felállítva, hogy Anglia a Kontinensen, és általában a világpolitikában való erős befolyását biztosítsa. Magának nem lévén meg a kellő katonai hatalma, a többi államok politikai és katonai erejét, ezeknek egymásközi érdekellen-téteit, a saját súlyának fenntartására és emelésére használta fel. Az európai egyensúly, angol szempontból tulaj-donképen, Anglia túlsúlyának fenntartását jelenti.

Angliának világhatalmi tekintélye, nem annyira reális erőre, mint inkább ennek a látszatára van alapítva, a pres-tige képezi az erőt. Ezzel a prestigével és rendkívül ügyes diplomáciával tartotta fenn Anglia, nemcsak nemzet-közi predomináló befolyását, hanem a világbirodalmat is. A prestige volt a nap, mely körül a gyarmatok és birtokok egész bolygórendszere forog. A prestige és a ten-geri ha d e r ő, ezek az angol világbirodalom alapkövei.

ALBION VÉDEKEZIK A „NÉMET VESZEDELEM” ELLEN.

«Seine Handelsflotte streckt der Brite
Gierig, wie Polypenarme aus.
Und das Reich der freien Amphytrite
Will er schliessen wie sein eignes Haus.

Schiller

Anglia külpolitikája egyideig a Kontinenssel szemben a teljes elkülönítés, *splendid isolation* elvére volt alapítva. Újabban ettől az iránytól eltértek azon indokolással, hogy Anglia, szigetországi helyzete dacára nem vonhatja ki magát az európai hatalmi csoportosulásokból, egyrészt mert gazdasági érdekei a kontinensre utalják, másrészt pedig, mivel Európa államainak hatalmi konstellációja befolyással lehet Anglia állami önállóságára. Ennek az irányváltotatásnak valószínűleg a «német veszedelem» képezi az alapját. Anglia, úgy látszik, számolt azzal az eshetőséggel, hogy egy erős Németbirodalom a szigetországot absorbeálhatná.

A német emelkedéstől való félelem már a múlt század elején gondot adott az angol politika vezetőinek. Ezt megakadályozni már a német államoknak 1830-ban, egy Z o 11- vére i n-ben való egyesülése idejében megkísérelték. Anglia mindig támogatta a szeparatiztikus törekvéseket és az egységes Németbirodalom megalapítását is talán meggátolták volna, ha az angol diplomácia sakkhúzásai, Bismarcknak államférfiúi zsenialitásán meg nem hiúsulnak.

A germán hatalomnak folytonos emelkedése dacára, Anglia egyideig képes volt, a nemzetközi tanácsban élvezett

kiváltságos helyzetét megtartani, ösztönszerűleg érezte azonban, hogy egy európai szárazföldi nagyhatalomnak, egyúttal számottevő tengeri hatalom mával fejlődésével, ennek reális erejéhez a prestige-nek olyan mértéke járul, mely szükségszerűleg árnyékot kell, hogy vessen Angliának szigetországi, tisztán tengeri hatalmára.

A XX-ik század világhatalmi problémáinak alapját az a verseny képezi, mellyel Anglia, az Egyesült Államok és Németország gazdasági szuverenitásukat, a világpiacokon megalapítani törekednek. Az amerikai versennyel, bár nem szívesen, Anglia kész számot vetni; egyrészt a fajrokonságra való tekintetből, másrészt és főleg mivel érzi, hogy lehetlenség ezt megakadályozni. De a német verseny érvényesülését már semmiáron sem akarta Anglia eltűnni. A német verseny megülsítésát a német flottánál kellett kezdeni.

Németország tengeri hatalmának fejlődését, *coûte que coûte* megakadályozni: ez lett a modern Anglia politikájának az iránytűje.

A tengeri haderő supremáciáját Anglia létkérdésének tekintette már *Cobden*, a szabadkereskedelem nagy bajnoka is, aki a parlamentben kijelentette, hogy «inkább megszavazna száz millió font sterlinget, mintsem hogy megengedné, hogy egy külföldi hadiflotta az angol flottával egyenlő erőre emelkedhessek.» Cobden mondása máig is él Albion emlékezetében.

Hogy Anglia flottájára súlyt helyez, ez természetes. Szigetországi helyzeténél fogva a flotta képezi a védelmi haderőt. Ugyancsak a flotta biztosíthatja tengerentúli birto~kait; ezek természetes kiegészítói Angliának. Szigetországi fekvése a gyarmati terjeszkedést szükségessé tette; egy energikus, életerős nemzet, mint az angol-szász, nem maradhatott meg a brit szigetek szűk határai között.

Németországban ezt ép oly jól tudják, mint Angliában,

és nem lehet feltételezni, hogy akadt józan német, aki az Egyesült Királyságnak a Német Birodalomba való bekebelezéséről álmódott volna.

De Albion, úgy látszik, ezt nem tartotta lehetetlenségnek. Mindenesetre, – gondolta ő – *P r e v e n t i o n i s b e t t e r t h a n c u r e*, és már a német tengerentúli gazdasági verseny megnehezítése céljából is el voltak tökéelve a német tengeri hatalom fejlődését megakadályozni.

Az angolok először barátságos úton próbálták meg a német flotta fejlesztését megakasztani.

Szívélyesebb, jobb viszonyt létrehozni a két nemzet és a vezető tényezők között: ez volt a kiindulási pont.

Németországban Shakespeare hazájára mindig rokonszenvvel gondoltak; az angol szellemnek kimagasló alakjai, a nemzeti génusznak a szabadság, a haladás, a kultúra terén produkált nagy vívmányai, a németeknél rajongást és hódoló tiszteletet gerjesztettek. Itt megvolt tehát az alkalmas talaj. A német népben nem lévén ellenséges érzés, könnyű volt náluk, a barátságos viszony létrehozására, őszinte, lelkes közreműködőket találni.

A békeközvetítők között német részről maga Vilmos császár járt elől jó példával és 1908-ban az angol királyi párnál tett látogatását felhasználta a békeakciónak ünnepélyes inaugurálására. A londoni *C i t y G u i l d* a 11-jában, a *L o r d M a y o r* bankettjén mondott pohárköszöntőjében, így szólt a németek császárhoz: *S z í v e m b ő l k e r e s e m a b é k é t é s l e g h ő b b e n é r z e t t k í v á n s á g a i m k ö z é t a r t o z i k, A n g l i á v a l a l e g j o b b v i s z o n y b a n é l n i.*

A hivatalos német politika a császár nyomdokaiban haladt, még a látszatát is kerülte minden angolelles tendenciának, saját jól felfogott érdekében levőnek tartván, hogy Németország és Anglia között ne kerüljön szakadásra. A legjobb igyekezettel azon volt, hogy Angliát barátságos úton

vegye rá a németiség jogos terjeszkedési aspirációinak elismerésére.

Érdemes a németek intencióinak megvilágítására, német forrásból eredő nyilatkozatokat idézni. Egy kiváló politikus, *gróf Reventlow*, «a *Der Deutsche Krieg* című kis munkájában ezt írja: «Die Politik des Deutschen Reiches hat in der Tat mit dem Aufgebote denkbar grosser Vorsicht mehr als anderthalb Jahrzehnte lang versucht, der grossbritannischen keinen Anlass zum Misstrauen und zur Missstimmung zu geben.»

A háború kitörése alkalmával tartott előadásában a münsteri egyetem tanára, Ernst Daenell, erről a kérdéstről a következőket mondta: «Wir haben uns um eine Versöhnung jahrzehntelang ernstlich und ehrlich nach links und rechts und vollends über den Kanal hinweg gemüht, in einer Weise, die die Grenzen der Schwäche schon überschritt».

Volt-e oka Albionnak a németek őszinteségében kételkedni? Megvolt-e náluk a szándék, a némettel loyális alapon megegyezni?

Nem láthatunk az angolok lelkébe, de tény az, hogy Vilmos császárnak guildhall-i szavai nem találtak süket fülekre. Az angolok kezdtek barátságosabb húrokat pengetni.

Lord Haldane, angol miniszter, a német irodalom hódolója; *Lord Lonsdale*, Anglia első sportmecenása, Vilmos császárnak intim barátja, és a hírneves *Lloyd George*, aki a német munkásbiztosítási rendszert átültette Angliába, igyekeztek németbarát-hangulatot kelteni hazájukban. Egyletek alakultak, látogatások, kiállítások rendeződtek.

György király és a királyné látogatást tettek Potsdamban, London *Lord Mayo*-ja és *Sheriff*-jei a berlini polgármester vendéglátását élvezték. Egyházférfiak, pedagógusok és újságírók kölcsönös társas kirándulásokat tettek.

A munkásszakszervezetek és a szocialista-egyesületek között minsűrűbbé lett az összeköttetés.

A mozgalom haladni látszott, mindkét részről akadtak idealisták, akik már egy angol-német Entente-ről kezdtek álmodozni. Valóságban azonban ez a kölcsönös megértési mozgalom angol részről csak külsőségekben nyilvánult. Hangzatos beszédek és végnélküli bankettírozás (ez utóbbi tipikusan angol szokás), üres formalitásokban merült ki úgy az igaz, mint a legtöbbször kétszínű szándék.

Németországban örömmel látták a barátság csiráinak fejlődését, angol részről azonban a jóindulat jelei nem igen mutatkoztak, bár tagadhatatlanul voltak Angliában is higgadt, gondolkozó emberek, akik a Németországgal való jó viszonyt őszintén, jóhiszeműleg óhajtották.

Ezek közé tartozott a néhány év előtt elhunyt liberális miniszterelnök, *Sir Henry Cambell-Bannerman*, egy békés lelkű skót idealista, aki a nemzetközi békemozgalom ügyét szívén viselte. (Az ő elnöklésével ülésezett Londonban, 1906-ban az interparlamentáris kongresszus; nagy honfitársunknak, *Apponyi Albert* grófnak, az angol parlament történelmi nevezetességű *Westminster Hall*-jában ez alkalommal tartott beszéde kimagasló pontja volt ennek a nemzetközi összejövételnek.)

A nagytömegnek az üzleti féltékenységből fakadó ellenséges indulatát azonban a német-barát angolok nem voltak képesek kiirtani. Albion szívében nincs helye a szentimentalizmusnak, a német nép rokonszenvére ők nem reflektáltak. A «German»-nek egyénisége, nyelve, kultúrája őket nem érdekli, az ő mottójuk: *Business is business!*

Már pedig ami a *Business*-t illeti, – vagyis a német flotta konkurrenciáját, – ez irányban a békemissionáriusok nem tudtak eredményt felmutatni. A német flotta csak

növekedett évről-évre. Anglia kényszerítve látta magát, a Two power standard elvét a saját flotta szaporításánál alkalmazni. Ez annyit jelent, hogy az angol flotta, a két legnagyobb idegen flottával szemben is, numerikus fölényben maradjon. Tekintve a német flotta gyors emelkedését, ez a Two power standard óriási kiadásokat okozott az angol államkincstárnak. Az adófizetők zúgolódtak is, de a «német veszedelemétől való félelmükben belenyugodtak a terhekbe.

Minek kell a német sógornak a flotta? kérdezte az egyszerű angol polgár. Erre a kérdésre minden reggel megadta a választ az imperialisztikus eszméket propogáló sovíniszta sajtó, a Jingo Press. Ezek a szenzációs lapok, az amerikai újságírás nagyhangú reklámmódszerével, a tudatlan nép politikai bibliáját képezik. Újabban a hajdan nagytekintélyű, 6 pennyről 1 pennyre leszállított árú Times lett a németellenes sajtó vezérkari főnöke. Ezek a lapok gondoskodtak arról, hogy a tudatlan, ösztönszerűleg idegenellenes szigetlakó szíve mélyéből gyűljölje a németet.

A németlázítást business gyanánt üzték és egy óriás gramofon módjára szakadatlanul kürtölték: Még is huncut a német!

Ez a lármás propaganda a népben pánikszerű félelmet keltett. A német invázió rémét már a reggelinél táltálták fel a békés angol polgárnak, akinek lassan meggyőződésévé vált, hogy Vilmos császár az angol világbirodalom sírásójának szerepére készül.

Az angol parlamentben is folyton a német flottáról beszéltek, nem csoda tehát, hogy a szigetlakosságot állandó nyugtalanság, idegesség tartotta fogva.

Az angol sajtó értette a módját annak is, hogy a «német veszedelem» rémét a szigetországon kívül, más országokban is felkeltse. Az angol diplomácia is a maga részéről megtett

mindent, hogy rossz hírnévvel hálózza körül Németországot olyan ügyességgel, hogy a nemzetközi közvéleményben Vilmos császár politikája iránt bizalmatlanság támadt. A világbéke megbontójának gyanúja tapadt a németekre, ez a magyarázata annak az antipátiának, amellyel a német iránt viseltetnek.

Hogy Németországban is akadt egy-egy túlzó anglofob, az kétséget nem szenved. Az utolsó évtizedben a *W e l l - p o l i t i k* és a *D e u t s c h e r I m p e r i a l i s m u s* kérdéssel a német közvélemény sokat foglalkozott.

Felelős és vezető helyen ez a propaganda olyan célokért és olyan formában jutott kifejezésre, hogy a külföldnek nem lehetett oka Németország békés szándékaiban kételkedni.

De volt az imperialisztikus iránynak egy-egy túlbuzgó híve is, ezek néha olyan hangon és modorban szóltak és írtak, hogy Németország határain kívül, különösen a féltékeny Angliában, bizalmatlanságot, sőt félelmet kelthettek.

Gazdasági és politikai írók, a: *Los vom englischen Welt joch* jelszó által elragadtatva, nem mindig a legbarátságosabb hangot használták Angliával szemben. Katonai írók a jövő nagy háborújáról elmélkedtek. Így különösen az egynehány év előtt megjelent könyv, *Der Krieg der Z u k u n f t* a jövő német-angol háborút tárgyalta.

Egy ma vezető szerepet játszó politikus egy amerikai folyóiratban, néhány év előtt, az angol flottának leverésére egy nagy koalíció alakítását javasolta.

Német szempontból érthető ez az olykor talán agresszív irányzat, tekintve, hogy az angol politika önző magatartása a német ségnek létérdekét képező gazdasági és politikai terjeszkedését Anglia kegyeitől kívánta függővé tenni.

A túlnyomó többséget képviselő nyugodt és higgadt elemek azonban az úgynevezett «*K r i e g s h e t z e r*»-ek el-

járásával nem azonosították magukat – sőt ellenkezőleg, minden tehetségüket latbavetve, az ellenkező irányban dolgoztak.

A németek különben őszintén beismerik az ő részükről elkövetett hibákat. Álljon itt erre egynehány példa:

Egy ismert diplomata, *gróf Leyden*, aki nagy buzgalommal igyekezett az angolokat és a németeket közelebb hozni egymáshoz, a Nord und Süd című folyóirat múlt évi november havi számában megjelent cikkében ezt írja: «Viele Deutsche sind ehrlich und unabhängig genug, sich zu eigenen, im Laufe der Zeit begangenen Fehlern zu bekennen. Sie wissen, dass wir zuweilen einer gesunden Elastizität entbehren, dass diplomatische Gewandtheit und weltmännisches Erfassen im Lager der Gegner oft geschicktere Adepten gefunden hat».

Dibelius hamburgi tanár «England und wir» cím alatt összefoglalt beszédeiben egy helyütt ez a passzus olvasható: Jetzt, wo wir mit aller Energie in die Zukunft blicken müssen, ist es nicht angebracht, Fragen der Vergangenheit zu erörtern, die – das ist gar nicht zu leugnen – auch für uns nicht immer bequem sind.

Semmi sem tökéletes a világon! Minden nemzet, minden állam követ el hibákat. A németek sem képeznek kivételt.

De ami az angol-német relációkat illeti, kétségtelenül bebizonyult, hogy a két nemzet között felmerült differenciáknak békés úton való kiegyenlítésének megghiúsulása – nem a németeken múlt.

A Németországban elvétve hallható angolelleses nyilvánulások, csak gyenge visszhang volt a kanális túlsó partjáról szüntelenül átdöngő németellenes vituperációkra.

Tényleg: Angliában a németellenes propaganda mind nagyobb és nagyobb méreteket öltött.

Albion szemében a német flotta képezte a szálkát, ennek eltávolítása nélkül nem volt hajlandó megbékülni.

Ez irányban, – nem lehet tagadni, – az angolok tettek is kísérleteket. Két év előtt egy német-angol *Verständigungs-Konferenz* a koloniális érdekszféráknak kölcsönös megállapításával foglalkozott. Az értekezlet elnöke, *Lord Brassey*, hangsúlyozva jelentette ki ez alkalommal, hogy «Németország ezen a téren későn jelent meg, azonban az angol gyarmatokban a gazdasági együttműködésnek nincsen akadálya!»

Ez a kijelentés nem szorul magyarázatra!

Nemrég angol részről egy pozitív közeledési kísérlet is tétetett. *Lord Haldane*, Anglia hadügyminisztere, egy a londoni sajtó részéről nagy miszticizmussal tárgyalt speciális misszióval váratlanul Berlinbe érkezett. Ez a látogatás a majdnem végzetessé vált marokkói krízis után, az 1912. év elején történt. Arra lehetett következtetni, hogy a két kormány között szívélyes viszonynak kellett fennállania, hogy ilyen hivatalos jellegű lépésre határozták el magukat Londonban. Amennyire nyilvánosságra jutott, *Lord Haldane* pozitív javaslatokat tett Berlinben. A német hivatalos körök és Anglia hadügyminisztere között beható tárgyalások folytak azzal a céllal, hogy a két állam gyarmatügyi politikájának, valamint általában a barátságos együttműködésnek feltételeit fixirozzák.

Beavatott helyen hangoztatták, hogy Anglia messze-menő kötelezettségeket volt hajlandó vállalni, így pl. aziránt, hogy egy Németország elleni támadó háborúban nem fog részt venni. Természetesen, a *give and take* elv képezte az angol propozíciók alapját és itt ugrott ki a nyúl a zsákból! A feltétel az volt, hogy: Németország flottafejlesztésében az angol kívánságokhoz alkalmazkodjék.

Azt stipulálták, hogy a német flottaépítés program-

jába évenként legfeljebb két nagy páncélos legyen fölvéve, általában pedig, a jövő flottaprogramm ne nagyobbíttassék. Németország azon kívánságát azonban, hogy Angliával egy olyan szerződés kössék, melyben kötelezi magát, háború esetében semleges maradni, az angol kormány nem volt hajlandó teljesíteni.

A tárgyalások félbemaradtak, a hadügyminiszter missziója siker nélkül maradt, de a német hivatalos köröknek volt alkalmuk meggyőződni, hogy az angolok barátságos akciójának az igazi szándéka az volt, hogy a német haditengerészet fejlődésének elejét vegyék.

Németországnak az Angliával való jó viszony fejében le kellett volna mondania tengeri haderejének fejlesztésével a jövőben elérni remélt gazdasági és politikai expanziójáról.

Ezt az árat szabták meg Londonban az angol-német barátság megváltásáért.

Az angolt jellemző konzisztenciával továbbra is kísérleteket tettek a német flotta fejlesztésének megakadályozására. A Pitt-utánzó *Churchill* meggyőzni igyekezett a német kormányt arról, hogy nekik a flotta fényűzési cikk, hiszen egy Angliával barátságban élő Németországnak érdekeit megvédi; mindenkor Albionnak hatalmas tengeri hadereje!

Az ötletes *Churchill* nem merült ki szellemes javaslatokat szuggerálni Berlinbe. Így egyízben flottaépítési «vakációt» proponált.

A német kormány azonban nem hagyta magát eltéríteni politikájának kijelölt céljaitól. Jogos törekvéseik feladása nélkül azonban részükről elkövettek mindent, a két rokon-nemzet között a megértés és a békés együttélés útjának egyengetésére.

Tényleg, még közvetlen a háború kitörése előtt is, Berlin és London között hivatalos tárgyalások voltak folyamatban. A londoni német nagykövet *Lychnowsky* herceg

az Anglo-German Friendship Society elnöke, és *Bethmann Hollt*üg, a német kancellár, legőszintébb angol barátsággal eltelve, működtek ez irányban és ha Londonban valóban meg lett volna a jóakarát, a világkatasztrófa nem következett volna be.

Az őszinteség, a jóakarát hiánya és az angol-német relációknak tisztán önző angol érdekekből való felfogása London részéről, lehetetlenné tette a békés együttélést. Az angol politika ugyanis ugyanakkor, míg a német kormányval a megegyezés módozatai felett tárgyalt, minden erejével arra törekedett, hogy Németországnak nemzetközi helyzetét megnehezítse, tőle a rokonszenvet elvonja és az Anglia égiske alatt létrejött németellenes koalíciót szorosabbra fűzze.

Az angol-német barátságának Németország érdekeivel megegyező kiindulópontját a csatornán túl nem akarták elfogadni. Ez a kiindulópont az volt: hogy Anglia Németországot mint a nemzetközi kereskedelemben és a világtengereken érdekelt egyenrangú nagyhatalmat elismerje.

Úgy a német hivatalos politika magatartásából, mint Németország közvéleményének megnyilatkozásaiból, az elfogulatlan szemlélő nem juthat más következtetésre, mint: hogy a németekkel az angolok könnyen megegyezhettek volna, ha Anglia hajlandó lett volna, a német terjeszkedésnek a *Leben und leben lassen* elv alapján utat engedni. Enélkül a németek nem voltak barátságra kaphatók.

Megegyezés csak olyképen jöhetett volna létre, ha Anglia a németellenes Entente-politikától eltérő külpolitikai ösvényre lép.

Ebben Angliát egyrészt a bizalmatlanság, a félelem és a világhatalmi monopóliumhoz való csökönyös ragaszkodás, másrészt az Entente-hatalmakkal szemben vállalt kötelezettségekből kialakult szoros viszony megakadályozta.

„EDWARD THE PEACEMAKER.”

Le châtiment des mauvais princes
est d'être crus pires qu'ils ne sont.

Joubert.

Lord Beaconsfield, a modern Angliának egyik kimagasló államférfia, a 70-es évek végén egy beszédében így nyilatkozott: «Amennyiben alkalom kínálkoznék Németországgal szövetséget kötni, én örömmel ragadnám meg ezt az alkalmat!... Viktória királynő is kívánja a megegyezést Németországgal».

«A trónörökösnek, a wales-i hercegnek Franciaország iránt tulajdonított szimpátiái, valóban inkább a francia asszonyoknak, mint a franciáknak szólnak, bár el kell ismernem, hogy ha Franciaország és Németország között választania kellene, érzelmei inkább Franciaországhoz vonzanák.»

Viktória uralkodása alatt az angol udvarnál, a királynő férje, a német származású Albert herceg befolyása folytán, német szellem dominált, a királyi családban német volt a társalgási nyelv. A népnek Viktória királynő iránti mély ragaszkodása a politikára is visszahatott és London és Berlin szívélyes érintkezési viszonyban álltak. Az Angliában mindinkább tért foglaló imperialisztikus láz azonban változást idézett elő és az öreg királynő halálával a németellenes szellem felülkerekedett. VII. Edwardnak 1902-ben történt trónralépésével az angol-német viszonyban döntő fordulat állott be.

A német vérből származott VII. Edward, aki olyan erős német akcentussal beszélt angolul, mintha egész, moz-

galmasan vidám életét Berlinben töltötte volna, az az Edward, akit élete alkonyán Európa első diplomatájának, Edward the Peacemaker-nek neveztek el: ő volt a németellenes Entente-politika keresztapja. Edward királyról mondják, hogy Vilmos unokaöccsét nem tudta szívelni; annak a hitnek magvát, hogy a németek Kaiser-ja Napoleon kíván lenni, az angol nagybácsi hintette el. A népben nem volt nehéz ezt a hitet megerősíteni, a politikusok is szívesen követték az uralkodó példáját, hiszen a német konkurrenciától való félelem a lelkek mélyében ott rejtőzött.

Az események azután gyorsan követték egymást. Edward király csakhamar a nép kedvence lett, népszerűségét nagyrészt sportszeretetének köszönhette, lovai több ízben nyerték meg a Derby-t. A sportmániában szenvedő Angliában semmisen tehet népszerűbbé egy uralkodót! De voltak, az európai férfidivatot diktáló Edwardnak egyéb tulajdonságai is, melyek trónralépte után elfelejtették a wales-i hercegnek több mint viharos múltját. Virtuozitásig értette, hogyan kell az emberekkel bánni. Az előzékenységnek, a tapintatosságnak nagymestere és jó emberismerő volt, mindenkit meg tudott nyerni. Vérbeli diplomata és számító üzletember volt; általában mondták róla, hogy ha nem született volna királynak, a City-ben sokra vitte volna.

A City-hez nagy vonzalmat érzett a király, barátai nem a régi arisztokráciából, hanem a pénzvilág korifeusaiból kerültek ki. Az udvar kapui mindenki előtt, akinek pénze van, megnyíltak, ezt a példát követte a társaság is; a rang, a születés nimbusza helyet adott a pénz kultuszának. Ez az új elem befolyást nyert a politikára és a sajtóra, a business szellem, a materializmus domináló szerepre jutott. Lehetne Edward királyról többet is mondani, azonban: *De mortuis nil nisi bene!*

Edward király politikai befolyást is tudott magának

szerezni, Angliában ez nagy szó. Ott az államfő tényleg csak uralkodik és nem kormányoz. *Joubert*, a francia filozófus már régen így fejezte ki az angol király pozícióját: «En Angleterre le roi est un monarque mutilé, borgne, boiteux et manchot, mais honoré!» Edward ez alól kivételt képezett, úgy a bel-, de különösen a külpolitikában akaratának érvényt tudott szerezni. Alig lépett a trónra, hozzálátott terveinek megvalósításához. Fáradtságot nem kiméivé, mint egy diplomáciai *Commiss Voyageur* állandóan utazott. Lissabon, Madrid, Róma, Paris voltak az angol király politikai cégének fióktelepei, itt folytatta megbeszéléseit, itt kötötte meg az Einkreisungs-Politik vállalat ügyleteit. Az oroszok cárijával a *Reval-i* találkozón egészítette ki a németellenes *Entente-szerződéseket*. Karlsbad-i kúrái alkalmával ellátogatott Ischl-be és – azt mondják – nem mulasztotta el megkísérelni, hogy jó öreg királyunkat is belevonja a német hatalom ártalmatlanná tételét célzó koalícióba. Itt azonban *Európa első diplomátája* kudarcot vallott.

Különös véletlen, hogy az örökösen udvarokat járó, a nagyhatalmak kapitálisaiban diplomáciai missziókat lebonyolító Edward, Nyugat-Európa egyik legfontosabb fővárosába nem jutott el! Hosszú évek után, végre maga is rájött erre a mulasztásra és 1909-ben rászánta magát potsdami rokonait meglátogatni. Berlin szívéét a nagy diplomatának sikerült megnyerni, a Rathaus-ban a polgárságnak szánt látogatása kedves emléket hagyott hátra. Edward bácsit azonban a német rokonoknál tett látogatása nem elégítette ki, valószínűleg azért, mert nem sikerült rábírnia a csökönyös Vilmos öccsöt, hogy «kedvenc játékszeréről» – a nagybácsi szavai szerint – a flottáról lemondjon. Edward király tehát kényszerítve érezte magát tovább dolgozni életcéljául kitűzött tervén.

Nem lehet mondani, hogy az *Edward the Peacemaker* elnevezés nem illette meg az ambiciózus uralkodót.

Ő tényleg nem akart háborút, el akarta ezt kerülni, de oly módon, hogy Németországot egy olyan ellenséges koalíció vegye körül, hogy bármely nemzetközi konfliktusban kényszerítve legyen, a hatalmi túlsúly nyomása alatt magát megadni. Németország természetes fejlődése ebben az ellenséges atmoszférában nem haladhatott volna tovább. Ezt a haladást megakadályozni, ez volt az angol Business imperializmus zászlóvivőjének, Edwardnak a célja.

Anglia évszázados ellenségével, a franciával megbékülni és őt a közös ellenfél ellen fegyvertárrá avatni, a bonvivant múltjáért hálával eltelt Parisban, Edwardnak könnyű munka volt. A revanche vágya élt még a francia lélekben, *Gambetta* szavait: *N'en parlez jamais, y pensez toujours*, nem felejtették el.

Még nemrég a francia gyűlölte az angolt, ez viszont megvetette a franciát; a köztársaság élclapjaiban John Bull állandó céltáblája volt a gúnynak, a tisztos matrónát Viktória királynőt, szemérmetlenül durva karikatúrákban profanálták. Egész irodalma van a francia könyveknek, melyek a Napoleon által «nation of shopkeepers»-nek bélyegzett angolt becsmérlik. Rousseau-tól Maupassant-ig alig akad francia író, aki az angolról jót mondana. Angliában a franciát lenézték; férfiai könnyelmű, megbízhatatlan, éfeminált és hiúnak, asszonyait erkölcstelennek tartották. A kölcsönös ellenszenv a két nemzet lelkének mélyében gyökerezik és eltekintve az évszázados ellenségeskedéstől, faji, kulturális és morális különbözőségeken alapszik.

Egyszerre csak Paris és Londonban felfedezték, hogy a két nemzet tulajdonképen: *nation amie!* Edward király a vidéki prókátorokból nagy politikát űző államférfiakká vedlett *Deschanel*, *Delcassé* és *Clemenceau*-kal frigyre lépett, így jött létre a kanális mindkét partján ujjongással fogadott *Entente Cordiale*, mely később fegyverszövetséggé

erősödött. Az angolok tudták, hogy a francia akár az ördöggel is szövetkezne a gyűlölt német ellen, tudták azt is, hogy a dekadens Franciaországtól, melynek úgy politikai, mint katonai és tengeri hatalma fokról-fokra gyengül, nekik nincs mit félni többé, a franciák pedig gyengeségüket Albion prestigével vélték ellensúlyozhatni. Londonból szították a gloire és a revanche fantáziával megterhelt gall sovinizmust, a német elleni küzdelemben bajtársi szolgálatra. A revanchepolitikának londoni ügynöke, a diplomáciai művészetben geniális francia nagykövet, *Paul Cambon*, Edward királynak régi bizalmasa volt, ő tartotta ébren Londonban *Millet* szavait: *L'Angleterre n'avait qu'un signe à faire, la France était à ses ordres.*

Az angol-francia szövetség meg lévén kötve, Londonból további partnerek után néztek körül. Mi sem természetesebb, hogy első sorban a szövetséges barátaira gondoltak. *Les amis de nos amis, sont nos amis!* Paris és Pétervár között kész volt a barátság, míg a Néva partján Berlin iránt nem a legjobb érzelmekkel voltak. Legcélszerűbbnek látszott tehát Oroszországot megnyerni. Az alkalom időszzerű volt, a japán-orosz háború folytán a nagy moszkovita hatalom erősen meg lévén gyengülve, szívesen látta a baráti segítséget.

Közben a német politika által terjeszkedési vágyaiban való megakadályoztatás folytán haragos indulatú Japánt is megnyerte Anglia és az angol-japán egyezményvel a távol Keleten állított fel egy bástyafalat, németellenes politikájának támaszául. A sárga szövetséges támogatása még nyert fontosságban az orosz-japán viszonyban angol közvetítéssel történt megjavulása által.

Oroszország bevonása az Entente-ba nem ment olyan könnyen, hiszen az orosz és az angol a keleti kérdésekben régi antagonisták voltak, a világbirodalom gyöngyét Indiát

állandóan fenyegette az orosz veszély. Eltekintve az érdekellentétektől, a két állam alkotmányos és politikai szervezete, népeinek karaktere is annyira különböztek egymástól. Minden angol elismeri Napoleon mondásának igazságát: *Grattez le Russe, et vous trouverez le Tartar!* Nagy államférfiaknak, köztük Disraeli-nak az orosz zsarnok iránt táplált érzelmei, élénk emlékezetben voltak még. Az angol politikusok azonban, azon elvből indulva ki, hogy «a két rossz között a kisebbet kell választani», engedmények árán is jónak látták megbékülni az oroszokkal. Egy ilyen hatalmas szövetséges erős tényezőt képezett a németellenes koalíció számára. Létrejött az angol-orosz egyezmény, az *Anglo-French Entente* kiegészítésül.

Ezáltal azt is elérte az angol politika, hogy Oroszország figyelme Ázsiától – ahol veszedelmes ellenfele volt Angliának – el lett terelve. A három nagy hatalom németellenes szövetsége meg volt pecsételve. A *Triple Entente* létrejötte Európa politikai konstellációjában egy új aera kezdetét jelenti, melynek világtörténelmi jelentőségéről bizonyosságot tesz az a konflagráció, melyet keresztülélni a sors keze számunkra kijelölt.

Ez az új konstelláció Nagybritannia égisze alatt, Edward királynak németgyűlölet-sugallta politikai ténykedésével jött létre. Edward király minden, a Glóbuson felfedezhető germánellenes érzületet az angol imperializmus céljainak szolgálatába szerződtetett, ezúton félelmetes versenytársa ellen egy hatalmas európai koalíciót hozott létre.

Edward király és hívei nagy buzgalommal dolgoztak tovább. A cél az volt, hogy a szövetkezet beltagjain kívül, kültagokat is szerezzenek, akik, ha nem is vesznek részt tényleg a nagy politikai vállalatban, jóakarátú közreműködéssel, közvetett úton támogassák a vállalat érdekeit. Ebben az

irányban is szép eredményeket ért el Európa első diplomataja és különösen a kisebb államokban, Németország iránt féltékenységet, bizalmatlanságot, sőt rosszindulatot sikerült támasztani. Az angol diplomácia és a sajtó nagy ügyességgel asszisztáltak Edwardnak. Ennek az aknamunkának az eredménye Olaszországnak, a hármasszövetségtől bizonyos fokig elért elidegenítése és Belgiumnak elcsábítása; Hollandiában és Svájcban a Németországba való bekebelezéstől való félelem felkeltése. Az így felidézett németellenes tendencia most a háború alatt hatalmas fegyver az Entente-hatalmak kezében, nekik úgy erkölcsi, mint anyagi előnyököt biztosít.

Az *Einkreisungs-Politik*, mint ahogy a németek Edward király németellenes propagandáját nevezik, angol szempontból meghozta a kívánt eredményt. Az angol világhatalmi supremácia fenntartásának «sine qua non» feltétele, Németország visszaszorítása, fejlődésének meggátlása, az utolsó évtized nemzetközi politikai eseményeinek diplomáciai elintézésénél rendszeren érvényesült is. Németországnak minden kísérlete, hogy gazdasági és gyarmati érdekszféráit megvédje és kibővítse, az Entente-diplomácia részéről oly módon lett kezelve, hogy a béke és háború közötti választás kérdése merült fel. Minden alkalommal, így pl. a marokkói vagy a keleti kérdéseknél, vasúti- vagy bánya-koncesszióknál, vagy ha arról volt szó, hogy a német tengerészet részére szén állomás szereztessék, szemben állt az Entente. Az egész világra kiterjedő sajtójával megriasztotta Európát azzal, hogy a Pangermánizmusban rejtőző világhatalmi törekvések veszélyeztetik az európai békét. Az Entente minden alkalommal útját állta Berlin céljainak.

Ennek a németellenes politikának Anglia volt a lelke, a szellemi vezetésnek London volt a központja, a mozgató-

erőt az angol diplomácia szolgáltatta. Az angol izgatás által felidézett konfliktusok nem egyszer vihar kitörésével fenyegettek és csak a német politika békés iránya és Vilmos császár békés szándékainak köszönhető, hogy Európa már régen nem borult lángba.

A XVIII. század elején, *Barrere* Parisban, a Konventban ezeket mondta: «El fog jönni az idő, mikor Európa népei a kereskedelmi zsarnokság, a politikai despotizmus és az angol kormány véghetetlen romlottsága következtében a közszabadság érdekében szövetkezni fognak és az inzuláris elnyomás és tengeri zsarnokság ellenében Cato szavait végrehajtják és a modern Karthágót elpusztítják.»

Mióta e szavak elhangzottak, két évszázad múlt bár el, és mégis Európa koalícióban nem szövetkezett Albion ellen. Európa első diplomatajának, Edward királynak azonban sikerült, a «tengeri zsarnok» vezetésével, veszedelmessé váló riválisa ellen, egy hatalmas koalíciót összehozni.

Az angolok «béke»-királya nem akart háborút felidézni, de a szigetország ködéből kiinduló mérges politikájával olyan nemzetközi atmoszférát teremtett, melynek előbb-utóbb háborúban kellett explodálni.

Edward király nyugodtan hunyhatta le szemeit, életcélja, a németellenes szövetség létrehozása teljességbe ment. Népei és az egész világ kegyelettel adóztak az uralkodó emlékének, nem is sejtve, hogy a határtalan brit egoizmusnak ez a személyes megtestesítője, milyen demoralizáló befolyást gyakorolt népeire. Angliának úgy vallási, politikai és társadalmi tekintetben már a Viktória-kornak vége felé megindult dekadenciája, Európa első diplomataja, a nagy békekirály uralma alatt, lavinaszerűleg haladt tovább.

A NÉMETEK ÉS A NÉMET MILITARIZMUS.

Siehe an die rechten Krieger, die zücken nicht bald, trotzen nicht, haben nicht Lust zu schlagen; aber wenn man sie zwingt, dass sie müssen, so hüte dich vor ihnen, so scherzen sie nicht.
Luther.

But above all, for Empire and Greatnesse, it importeth most; That a Nation doe professe Armes, as their principall Honour, Study, and Occupation.
Bacon.

Mikor Anglia megizente Németországnak a háborút, az angol sajtó azt az álláspontot foglalta el, hogy Anglia nem a német népek, hanem a porosz Junkerség és a militarizmus ellen vette fel a küzdelmet. Ezt «a barbár intézményt, mely a világ békéjét örökösen fenyegeti, megtörni, ennek nyomása alól egész Európát, magukat a németeket is felszabadítani», ezt a nemes célt tűzte maga elé az önzetlen Albion!

Ezzel a «Made in England» védjeggyel Albion idealizálni akarta azt a küzdelmet, melyet nagyon is praktikus okokért – politikai és gazdasági hegemóniájának fenntartásáért – megindított.

Albion szereti az ő profit and loss elveit szép formákba foglalni. C'est le ton qui fait la musique!

Valóban, nem volt ínyére Angliának, a Németország védelmére, politikai és gazdasági érdekeinek fejlesztésére készenlétben álló, a világtörténelemben páratlanul álló ka-

tonai szervezet. Ez a katonai szervezet adja meg a germán népekből álló birodalomnak külsőleg azt az erőt, amely egyrészt az öfenntartást, másrészt a fejlődés és a terjeszkedésnek, a természet törvényei szerinti lefolyását biztosítja.

Ezt a fejlődést megakadályozni, ezért ment Anglia a háborúba és amikor elhatározta a küzdelemben való részvételt, minden óhaja odairányult, hogy riválisa, az egységes Németbirodalom megszűnjön. Vilmos császárt elűzni és visszaállítani ismét a régi állapotokat, a különböző germán fejedelemségeket: ez a jámbor kívánság hevítette John Bull lelkét és dühtől reszkető hangon kiáltotta át a kanálison: *Finis Germaniae!*

A németiség tudta, hogy a sorsnak döntő órája elérkezett. Fegyverbe állt és hősként küzd a csataterén. De a német nemcsak katona, ő a tudomány embere is. A harctéren is vannak pillanatok, mikor szünetel az ágyúdörgés, ezt ő felhasználja valami hasznos dologra. A német egyetemi polgárok a lövészárokból hazairták tehát, hogy csemegék helyett «Liebesgabe» gyanánt, küldjék el nekik Gajus Julius Caesarnak: *De bello gallico* című könyvét. Gimnazista-korukból emlékeztek erre a könyvre, mely kétezer évvel ezelőtt íródott és szól a mostani harctereken, hús százaladdal ezelőtt lezajlott csatákról.

Ezek is Reims körül folytak. Julius Caesart, aki már odáig hatolt, Galba, a belgák királya 300,000 fegyveres emberrel akarta megállítani. És mit tett Caesar, aki nagy túlerővel állott szemben? Elsáncolta magát, úgy mint a mai németek az Aisne folyó északi partján Reims és Laon közt és várta a belgák támadásait. Az akkori belgák óvatosabbak voltak, mint a maiak: nem mentek neki a falnak, hanem visszavonultak, még pedig oly rossz rendben, hogy Caesar szétverte őket. Caesar ezután Soissons, Arras, Namur és a Hainaut kerületbeli vervierekkel végzett.

Caesar légioi akkor is ott nyomultak előre, ahol most a germán zászlóaljok megfordított irányban haladtak.

Ennek a megfordított analógiának nagy világtörténeti jelentősége van. Akkor Julius Caesar azért foglalta el Galliát, hogy elejét vegye a germán invázióknak, erős gátat emelvén ellene. Most a germánok támadólag védekeznek a gallok ellen.

A germánok akkor jelentek meg először a világ színterén. Egy kelta törzs, a seguanoké, hívta segítségül Ariovist germán fejedelmet, aki 15,000 emberrel átkelt a Rajnán és elfoglalta a haeduok földjét, sőt a seguanok területének egy harmadát is. A germánoknak tetszett a kelta föld és csakhamar még vagy 100,000 germán követte Ariovist első seregét és ezek megszállták a seguanok területének második harmadát.

Julius Caesar Galliába sietett, hogy megállítsa a germán inváziót. Sikerült is neki Ariovist seregét Mühlhausen táján megsemmisíteni. És ekkor Julius Caesar megkezdte Gallia latinositását.

Ennek az eseménynek világtörténeti jelentőségét *Mommsen* abban ismerte föl, hogy Caesar ezzel a germán népvándorlást négyszáz évre megállította.

Caesar látta a veszélyt. Látta, hogy a germánok egyenrangú vetélytársai a római kultúrának, amely akkor még nem vetette meg a lábát Afrikában és Kis-Azsiában. Erős kézzel szervezte a római birodalom határainak a védelmét; a határokon sáncokat épített és ezeknek az őrzését a meghódolt barbárokra bízta. Ezzel a római kultúra, mely addig csak a Földközi-tenger partvidékeit szállotta meg, időt nyert arra, hogy befészkelje magát Nyugat- és Közép-Európába, sőt benyomuljon a Brit szigetekre is. És ötven évvel Krisztus előtt Gallia, Germania és Britannia sok népe és területe, amelyeket addig csak egyes hajósok és kereskedők ismertek, belekerült a római kultúra szférájába.

Ha Caesar akkor el nem foglalja Galliát és Belgiumot, és ha Ariovist talált volna diadalmaskodni, akkor a germán népvándorlás már Krisztus születése előtt kezdődött volna, amikor Nyugat-Európa még nem volt latin kultúrával telítve, és akkor a világtörténet, az európai kultúra egészen más jelleget öltött volna.

Julius Caesar megállította a történet menetét és még négy évszázadra biztosította a latin kultúra uralmát. Az ötödik században megindult ugyan a népvándorlás, de akkor már a római kultúra annyira dominált, hogy a győztes barbárok nem vonhatták ki magukat annak befolyása alól.

És mikor a népvándorlás óriási hullámverése dúlt és Európában új államok kezdtek alakulni, az első formáció, amely a végtelen káoszból kikerült, Nagy Károly birodalma volt, egy világbirodalom, melyet a németek és a franciák egyaránt vindikálnak maguknak, amelyben tehát harmonikus egységbe olvadtak össze a Caesar által romanizált gallok és a germán fajban hegemoniára jutott frankok!

Nagy Károly megismételte Julius Caesar nagy vállalatát, mely egységes kultúrát akart adni Közép- és Nyugat-Európának.

De ezúttal a nagy alkotás csakhamar megdőlt. Nagy Károly halála után a frank birodalom felbomlott. Gallia végleg elvált tőle, azóta szinte állandóan ellentétbe került Germániával és kialakult az antagonizmus, mely több mint ezer éven át, vörös fonálként húzódik végig Európa történetén, a háborúknak végtelen sorozatát idézte elő.

Ebben a nagy vetélkedésben állandóan a franciáknak kedvezett a sors. Különös jelenség, hogy a kelta, frank és római vérnek ez a keveréke, aránylag mily gyorsan tudott egységes nemzetté egybeolvadni és ezzel csakhamar vezetőszerephez jutni az európai kultúrában. A versaillesi királyi kastélyban húsz terem falai is tele vannak aggatva csata-

képekkel, melyek egytől-egyig francia győzelmeket hirdetnek, még a nagy forradalom és I. Napóleon nagy harcai előtti időkből.

Irigykedés és ellenséges gondolatok nélkül nézi a világ a csataképeknek ezt a végtelen sorozatát. Nem beszélünk francia militarizmusról, mert ezek az örökös győzelmes harcok távol tartották a francia területtől az idegen inváziót, módot adtak a francia népnek arra, hogy áldott földjét teljes mértékben aknázza ki, jólétbe jusson és ezzel megteremtse a legvirágzóbb kultúra előfeltételeit.

Egészen más kép tárul elénk, ha Németország történetét lapozzuk végig. Egyes nagy uralkodók a germán fajt a rómaiak örökösévé teszik és megteremtik a szent római birodalmat, melynek seregei be-betörnek Itáliába is. De ez a hatalmas alakulás legtöbbször csak egy óriási árnyalakat, melynek méretei és kontúrjai a napsugár szeszélyeihez képest minduntalan váltakoznak. Van idő, amikor ebben a világbirodalomban a nap sohasem nyugszik le, mert két földgömbre terjed ki, de leggyakoribb az az állapot, amikor egyes hercegek, várurak vagy püspökök foglyul ejtik a római birodalom császáraját, vagy a germán faj látható feje mezítláb megy Ca-nossába.

A germán birodalomban állandó volt a polgárháború. A német népfajok és fejedelmek örökösen egymás ellen harcoltak, így országaik könnyű prédának kínálkoztak a szomszéd fajoknak. Kezdetben a magyaroknak, utóbb a nyugati szlávoknak, olykor a svédeknek, legtöbbször pedig a franciáknak, akik sűrűn törtek be a Palatinátusba és egy ilyen betérés alkalmából rekedtek Elzászban és Lotharingiában is. Hosszú évszázadokon át ezek a polgárháborúk emésztették fel a német népek erejét, amelyekben egyes fejedelmek a leg-tarkább kombinációkban és szövetségekben léptek fel, sokszor idegen fajok érdekéért, vagy épenséggel idegenfajú uralkodók

zsoldjában. A *bellum omnium contra omnes* illetén végnélküli láncolatában bizonyos nemzeti jegecesedést látunk már abban, hogy a harmincéves háborúban a német fejedelmek csak két táborra oszlottak és hogy a porosz-osztrák vetélkedés két erősebb tényező köré koncentrált a német néptörzsek erejét.

Sok évszázadnak tömérdek nyomorúságából szűrődött le a német népek jobbjaiban a német egység gondolata, mely a múlt század kezdetén, a napóleoni háborúkban szenvedett végtelen megaláztatásokból merítette hódító erejét.

A leg jogosultabb önvédelem nyilvánult ebben a gondolatban, melyet *Fichte*, a nagy filozófus hirdetett elsőül a német nemzethez intézett lángoló szózataiban. Ezt a gondolatot akarták megvalósítani *Stein*, *Scharnhorst*, *Gneisenau* politikai és katonai reformjai és *Jahn*, aki a német tornászat megteremtésével megadta a katonai szervezethez szükséges egészséges, izmos emberanyagot.

A német-francia viszonyt legjobban jellemezte az angolok (valójában skót) nagy történetírója, *Carlyle*. Érdemes emlékezetünkbe idézni néhány szavát: «Egyetlen népnek sem volt valaha olyan gonosz szomszédja, mint Németországnak Franciaország, amely az utolsó négyszáz esztendőben arcátlanul, rablómódra, telhetetlenül és engesztelhetetlenül folyvást reá támadt. És a história nem tud róla, hogy valaha is olyan gyorsan, olyan tökéletesen és olyan szégyenletesen megverték volna egy gálád és igazságtalan ellenséget, mint most Németország Franciaországot. Négyszáz esztendei sanyargatás után Németországot most az a szerencse érte, hogy ezt az ellenséget derekasan elverte.» ...

«Bismarck el fogja venni Elzászt és Lotharingiából is elvesz annyit, amennyire szüksége van belőle és ez jó lesz az ő számára és jó lesz nekünk is és jó lesz az egész

világnak, sőt lassan-lassan még Franciaországnak is. Ez lesz az első kemény lecke az anarchisztikus Franciaország számára. Remélhetőleg okul is majd belőle. Ha nem okul, hát megint csak újabb és újabb ilyen leckében lesz része, amíg csak meg nem elégei. Mert okulnia kell!»

«Bismarcknak nincsenek «napóleoni» tervei, nem akar hódítani, nem tüzezi «aljas hiúság». Ő többet akar. Amit ő akar, az jó tétémény Németország és az egész emberiség számára, az, hogy a nemes, türelmes, mély gondolkodású» jámbor és erős Németország nemzetté tömörülhessen és a Kontinens királynője lehessen a pöffeszkedő, kérkedő, izgágáskodó, nyughatatlan és ingerült Franciaország helyett. Es ez a legreményteljesebb valamennyi nyilvános esemény között, amit életemben megérnem adatott.»

*

Nagy Károly uralkodásától közel ezer év telt el és ebben a hosszú időszakban a német egység csak gyér időközökben öltött látható alakot. Es ez az alak is csak árnyék volt. Ebben az ezer évben a német nép mindig csak szenvedő tényező volt az európai politikában. II. Frigyes és utódai hatalmas koalíciók nyomása alatt szervezték a porosz seregeket. Es a napóleoni korszak borzalmas vérontásainak és megaláztatásainak kellett bekövetkezniök, hogy a német nép egységes politikai és szilárdabb katonai szervezetre törekedjék és véget vessen évezredes szenvedéseinek.

A múlt század közepén a frankfurti birodalmi gyűlés lett volna hivatva ezt az egységes Németországot megvalósítani és megtestesíteni, de a porosz-osztrák vetélkedés tehetlenségre kárhóztatta.

Mialatt Oroszország újabb és újabb csapásokat mért a

Törökbirodalomra, hogy Konstantinápoly meghódításával a maga viláгурalmi céljait valósítsa meg, Németország tehetetlen szemlélő volt. Sőt Poroszország az orosz cár járszalagjához volt fűzve, úgy, hogy Európa biztonságáért és jövőjéért Anglia és Franciaország fogtak fegyvert, Ausztria pedig csak a romániai tüntetést kockáztatta meg és már ezzel a «hálátlansággal» is bámulatba ejtette Oroszországot.

Franciaország, Anglia és Oroszország voltak akkor Európában a döntő tényezők.

Az 1866-i háború megteremtette az egységes Észak-Németországot. A franciák a német nemzet egységes törekvéseit kezdettől fogva féltékenyen, sőt ellenséges érzülettel nézték; a németiség látta, hogy az egyesülés eszméje csak egy német-francia háború árán lesz megvalósítható. Mellékes, hogy ennek a háborúnak mi lett a közvetlen oka és hogy az emsi sürgönynek milyen szerep jutott abban. Németország kétségkívül a maga létérdekeiért szállt síkra, 1870-ben *védelmi háborút* kezdett, amikor a harctéren meg akarta teremteni a nemzeti egységet, mert a nemzeti gyarapodásnak ezt az elemi előfeltételét a franciák sehogysen akarták megtűrni.

Parisban évszázadok óta megszokták, hogy Németország határai nyitva állottak a francia kalandvágý előtt, hogy a világ sorsa felett a nyugati nemzetek döntöttek. Ennek az állapotnak a megváltoztatásába sehogy sem akartak belenyugodni és már 1880-ban hirdette Cherbourg-ban *Gambetta* a revanche-ot, amelyet ő: la justice imminente e-nak nevezett. Hirdette a bosszút, «amelyről sohasem szabad beszélni, de amelyre szünetlenül kell gondolni».

A franciáknak ez a lelki állapota, mely nem a sedani vereség keserű emlékeiben, de évszázados francia hegemonia hagyományaiban, a «roi Soleil» dicsőségének emlékeiben gyökerezik, kényszerítette Németországot arra, hogy azt a katonai szervezetet, mely a napóleoni harcok nyomása alatt

született és mely a nemzeti egységet kivívta, a nemzeti egység megóvása céljából továbbfejlessze.

Nem az 1871-iki öt milliárdos hadisarc, hanem a nemzeti egység tudata által duzzasztott ősi erő adta meg Németországnak azt a hatalmas lökést, mely a gazdasági élet összes terein érvényesült és oly óriás lendületet adott az iparnak, a mezőgazdaságnak, a kereskedelemnek és amely Európaszerte, nemcsak osztatlan bámulatot, de osztatlan *i r i g y s é g e t* is keltett.

Az irigység elsősorban Franciaországban támadt, mely nap-nap után látta a maga eddigi hegemoniájának hanyatlását és tehetetlenségének érzetében szövetségesek után nézett. Es miután a politikában a cél mindig szentesíti az eszközöket, a republikánus franciák, akik a maguk hegemoniája érdekében készek voltak az ördöggel is cimborálni, habozás nélkül ragadták meg a kezét, melyet a porosz «hálátlanság» által vezetett 1878-iki berlini kongresszus eredményei folytán elkeserített Oroszország nyújtott feléjük. Németország mindent megkísérelt, hogy a maga nemzeti egységét a franciák bosszúvagyja ellen biztosítsa. Nagy prestige, világszerte elismert katonai fölénye dacára meglegedett a maga területével. Bismarck maga bízatta a franciákat, hogy tettvágyuk és becsvágyuk kielégítése céljából hódítsanak minél több gyarmatot. A berlini kongresszuson ő mondta *Waddington*-nak:

Mais prenez donc la Tunisie!

De előre látta, hogy a franciák Tuniszt ilyenén képen Danaidák ajándékának fogják tekinteni, melyet a kancellár csak azért ajánl nekik, hogy elterelje a figyelmüket Elzásztól, Afrikában kösse le hadseregük egy részét. Erősebb eszközhöz folyamodott. Egy órával a *Waddington*-nak tett ajánlat után az olasz nagykövethez, *Corti*-hoz intézte ugyan csak ezeket a szavakat:

Mais prenez donc la Tunisie!

Ezzel a két nagy latin nemzet közé odadobta az Erisalmát, de elérte, hogy a francia kamara megszavazta a tuniszi bey-vel kötött egyezményt, a Bardo-szerződést.

Franciaország nem állott meg félúton. Nagy eréllyel karolta fel a gyarmati politikát és megkezdte Tonking elfoglalását, amiért a revanche-eszme hívei a német politika eszközének keresztelték el *Jules Favre*-t.

A francia gyarmati politika elé a németek nem gördítettek akadályokat. Az 1871-ben levert Franciaország, melynek állítólag örökké reszketnie kellett a telhetetlen teutonizmus újabb és még sujtóbb támadásától, a hatalmas Németbirodalom ellenvetése nélkül negyven év alatt olyan gyarmati birodalmat építhetett föl, melynek több mint 55 millió lakosa van. Igaz, hogy ennek a rengeteg gyarmati birodalomnak legnagyobb részét észak- és nyugat-afrikai sivatagok képezik, de vannak abban áldott területek is, mint Madagaszkár szigete és az évezredes kultúrára visszatekintő Indokhina.

De mindezek a nagy sikerek nem terelték el a franciák figyelmét Elzásztól. A párisiak szeme mindig csak a Vogézekre volt meresztve, amelyen túl hatalmas várak védik a német nemzetet a franciák bosszúvágya ellen. Paris és Péter vár között szemlátomást fűződtek a gyöngéd szálak és folyton erősödve arra intették a németeket, hogy két fronton való védekezésre rendezkedjenek be.

A védekezési kényszer által diktált eme fegyverkezést elnevezték német militarizmusnak.

Vizsgáljuk meg közelebbről ezt a «militarizmust». Ezzel a kifejezéssel a franciák a túlzó sovinizmus hajtottá féktelen hódítási velleitásokat akarják jelezni. A «le militarisme» azonban nemcsak a békés szomszédok megfélemlítésére és leigázására szolgáló szándékot és egyúttal eszközt jelent, hanem alatta egyszersmind egy olyan politikai rendszert

értenek, mely magában az országban egyesek önző hatalmi ambícióinak kielégítése céljából a népet terrorizálja.

Ennek a militarizmusnak a visszahatása azokban a mozgalmakban nyilvánult, melyek az antimilitarizmus és pacifizmus név alatt ismeretesek.

A franciáknak bőven volt alkalmuk a militarizmussal megismerkedni, hiszen a nagy Napóleontól egészen az operett-hős Boulanger tábornokig minden variációban voltak militarista apostolai.

Hasonlít a német militarizmus francia névrokonához? A franciák erre azt felelik, hogy igen, az angolok pedig azt mondják, hogy még sokkal rosszabb: *v e s z é l y e z t e t i a v i l á g b é k é t !* – ez John Bull kategorikus ítélete a német militarizmusról.

Megállja helyét a vád? Hiszen a német fegyverkezésnek agresszív jelleget nem lehet imputálni, a német politika hódítási velleitásokat nem nyilvánított, ilyenek inszinuálására ürügyet nem szolgáltatott. A német hadvezetőség minden intézkedése, mely a fegyveres készenlét fokozását célozta, válasz volt a francia és az orosz hadvezetőség egy-egy analóg előzetes intézkedésére. Meglehet, hogy helyel-közzel a német kivédést nem előzte meg a francia vagy orosz részről történt támadás. A jó vívó a szándékolt vágást olykor nem viszonzza kivédéssel, hanem megelőzi egy vágással. Annyi kétségtelen, hogy a militarizmus nem volt német sajátosság, hogy évszázadokon át Franciaország volt a militarizmus hazája és hogy a német militarizmusnak a napóleoni hadjáratok és az 1871-iki háború után önvédelmi jellege volt.

Az orosz és francia militarizmus mindig támadó jellegű volt, az Oroszbirodalomban az örökös földszomjban, a franciáknál a *gloire-* és *revanche*-vágyban gyökerezett, mert hisz komoly veszély nem fenyegette Németország részéről sem az Oroszbirodalmat, sem a francia köztársaságot.

A német militarizmus emettől inkább abban különbözött, hogy céltudatosabb volt, nagyobb szervezőtehetséggel párosult, erősebb fegyelmet teremtett.

És még egyben különbözött, abban, hogy áthatotta, erős fegyelemre szoktatta az egész német nemzetet. Ennek magyarázatát az adja meg, hogy minden német ember állandóan érezte a fenyegető veszélyt, nap-nap után hallhatta és olvashatta, – még béke idején is, – hogy a franciák és az oroszok az egységes Németbirodalom szétrobbantását, az előző századokbeli szétszaggatott és Örökös idegen betöréseknek védtelenül kitett apró német államok helyreállítását tűzték ki nemzeti politikájuk céljául.

A régi idők tömérdek nyomorúságának ismétlődésétől kellett tartania minden német embernek és ezért a katonai felkészülés vaskényszere erősen meggyökerezett a német lélekben, a militarizmust a német faj önvédelmének nélkülözhetetlen eszközévé avatta.

A mostani világháború tapasztalatai igazolják a német népnek ezt az érzését. Bebizonyult, hogy itt nem pusztá hatalmi célokért, még csak nem is gazdasági vívmányokért, hanem a pusztá létért kell a német nemzetnek harcolnia. A francia és az angol politikusok és a sajtó nap-nap után hirdették, hogy az Entente seregei szét fogják rombolni a Németbirodalmat, évszázadokra tönkreteszik Németország gazdasági erejét. Ezt hirdették, amikor pedig még csak a papiroson arattak győzelmeket. Es hogy milyen sorsot szántak a rajnamenti kiterjedt ipartelepeknek, arról kézzelfogható bizonyosságot szereztek a kelet-poroszországi vidékek, amelyek ismételen ismerkedhettek meg az orosz invázióval. A rajnavidéki gyárosok jól tudják, hogy egy francia invázió borzalmasabb volna az orosz inváziónál is, mert a kozákok természetadta pusztító ösztönénél is vadabb az a

gyűlölet, mely a franciák lelkében 1870 óta felgyülemlett. Hisz az angolok, akik csak tíz év óta szívják magukba a londoni lapokból a németgyűlölet mérgét, váltig hangoztatták, hogy a győzelem után teljesen el fogják pusztítani Nyugat-Németország összes gyárait és kikötőit.

Nem valószínű, hogy ezek a szörnyű fenyegetések meg fognak valósulni. De elhangzottak és a mostani háború kétségkívül kegyetlenebb, embertelenebb jellegű, mint a múlt század kezdete óta lezajlott nagy háborúk bármelyike. A békés lakosság tömegei évszázadok óta nem szenvedtek annyit, mint az 1913-iki Balkánháború és a mostani háború alatt.

Ma még csak sejteni sem lehet, hogy a *V a e v i c t i s* milyen alakban fog nyilvánulni a békekötéskor. De hogy a *m i l i t a r i z m u s* nem volt, hanem lesz, erre vall minden, erre lehet következtetni! Bármilyen ígéreteket fognak is beleírni a nemzetközi szerződésekbe, ezekben a népek nem fognak bízni, mert a mostani háborúban ronggyá lett minden szerződés. Es a népek aggodalmait, melyek ezen túl sokkal súlyosabbak lesznek, mint valaha, csak a legvégsőig való fegyverkezés lesz képes némileg lecsillapítani.

A militarizmust mi is eltanultuk, mert minket ugyanolyan veszély fenyegetett, mint a német nemzetet. Tudtuk már hosszú idő óta, hogy ellenségeink a Monarchia, de különösen Magyarország feldarabolását tűzték ki célul. Ezt hangoztatták már évtizedek óta. Az orosz sajtó külpolitikai elmékedéseinek ez volt úgyszólván az alfája és az ómegája. Es a párisi sajtó utóbb majd minden reggel a Monarchia felosztásának valamely új tervével kedveskedett orosz megbízóinak. Ezenfelül a Balkánháború arra is megtanított bennünket, hogy a mi szomszédaink az ilyen osztogatást nem csak a térképen és politikailag végzik, amikor erre alkalom kínálkozik, hanem a «felszabadított» területeken a legyőzött

nép egyéni birtokainak a kisajátítását, teljes gazdasági, sőt fizikai kiirtását gyakorolják.

A német militarizmust *Anatole France* így jellemezte: Une nation qui aime les soldats, mais qui n'aime pas la guerre. A franciák nagy írója elismeri tehát, hogy a német békés természetű.

Anatole France azonban kivétel. A franciák és – néhány év óta kebelbarátaik – az angolok világszerte terjesztették a német militarizmusban rejlő veszedelmet. A németiség ellenségei «Németországot» és a «militarizmust» szynonym fogalmak gyanánt, mint a népek békéjét veszélyeztető aberrációt állították pellengérré.

A németnek sajátos katonai lénye, katonai szervezettsége valóban egy princípiumot jelent, csakhogy az eszmének kifejezésére használt elnevezés rosszakaratú értelmezést kapott. Eszerint a rosszakaratú értelmezés szerint Németország egy ágyúdörgés- és kardcsörtetésből élő állam, melynek erkölce a katonai brutalitás, melynek ideálja a háború.

A németek igenis vallják a militarizmust, hanem ezen elnevezés alatt nem az aranyzinóros uniformisba öltözött kardcsörtető nagyzási hóbortot értik, hanem ez a fogalom szemükben a hazaszeretet, az áldozatkészség, a bátorság és a hősiességnek a szimbóluma.

A németek a militarizmusban a rend iránti ösztönszerű vonzalmat és azt az érzéket látják, mely az egyéni érvényesülésnek a nemzeti célok és aközérdek javára való alárendelésében nyilvánul.

Egy német publicista, *Walter van der Bleek*, ennek a nemzeti sajátosságnak erkölcsi és kulturális hatásáról ezt mondja: «Die denkbar freieste Entfaltung kultureller Bestrebungen wird gerade durch die gewaltige Ordnung, durch die

intelligente Einordnung des einzelnen in das Ganze gewährleistet, Heer und Waffen dienen nur dem Schutze fleissigster, unermüdlichster Arbeit, und der Bürger ist weit weniger Sklave, weil weniger brutalisiert im Rahmen der Gesamtordnung, als in Ländern, wo er der sorglichen Regelung des Volkslebens entbehren muss».

Goethe szépen fejezi ki ezt a gondolatot:

«Wie alles sich zum Ganzen webt,
Eins in dem andern wirkt und lebt.»

A német militarizmus valóban a germán fajban mélyen gyökerező pontosság, fegyelem és rendszeretnek, a tökély fokát elérő haderő szervezetükben való megtestesülése. Hogy ez az erő imponál a világnak, az természetes. A mitől az ember fél, azt nem szokta szeretni. Ez filozófiai axióma.

A német militarizmust érdekesen jellemezte a nagy «Björnson»-nak hasonnevű fia, *Björn Björnson*, a «Neue Freie Presse»-ben nemrég megjelent, Clemenceau-hez intézett nyílt levelében:

«Hiszek a német nép történelmi hivatásában! Némelyeknek a hideg fog végigborzongani a hátán, olvasva ezt az elvetemült kijelentést. Borzalommal gondolnak a német militarizmusra; nem a veretes sisakra, a parádés marsra és a többi külsőségre és nem is arra a fegyelemre és szervezetre, melyet kell hogy megcsodáljon az egész világ, egyáltalában nem a hadseregre, – hanem a szellemre, mely a maga rátermettségének imádásában rendre szoktatja az életnek minden olyan megnyilatkozását, mely az ő kommandójának nem akar engedelmessé válni. Ettől a tónustól fél Európa! Ez a tónus azonban augusztus elseje óta nem ura a helyzetnek. Békében ez volt a kísérője, de nem a tartalma Németország erejének. A háború bebizonyította a nélkülözhető

voltát. Ismétlem: A hódítás szándéka és hivalkodás és hengegés nélkül mennek oda ezek az emberek a határhoz, hogy megvédjék hazájukat és megmentsek az elpusztulástól, amit a világ háromnegyede óhajt. Ennek a néptámadásnak sem egyes, sem párt nem szabott irányt. A nép maga irányította magát.»

*

Hogy a Németbirodalom és különösen Poroszország úgynevezett «Militärstaat», ez kétséget nem szenved. És miért? Azért, mert annak kell lennie. Geográfiai fekvésénél és ethnográfiai elhelyezkedésénél fogva kényszerítve van arra, hogy katonai állam legyen. Ha nem lenne: Ein Volk in Waffen, szomszédjainak már régen zsákmányul esett volna. Mi magyarok is katonanemzet vagyunk, nekünk is ennek kell lennünk.

A Teremtő minden élő lényt olyan tulajdonságokkal ruház fel, melyek az önfenntartást biztosítják. Áll ez népekre és nemzetekre is. A németnek a harci tulajdonságok biztosítják az önfenntartást. Különösen a porosznak faji sajátossága a katonai jelleg. Ez a karaktervonás a történeti evolúció folyamán alakult ki.

Poroszországban az elaggott kelto-germánizmusnak a szláv elem adott friss erőt. Ez teremtette a porosz sajátosságot, mely Németországot reformálta és diadalmaskodik a régi kelto-román kultúra felett. Ez a háromszoros keresztezés adta meg a porosz fajnak a maga éles, majdnem agresszív jellegét, azt a minuciózus és szabályozgató modort, melyet a hivatalos közegek a közönséggel szemben gyakorolnak, a katonaságnak erélyes, támadó modorát, mely az elleniséget állandóan nyugtalanságban tartja. Ez a porosz modor bosszantóan hatott a világra, gyűlöltté tette magát.

A régi szent római birodalom németjei azért gyűlölték meg a porosz modort, mert ez I. Frigyes Vilmos és II. Frigyes

alatt először honosította meg a polgárok közt a katonai fegyelmet és újjászervezte a német népet. Ezért volt szükséges az 1866-iki háború, mellyel Poroszország letörte a katonai szelleme ellen való ellenszegülést és a többi németek gyűlöletét, úgy, hogy a többi németiség némileg kibékült a porosz rendszerrel és kénytelen volt Poroszországot vezető hatalomnak elismerni.

Bismarck volt a porosz monarchizmus és a német militarizmus ideális megtestesítője. *Bismarck* békítette ki a germán fajt a porosz militarizmussal, mert meg tudta értetni a németekkel, hogy csak egy egységes német birodalom nyújtja nekik az állami önállóság és a nemzeti szabadság garanciáját, mert egy ilyen egységes Németország nélkül a német államok Oroszország, Anglia és Franciaország vazallusai volnának.

A porosz szellemből fakadó katonai nevelés – mely Németországban általánosan el van fogadva – fejleszti épen azokat a tulajdonságokat, melyeknek a németiség mai pozícióját köszönheti. Ennek a nevelési rendszernek az alapelve: *M a n n e s z u c h t* és *K a m e r a d s c h a f t*.

A feljebbvaló iránti engedelmesség megtanít kötelességtudásra. A kötelességtudásnak úgy a magán-, mint a közéletben a legteljesebb mértékben való érvényrejutása – ez a németek sikerének a kulcsa.

Ez a forrása a rendszeretnek, a pontosságnak, a szorgalomnak és az organizáló képességnek, mely párosulva a természetadta szellemi és lelki tulajdonságokkal és ugyancsak a katonai nevelés által fejlesztett fizikai képességekkel, megadják a németiségnek azt az erőt, hogy ebben a gigászi küzdelemben el ne söpörjék a föld színéről.

A németeknek a militarizmus az, ami a hálnak a víz.

Egy militarista állam, melyben a nemzeti élet minden fázisában olyan rend, pontosság van és amelyben az erkölcsi,

kulturális és anyagi fejlődés olyan magaslatra emelkedett, mint a XX-ik század Németbirodalmában – nem kell, hogy szégyelje katonai jellegét.

Épen ez az, amit ellenségei legjobban irigyelnek tőle. Elsősorban Anglia.

Ha megvolna az angolokban a haza iránti önfeláldozás és kötelességteljesítési érzék, ha az általános védkötelezettség lelkes bajnokát, Lord Roberts-et nem gúnyolták volna ezért a «fixa ideájáért», nem lett volna szükségük azt a dajkamését költeni, hogy «a német militarizmus Európát igába akarja hajtani».

Albion ezen vádjának bizonyítékául *Treitschke*, *Niet sehe* és *Bernhardt* könyveire utal. Ezeknek olvasásából jut az angol arra a konklúzióra, hogy Németország politikai hitvallásának alaptétele a: **M a c h t v o r R e c h t !**

Ez a porosz militarizmus filozófiája – mondja John Bull – melynek Junker-szelleméből született a Németbirodalom és a brutális erőszakot és világhódítási törekvéseket megtestesítő német hadsereg.

Aki hosszabb ideig élt Angliában és ismeri a modern angolnak korlátoltságát és felületességét, nem csodálkozik azon, hogy ők ezeket a dolgokat csakugyan elhiszik. Van az angol pszichének egy nehezen megmagyarázható vonása, mely talán ekként fejezhető ki: a német konkurens ellen érzett izzó gyűlölet elhomályosította az ítélőképességet és rémlátásukban a valót a valótlanságtól nem tudták megkülönböztetni. A képzeletben látottaktól elvakítva, maguk is elhitték az irigység- és rosszakaratból fakadt koholmányokat.

Hihetetlen naivságot és felületességet tapasztal az ember náluk – különösen ami a hazájukon kívüli dolgokat illeti. Angol lapokban és könyvekben kontinentális viszonyokról sokszor olyan dolgokat lehet olvasni, melyek *Jules Verne* fantáziájának becsületére válnának. Vegyünk egy példát.

Egy newyorki ismerősöm küldött nekem több amerikai könyvet, közöttük egy vaskos kötet, a Haward-eni egyetem történelem-tanárától, *Roland G. Usher*-től *Pangermanism* címmel.

Tudományos modorban, tárgyilagosság látszatával van írva a könyv. A szerző kifejti, hogy Németország népessége rohamosan gyarapodik és ezért Németországnak gyarmatokra van szüksége. A német népfölöslegnek az elhelyezésére elegendők volnának Németország mai gyarmatai is, de Usher tanár azt a meggyőződést fejezi ki, hogy Németország a maga népszaporulatának elhelyezése céljából az összes angol gyarmatokra áhítzik, sőt ezekkel sem elégszik meg, mert nemcsak Egyiptomot, Indiát és Afrikát akarja elfoglalni, de Szíriát, Arábiát és Perzsiát is.

Azt nem árulja el Usher tanár, hogy a német diplomáciának eme szándékait miféle titkos aktákból tudta meg.

A háború előzményeiről azt mondja Usher tanár, hogy Németország akarta a háborút és ezt úgy készítette elő, hogy Ausztria-Magyarország és Olaszország segítségével 1912-ben megalakította a Balkán-ligát. A szerző szerint csak «véletlen coincidencia» volt, hogy 1912-ben az Entente-hatalmak is szerveztek egy Balkán-ligát, amely akkor leverte Törökországot, a német birodalom legjobb szövetségését.

Németország egyébíránt, Usher tanár úr szerint azért olyan harcias, mert a háborúhoz való tőke 90%-át a külföldről kapta és háború esetén angol és francia hitelezőinek egyszerűen nem fizet kamatot. Tehát angol és francia pénzzel viseli a háborút Anglia és Franciaország ellen.

A könyve végén azt bizonyítja a szerző, hogy a német kolosszus nemcsak pénzügyileg gyöngye, de politikailag is agyaglábakon jár. A német szocialisták nem fognak a háborúban részt venni és a háború kitörésekor újraéled a délnémet partikularizmus. Hiszen Usher úr szerint «köztudomású, hogy a német

császár Délnémetországban csak erős testőrség fedezete alatt mer utazni».

Ilyen tudással és igazságszeretettel ítélkeznek Németországról angol nyelvű könyvek még akkor is, ha Amerikában jelennek meg!

Az angol a németnek éppen antitézise; amennyire szereti a német a rendet, pontosságot és fegyelmet, annyira gyűlöli ezt az angol. Ezért megy Angliában minden t o p s y - t u r v y módra. Az angolok kezdenek azonban lassan rájönni erre a nemzeti hibára (soká tartott míg rájöttek! – ők mindenben konzervatívok!) U jabbán a német rend és pontosságot át akarják ültetni Angliába. Egynéhány év előtt egy egyesület «Organization Society» is alakult e célra, azonban a közönség közömbössége folytán az egyesület kénytelen volt feloszlani.

A német militarizmus erkölcsi hatását és gyakorlati értékét elismerik Angliában és a gondolkozó fők rezignáltan látják népükben a fegyelem iránti legyőzhetetlen averziót. Anglia ma sokért nem adná, ha a túltengő commercializmus helyett egy kissé több militarizmus volna náluk.

Minden éremnek két oldala van!

A német militarizmusnak is vannak hibái. Maguk a németek fedezték fel ezeket. Ismételten tették szóvá, hogy a tisztek kinevezésénél nem csak a katonai tudás, de a születés is mérvadó és hogy egyes ezredekért azért neveznek elite-ezrednek, mert azoknak tisztikarából a polgári elem ki van zárva, a kardbojt elnyerésének legfőbb előfeltétele ott a nemesi predikátum. Ehhez képest azután a német tiszteknél magától értetődőnek tekintették, hogy konzervatív érzelműek. A zsidó vallású^ katonáknak az arany kardbojt egyáltalán hozzáférhetetlen volt. Mikor emiatt egyízben meginterpellálták a hadügyminisztert, azt felelte, hogy ezek a dolgok nem alapszanak semmiféle törvényen vagy rendeleten, de a kormány

abba nem avatkozhatik bele, hogy valamely ezred tisztikara kiket vél a tisztirangra alkalmasnak.

Ebben az irányban a mostani háború enyhítette a militarizmust. A polgári osztályból való katonák, sőt a zsidó vallásúak is, oly tömegesen érdemelték ki a vaskeresztet, a tisztek erélye és tudása oly sokszor volt ráutalva ezeknek a «másodrendű» elemeknek az önfeláldozására és hősiességére, hogy a német tisztikar felfogása bizonyára lényegesen módosult. A harctereken százával neveztek ki zsidó tiszteket.

És itt, mint saját külön tapasztalatunkat is, leszűrhetjük azt az axiómát, hogy az egyéves önkéntesi iskolából kikerült tartalékos tisztek, akik a polgári életből siettek a harctérre, nemcsak hősiesség, de iniciatíva, leleményesség és okszerű vezetési képesség tekintetében is vetekedtek az aktív tisztekkel.

Tagadhatatlan, hogy a német militarizmus külsőleg nem mindig nyilvánul előnyösen. A katonás ridegség, nyers szókimondás, néha kíméletlen fölényesség, bizony nem ritka jelenség, kivált az északnémeteknél. Nem épen specifikus német vonások. A görög és kíméletlenségben az angolok nehéz felülmúlni, pedig náluk a militarizmust nem lehet enyhítő körülménynek felhozni. De ezeknél ezt meg szokták bocsátani, mert az angolok évszázadok óta urak. Az is tagadhatatlan, hogy az angol elegánsabban tud görögös lenni, mint a német!

A francia azt tartja ugyan, hogy ő «marche à la tête de la civilisation», de ezt nem érezteti görögös módon, mert speciális francia kötelességnek tartja az udvariasságot, lehetőleg szeretetreméltó akar lenni. Es ha mégis fölényesen lép föl, ezt a világ hajlandó volt elnézni, mert a fölényességét quasi jogosnak tekintik.

De a német önérzetességet már nem akarják elismerni.

A világ szemében a németnek szerénynek, alázatosnak kellene lennie. A francia, az orosz, az angol bárhol fordult is meg, megvolt szokva, hogy a szállodákban a managertől egészen az utolsó borfiúig mindenki német. A németet, mint pincért, muzsikust, borbélyt és háziszolgát megbecsülték; ezek hajlongtak, zsebre tették a borraivalót, a francia, az orosz és főleg az angol pedig parancsolt. Ennek a jó világnak vége szakadt. Nehezen tudnak ebbe az urak bele-törődni!

A németet afféle p a r v e n u-nek nézik, mert a német hatalom némileg új keletű, szokatlan jelenség, jobban mondva olyan jelenség, amelytől a világ elszokott. A mai nemzedék nem gondol a régi német császárokra, akik koruk leghatalmasabb uralkodói voltak. Csak arra gondol, hogy 1870-ig váltakozva a franciák és az angolok játszották az európai koncertben az első hegedűt. Ausztria-Magyarország pedig, mely Metternichig szintén vezető szerepet vitt, azóta sokat veszített régi hatalmából és belső zavarai miatt, amelyeket célzatosan túloztak, a «beteg ember» hírébe jutott, amely hírnek alaptalansága csak most derült ki.

Ha egyebet nem lehet a németek szemére vetni, mint hogy modorukban nem a legsimábbak, külső formákban nem a legügyesebbek, akkor ellenségeik a Mindenható Ítélszéke előtt valószínűen pervesztesek lesznek. Hiszen az ember valódi értékét nem az adja meg, hogy jószabású a kabátja és a kést az evésnél nem veszi a szájába.

A modern német különben az életformák tekintetében sem marad el és az «ismerd meg önmagadat» axiómából kiindulva, megadja a magyarázatát annak a bizonyos anti-patiának, mellyel a világ szeme őt nézi. Maguk mondják, hogy: *Es fehlte uns die Liebesatmosphäre!*

A némettel szemben tanúsított ellenszenv magyarázatát

Warum hassen uns die Völker? című kis háborús füzet találóan definiálja:

«Gerade das offene, ehrliche, oft etwas rauhe, derbe Reden und Benehmen des Deutschen trug viel dazu bei, ihn unbeliebt zu machen, namentlich bei den eleganteren Franzosen und den Engländern, hinter deren beherrschter Zugeknöpftheit und steifleinener Smokingkultur in Wirklichkeit mehr Zwang steckt als unter unserem scheinbaren Übermass von Bestimmungen.

Mag die äussere Freiheit auch in ihrem Lande grösser scheinen, die innere Freiheit ist bei uns bedeutender. Denn Wahrheit und Freiheit gehören eng zusammen. Wer lügt, ist nicht frei. Nur wo dem freien Wort und der freien Forschung die Wege geebnet sind, kann die Wahrheit im Bunde mit der Wissenschaft gedeihen und sich durchsetzen.

Dass dies bei uns in höherem Masse als anderswo der Fall ist, steht ausser Frage».

A német nép jelleméről sok rosszat beszélnek Franciaországban és Angliában. De hiszen semmi sem tökéletes a világon.

A folyóvíz azon rétegeknek tulajdonságait veszi fel magába, amelyeken újtában keresztülmegey, úgy az ember annak a klímának a sajátosságait, amelyben születik. Minden nemzetnek, még a tökély legmagasabb fokán állónak is megvannak a maga speciális hibái, éppen így a családnak, a társadalmi osztályoknak, a foglalkozásnak, még a kor-nak is.

Vannak a németnek is hibái és dicséretükre válik, hogy nem hogy elhallgatnák ezeket, hanem maguk gyakorolják a legkíméletlenebb önkritikát.

Így pl. *Kari A. Kuhn* charlottenburgi tanár, a háború okairól írt tanulmányában többek közt ezeket írja:

«Ha Angliától eltekintünk, akkor az európai népek

közül a német az, melynél a materializmus a legkíméletlenebbül fejlődött. Ezen elfajulásért a nemzetközi nagy tőke felelős» . . .

«A materializmus kísértete bevonult a dinasztiák palotáiba is. És akkor kezdődtek az örök békéről való prédikációk. Ebből a külföld azt következtette, hogy a németeknek már nincs háborúhoz való kedvük.»

Egy másik német író, *Dibelius* hamburgi tanár így jellemzi a német nép tömegpszichéjét:

«Büszkék vagyunk az erős szellemi differenciálódásra, a német jellem sokoldalúságára, erősen kifejtett faji tulajdonságainkra, az erős individuális elemre, amely a tudományunkban, iparunkban és kereskedelmünkben nyilvánul. Büszkék vagyunk arra, hogy szisztematikus gondolkozói munkánkkal képesek vagyunk erőket összefoglalni, az egyeseknek kijelölni a helyet, ahol tehetségük és egyéni képességük a legjobban érvényesül. De ez a jellemünk veszélyt is rejt magában, a túlszervezés, a túlságos specializálódás, a túlságos szabályozás veszélyét, mely mindent az egésznek a teljesítőképességétől vár és feledi, hogy a német jellem gyökere abban van, hogy az egyén odaadja magát az egésznek. Óvakodjunk ettől a veszélytől és lépjunk fel erélyesen a bürokratizmus és a merevség ellen.»

Sok szó esik mostanában a háború nevelő hatásáról. Németországban egyesület is alakult «szabad hazafias szövetség» címmel. Ennek az egyesületnek célja, a háború tanulságait a német nemzet tudatába oltani és gyakorlatilag érvényesíteni. A szövetség kezdeményezői, tudósok, gyárosok, papok, politikusok és bírák felhívásukban elmondják, hogy a háború előtt «különbséget tettek polgár és polgár közt, hogy a hivatalok betöltésénél nem a tehetség volt mérvadó, hogy a politikai és felekezeti harcok betolakodtak minden körbe, a társaságban lehetetlenné tet-

ték a szabad érintkezést, megrontották a kormány és a népképviselőlet közt való szükséges összhangot, kasztokra szakították a nemzetet. . . Maradjon meg a jövőben is az az állapot, melyet a háború teremtett, az az állapot, hogy Németországban nincsenek pártok, hogy a politikai, felekezeti és osztályellentétek megszűntek, hogy a szocialisták hallani sem akarnak nemzetköziségről. .. Új kornak kell bekövetkeznie, melyben mindenki a mindennapi kenyérért, a politikai meggyőződésért, elveiért csak becsületes eszközökkel fog dolgozni . . .»

Kívánatos, hogy ezen ideális céloknak visszhangját Németországon kívül más országokban is meghallják!

A németekről azt állítja az ellenséges világ, hogy filozófusok, álmadozók, a szürke elmélet emberei, akik azonban pozitív alkotásra nem képesek. A művészetre való képességüket kétségbe vonják. Előkelő francia tudósok nem rég nyilatkozatot írtak alá, amelyben azt állítják, hogy Beethoven nagy zenész ugyan, de nem volt német.

Főlöskéges a német kultúra magas színvonalát bizonyítani, Kant, Schopenhauer, Lessing, Goethe, Schiller és Wagner sok-sok társaikkal együtt tanúságot tettek erről világszerte. Nekünk magyaroknak talán épen az a hibánk, hogy jóformán csak a német kultúrát ismerjük közvetlenül, míg az angol, a francia, az olasz szellemi élet nagyjait inkább csak fordításokból ismerjük, még pedig jórésztben német fordításokból.

A német kultúrát leginkább az univerzalitás jellemzi. Az angol, a francia, az olasz intellektuálisok túlnyomórésztben csak a hazájuk irodalmát olvassák, idegen írókat inkább csak hírből, essay-kból ismernek.

Csak a német intellektuálisok vannak abban a helyzetben, hogy az idegen irodalmak összes remekeit olvashatják, ha nem is tudnak más nyelven, mint németül. A német könyv-

piacon megvan német fordításban a világirodalom minden remekműve. A francia és az angol könyvpiacról ezt nem lehet mondani. Az átlagos műveltségű angol vagy francia többé-kevésbé egyoldalú képzettséggel bír, a franciák az idegen kultúrnépek viszonyai tekintetében meglehetősen tájékozatlanok, az angolok meg lebecsülnek mindent, ami nem angol és – kevés kivétellel – nem tudnak idegen népek szellemi életével megbarátkozni.

A németek részéről az idegen kultúrának őszinte méltánylását az angolok és a franciák félremagyarázzák. Azt vetik szemükre, hogy «nem tudnak generalizálni», hogy a franciák genialitása által megtört úton detailmunkát végeznek, hogy alapos ugyan a munkájuk, de híjával van az eredetiségnek és ritkán vall olyan erős gyakorlati érzékre, mint az angoloké. Szükséges-e ezeket a vádakat megcáfolni?

Hiszen a németek nagyon is kézzelfogható bizonyítékokat szolgáltatnak arra, hogy van bennük annyi alkotóerő és gyakorlati érzék, mint nyugati versenytársaikban. Ha ez nem volna meg bennük, nem érheték volna el azokat a nagy sikereket, amelyekkel az utóbbi évtizedekben dicsekedhetnek ép az alkalmazott tudományok terén. Ha nem volna bennük genialitás, nem küzdheték volna fel magukat arra a magaslatra, melyről ledönteni igyekszik őket ma a fél világ!

*

Meddő munka volna párhuzamot vonni Németország és a két nagy nyugati nemzet szellemóriásai között, vagy arról vitatkozni, hogy Közép-Európa vagy Nyugat-Európa szolgáltatotta-e az emberiségnek a legnagyobb tudósokat, írókat és művészeket. Azzal sem bizonyítanánk semmit, ha a három nemzet közoktatási statisztikájának az adatait vetnők össze, vagy az évenként megjelenő hírlapok és könyvek számát akarnók felhozni, mert a tudósok, a művészek, a költők

kulturális jelentőségét nem lehet összehasonlító számítás tárgyává tenni. Ezért mondta egy német kritikus: Minek vitatkoztok azon, hogy Goethe volt-e nagyobb, vagy Schiller? örüljete azon, «dass Ihr zwei solche Kerle habt!»

De azt igen is ki lehet fejezni, hogy mennyire gyarapodott Németország gazdasági jóléte, amely elvégre is a kulturális haladás eredménye és így közvetve, úgyszólván matematikai pontossággal tükrözteti vissza a szellemi élet intenzitását.

Dr. Karl Helfferich, egyidőben a Deutsche Bank igazgatója, ma pénzügyi államtitkár, Vilmos császár uralkodásának negyedszázados jubileumára, Németország népvagyonáról tanulmányt tett közzé, melynek adatai minden dicséretnél meggyőzőbben szólnak:

Németország nemzeti vagyonát 1895-ben 200 milliárd márkára becsülték, most 330 milliárd márkára becsülik, Franciaországét 240 milliárdra, sőt Angliáét is csak 260 milliárdra. De megjegyzendő, hogy Németország népessége mintegy 30 millió lélekkel nagyobb, mint akár Franciaországé, akár Nagybritanniáé.

A múlt század végén a német nemzeti vagyon évi szaporulata 5 milliárd márka volt, most 10 milliárd.

A német nemzet évi jövedelme kerek összegben 40 milliárd márka, ebből 25 milliárdot a lakosság elkölt, 7 milliárd közcélokra lesz fordítva és 10 milliárd a nemzeti vagyont gyarapítja.

A jólétnek nagymérvű növekedését az is tanúsítja, hogy Németországból 1880-tól 1890-ig még 1.342,000 ember vándorolt ki, a XX. század első évtizedében már csak 220,000 ember. Sőt az utóbbi évtizedekben több volt a bevándorló, mint a kivándorló. Egyébiránt a német kivándorló nem vész el egészen szülőföldjére nézve. Gazdaságilag állandó kapcsolatot tart fenn hazájával, a német külkereskedelemnek

erős támasza, mint német árúk vásárlója és fogyasztója. Sőt a mostani háború tapasztalatai azt bizonyítják, hogy az Egyesült-Államokban megtelepedett németek politikai szolgálatokat is tesznek a régi hazának; jó részük volt abban, hogy az 1915. február 18-án megkezdett német blokád ügyében a washingtoni kormány jórészen magáévá tette a német kormány álláspontját.

Németország lakossága 1870-től 1910-ig 41 millió lélekről 69 millió lélekre emelkedett; a népesség évi szaporulata mintegy 800,000 lélek. Ezzel szemben Franciaországnak ma sem igen van több lakosa, mint III. Napoleon császár alatt, amikor Rochefort ezen szavakkal kezdte a Figaro-ba írt legelső cikkét:

«La France compte 40 millions de sujets, sans compter les sujets de – mécontentement.»

Most elég gyakran esik meg Franciaországban, hogy egy-egy évben a halálozások száma meghaladja a születéseket. Ezért kellett a francia hadseregben senegáli és congói négerekkel megtölteni a kereteket. A német anyák megteszik kötelességüket, ennek nem kis része van a Németbirodalom páratlan emelkedésében.

A külkereskedelem évi forgalma 1885-től 1912-ig Angliában 13 milliárdról 27.4 milliárdra; az Egyesült-Államokban 5.5 milliárdról 16'2 milliárdra; Németországban 6.2 milliárdról 21.3 milliárdra emelkedett.

A nyersvastermelés ezen 25 év alatt Angliában 7.5 millió tonnáról 10.2 millió tonnára, azaz 36%-kal; Németországban 37 millió tonnáról 148 millió tonnára, azaz 300%-kal növekedett. Az acéltermelésben Anglia egészen hátramaradt. Az évi acéltermelés 1886-ban Németországban félannyi, 1911-ben kétannyi volt, mint Angliában.

1913-ban először történt, hogy Németország több vasárút hozott a világpiacon, mint Nagybritannia. Huszonöt

év alatt az évi széntermelés Angliában 162 millióról 269 millió tonnára, Németországban 74 millióról 222 millió tonnára emelkedett. Ezek a sikerek nagyon, de nagyon fájnak Albionnak! Az pedig, hogy Németország kereskedelmi tengerészete rohamosan fejlődik, valóságos tördőfészként hatott szívére.

1900-ban német hajó nyerte el a kék szalagot, mert abban az évben gyorsabban kelt át az Atlanti-óceánon, mint bármely más hajó.

A személyszállítóhajók közül, melyek Európából New-Yorkba járnak, a legmodernebbek, legtökéletesebb berendezésűek a «Vaterland» és a német «Imperator». A világ leghatalmasabb tengerhajózási vállalata a Hamburg-Amerikanische Paketschiffahrts-Gesellschaft, a Hapag.

A német gyáripár a maga nagy hódító erejét főleg a nagy-szabású s z e r v e z e t n e k köszönheti. Ez különösen a vas- és fémiparról mondható, melynek akcióképessége a háború alatt fényesen bevált a német hadifölszerelés szempontjából. A német vasipar terén az utóbbi tíz évben nagymérvű koncentráció ment végbe. Szénbánya- és kohóvállalatok sűrűn egyesültek «vegyes üzemek»-ké, melyek az általuk termelt szenet önköltségi áron kapják a kohókba és az ezekben nyert nyersvasat maguk dolgozzák fel acéllá, sőt ki is hengerelik rúdvasnak és lemezeknek vagy kihúzzák sodronyoknak. A német vastermelés túlnyomórészét 8-10 gigászi vállalat szolgáltatja, minők a Gelsenkirchner, a Phönix, a Krupp-cég, a Deutsch-Luxemburgische, a Thyssen-cég vállalatok, melyek mindegyike 100–150, sőt 180 millió márka tőkével dolgozik, úgy hogy a háború viharaival is könnyen dacolhat.

A német elektrotechnikai ipart pl. három csoport alkotja: a 180 millió márka tőkével rendelkező Allgemeine Elektrizitätsgesellschaft, a hatalmas Siemens-Schuckert-művek és a genialisan vezetett Bergmann-cég. Ezek és a vegyészeti ipar (mely-

nek körében a badeni anilingyári vállalat szinte világmonopóliumot gyakorol) sok laboratóriumot rendeztek be, melyekben a szorgalmas tudósok légiója szünetlenül végez kísérleteket és fáradhatlanul kevesbíti a gyártási költséget, melyet a koncentrált üzemek vegyes jellege már amúgy is lényegesen csökkentett.

Ehhez járul aztán a kar teli-szer vezet, mely nem oly szoros, mint az amerikai trust-öké, több tért enged az egyéni vállalkozásnak, de a nemzetközi versenyben ép oly erősen érvényesül, mint az Egyesült-Államok trust-rendszere, szabályozza az árakat, a belföldön elért ártöbbletekből bonifikációkkal támogatja az exportot, sőt sok esetben a túltermelés meggátlása végett kontingentálja is a termelést.

Németország lakosságának több mint a fele él a kereskedelem és az ipar után, a mezőgazdaság után élő népesség a lakoságnak a felét sem teszi. Ehhez képest az 1912-iki választásoknál kisebbségbe is jutott az agráriuspártok kékfekete blokkja. Ennek dacára a liberális többségű birodalmi gyűlés tartózkodott a német mezőgazdasági vámok bolygatásától. Ezt természetesen a «Junker»-ek uralmával magyarázták, amely a német közélet egyik kevésbé rokonszenves vonása. De a német agráriusok, akik a középeurópai agrárizmus vezetői voltak, most két nagy érdemre hivatkozhatnak. Az egyik az, hogy az angol kiéheztetési politikát részben a sokszor vádolt német agrárius-politika nagy eredményei hiúsították meg és hogy a német nemzet most már teljesen átértette a belföldi mezőgazdaság intenzív termelésének óriási jelentőségét.

A másik érdem pedig az, hogy a «Junker»-ekből alakult majdnem az egész német tisztikar, mely a mostani világháborúban a legnagyobb sikereket aratta. Csodás hősiességet és áldozatkészséget tanúsított a német nemzet minden osztálya, de ezeknek az erőknek céltudatos felhasználása, a páratlan

katonai tudással és szervezőképességgel vezetett tisztikar érdeme. Ennek a tisztikarnak a többsége a sokszor gúnyolt, sokszor támadott Junker-osztályból került ki.

A szociális politika terén ma Németország vezet, amennyiben a legszilárdabb szervezettel Németországban bírnak, úgy a munkásjóléti intézmények, mint a munkásszervezetek.

Volt idő, mikor Franciaországot illette meg az első hely. A szocialisták itt érték el legnagyobb politikai sikereiket, vezérszerepre jutottak a kamarában és népboldogító törvényjavaslatokkal szinte elárasztották a törvényhozás házát. Ha a szép beszédeken múlnék a dolog, Franciaország a szociális kérdés megoldása tekintetében elnyerné a pálmát. A baj csak az, hogy a francia kamarában nagyon is túlteng a frázis, a szép gesztus, a nagyhangú Ígéret és kevés tér jut a higgadt, céltudatos pozitív munkának. A franciákra ráillenek Bismarck szavai: «Die Gabe der Beredsamkeit hat im parlamentarischen Leben manches verdorben. Es wird zu viel in die Luft gesprochen und zu wenig zur Sache.»

A szocialisták legjobb szónokai az utóbbi évtizedekben egymásután miniszteri székekbe jutottak. Ott is nagy buzgósággal hangoztatták régi eszméiket, sőt *Millerand* a sztrájkproblémát gyökeresen meg akarta oldani azzal, hogy egy javaslatában kötelezővé akarta tenni a választott bíróság minden végzését és úgy a sztrájkba való lépést, mint a sztrájk megszüntetését a többségi elv alapján intézte el. De a hatalom birtokában a szocialisták ellanyhultak. *Millerand* csakhamar népszerűtlenné vált az elvtársak előtt, mert újabb törtétknek könnyű volt őt szép szólamokkal túllicitálni.

Angliában a *Trade Union*-ok gyakorlatibb irányban haladtak és nagy eredményeket értek el. De a legutóbbi években a tisztán politikai célokat követő «munkáspárt»

mind nagyobb befolyást gyakorolt a Trades Union-okra és ezeket *politikai célokra* kezdte felhasználni, úgy hogy a kormány már-már azzal fenyegetődött, hogy az indokolatlan sztrájkok által okozott károk megtérítése céljából a Trades Union-okat vagyoni felelősséggel fogja sújtani. A Labour-party túltengő befolyását azután *Lloyd George* azzal igyekezett ellensúlyozni, hogy a munkásjóléti törvényeket gyökeresen reformálta és a két legnagyobb iparágban, az építőiparban és a hajóépítőiparban kísérletképpen életbeléptette a munkanélküliség ellen való biztosítást, amely tudvalevőleg a szociális kérdésnek legkényesebb problémája.

A német szociálpolitika megfontoltabban, módszeresebben haladt, a hivatalos munkásjóléti intézmények pénzügyi eredményei Németországban jelentékenyebbek, mint akár Angliában, akár Franciaországban. A munkások párt-szervezetei szintén erőteljesebbek Németországban, mint az utóbbi államokban. Egységes pártot képeznek, míg a francia szocialisták több frakcióra szakadtak, melyek egymás ellen hevesebben küzdenek, mint a «polgári» pártok ellen.

A német szociális demokrata-párt 1906-ban a birodalmi gyűlés egyik legerősebb pártja volt. Az 1908-iki választásoknál sok kerületet veszített, de az 1912-iki választásoknál, amikor a vámpolitika volt a választási «plattform» és a liberális pártok a konzervatív pártok «kék-fekete blokk»-ja ellen a szocialistákkal kötöttek sok kerületben kartellt, – a szocialista-párt nem kevesebb, mint 110 kerületet hódított és így a birodalmi gyűlés legerősebb pártja lett.

Az 1911-iki ülészak során egy napon *von Oldenburg* agrárius képviselő ezt találta mondani: «Der Kaiser muss immer das Recht haben, 1 Korporal und 10 Mann zu entsenden, die den Reichstag auflösen.»

A nagy választási győzelem után a szocialisták azzal dicsekedtek, hogy a német nép azért választott épen 110

szocialista képviselőt, mert meg akart felelni Oldenburg úr imént idézett mondására, az 1-10 katonáról.

A német munkásjóléti intézmények és a német munkás-ság politikai szervezetének elfogulatlan bírálói – tartozzanak ezek bármilyen nemzethez – egyhangúlag elismerik, hogy a német módszeresség ezen a téren is bevált.

De még jobban tűnik ki a német metodikus szellem fölényessége abból, hogy a háború kitörésekor a német nemzet egységesebbnek mutatkozott, mint az ellenségei. A francia antimilitaristák elhallgattak ugyan, de az Entente-Allamok szocialista-pártjainak együttes értekezletén a francia delegátusok élesen nyilatkoztak Franciaország legerősebb szövetségeséről, a cárról. Az angol szocialisták voltak az elsők, akik szembehelyezkedtek a kormányukkal, amennyiben a háború viharai közepette is sztrájkokat rendeztek és a béke érdekében agitáltak. Tiszta emberi szempontból helyesen cselekedtek úgy a francia, mint az angol szocialisták, de érvet szolgáltattak azoknak, akik az Entente ügyét nem tartják igazságosnak. A német szociáldemokraták közt csak az egy *Liebknecht* szólalt föl a háború ellen, de az elvtársai siettek őt dezavualni. N é m e t o r s z á g b a n a h á b o r ú m e g s z ü n t e t e t t m i n d e n p á r t- és o s z t á l y- k ü l ö n b s é g e t.

A német polgári osztály ezt hálásan ismerte el. A «Berliner Tageblatt» március 8-iki jelentése szerint *Vegesack* észak-hannoveri helységben megtörtént, hogy az istentiszteletet lemondták, mert ugyanabban az órában a háború problémájáról nyilvános előadást tartott *Schöpflin* képviselő, a szociáldemokrata-párt tagja. Hogy Németországban lemondanak egy istentiszteletet, egy szocialista képviselő beszédje kedvéért, ez legerősebb bizonyítéka a német nép egységes érzületének.

Az angol szemében legnagyobb szálla a porosz bürokratizmus és a Németbirodalom államjogi konstrukciója, mely szerintük «autokratikus» és a politikai szabadságok nyújtásában «szűkkeblű». Kényes dolog ezeknek a kérdéseknek bírálataba bocsátkozni, annál is inkább, mert a legliberálisabb felfogásból indulva is ki, a teljes népkormányzati elvek gyakorlati sikerét – sajnos – sehol sem látni. Példa erre a francia köztársaság, ahol épen egy radikális-szociális parlamenti többség és kormány idejében teljes dekadencia fenyeget egy hajdan nagy és hatalmas államot.

Németország politikai és társadalmi struktúrája még evolucionáris állapotban van, nem érte el a fejlődésnek azt a pontját, melyet – minden jel arra vall – a legközelebbi jövőben már el fog érni.

Németországban megvan az általános egyenlő választójog, az általános iskolakötelezettség és az általános védkötelezettség – egy ilyen államról nem lehet mondani, hogy nem demokratikus.

Tény az, hogy a Németbirodalomban a császárnak nagyobb a hatalma, mint más államok uralkodóinak. A koronának a parlamenthez és a végrehajtóhatalomhoz való viszonya, a szociális és nemzetiségi politika és általában a belpolitikai kérdések olyan bonyolult államjogi, közjogi és szociális problémákat vetnek fel, melyeknek fejtegetése és bírálata ma – midőn népek és nemzetek, országok és államok jövője felett millió fegyverek küzdelme dönt – nem időszerű.

Semmiről sem lehet abszolút bírálatot mondani. Ami egyik embernek, vagy nemzetnek jó, az másiknak rossz. Nagyon találóan fejezi ki ezt az angol: «One man's meat is another man's poison.» Ami jó az angolnak, az lehet tűrhetetlen a porosznak vagy a bajornak. A nemzetek életberendezkedését nem lehet egy univerzális rendszer alapján megoldani.

Az angoloknak azt a vádját, hogy a német nem kulturnemzet és hogy katonai feudális-despotizmus alatt nyögnek, egy német tudós, *Wilhelm Dibelius* ekként viszonzza:

«Türhetetlen Angliának az a pretenziója, hogy az angol a világ első vagy egyetlen kultúrnépe. Nem ismerhetjük el a feltétlen fölényét egy olyan kultúrának, mely az ország földjét egy csekélyszámú kisebbség jólétének és sportpassziójának engedi át. Nem tekintjük magasabb kultúrának azon ország kultúráját, melyben írek és Ulster-iek, suffragettek és sztrájkoló munkások tirannizálják az államot, ahol minden kisebbség keresztül viheti a maga akaratát, ha elég lelkiismeretlen arra, hogy igényeit a közjó felé helyezze. Nem tekintjük magasabb kultúrának, ha a liberális doktrinarizmus a népet elszoktatja a hadiszolgálatról és a haza védelmét fizetett zsoldosokra bízva.»

Különbén maguk az angolok állítják ki a legjobb bizonyítványt a németnek, nem szóval, hanem tettel. Drezda, Frankfurt, München és sok más német városban nagy angol kolóniák vannak. Ezerszámra élnek – éltek a háború előtt – így angol családok. Részint olyanok, akik a millionáriusokra berendezett saját hazájuk helyett szívesebben éltek az élet anyagi és szellemi igényeit normális áron nyújtó német városokban, részint olyanok, akik zene, tudomány és egyéb – náluk otthon nem található – kultúratmoszférában szeretnek élni.

A német főiskolák és egyetemek tömve vannak angol hallgatókkal és alig van jobb angol család, amely leányait ne küldené egy pár évre német nevelőintézetbe. Jól tudják az angolok, hogy: «Die Deutschen sind die Schulmeister von Europa.»

De úgy látszik, a német nép és föld előnyeivel való megismerkedés csak élesebbé tette az angol szemében a saját hazájával való összehasonlításnál a kontrasztot és még fo-

kozta az irigységet és gyűlöletet az iránt a nép iránt, melynek intézményeit ők maguknál megvalósítani képtelenek.

A német szellem, kedély és humor, az egyszerűség és nyíltság – ezek vonzzák a rideg Albiont Németországba, mert lelkének mélyében érzi – de már be nem vallja! – hogy ezek a tulajdonságok emberiek és természetesek. Az angolszász fajban germán vér is van, az Angliában ma uralkodó család német eredetű, a Németországgal való gazdasági összeköttetésnek teljes elvágása Anglia gazdasági életét megbénítaná. Mindez úgy látszik, csak fokozta a gyűlöletet!

A franciák és az angolok azt mondják, hogy Németország legfontosabb iparága a háború. Németország a napóleoni háborúk óta csak 1864-ben, 1866-ban és 1870-ben viselt háborút és meghódította Schleswig-Holsteint és Elzász-Lotharingiát. Gyarmatait úgyszólván kardcsapás nélkül szerezte meg. A háború mint iparág vajmi keveset jövedelmezett Németországnak.

Annál jobban virágzott ez az iparág Franciaországban és főleg Nagybritanniában, melyek sok véres háború után szereztek igen jövedelmező új gyarmatokat. Anglia mintegy ötven kisebb-nagyobb háborút viselt az utolsó száz évben – mind üzleti érdekek végett.

Németország inkább dicsekedhetik azzal, hogy nemzeti vagyonának és nemzeti jövedelmének szinte páratlan szaporulatát csakis kereskedőinek és tudósai által támogatott gyárosainak köszönheti. Az a forgalom, melyet a saját gyarmataival ér el, elenyésző hányadát képezi a német külkereskedelemnek. A német kereskedelem a maga legnagyobb sikereit a szabad világpiacon, sőt jórészen az angol gyarmatokon érte el, ahol pedig az angol készítmény vámkedvezményben is részesül. Ezért nevezte el Albion a német versenyt az angol kereskedelem «halálos mérgének».

Ha a németek a nagy kultúrnemzetek békés versenyé-

ben az első helyre törtetnek, ezt a maguk tudásának, szívósságának és versenyképességének köszönhetik. A német militarizmusnak ebben vajmi kevés érdeme volt.

Ez a militarizmus csak annyiban létezik, hogy a német haderő jobban van szervezve, mint a többi államok hadereje. A némettség tudta, hogy ellenségei előbb-utóbb életére törnek; nem felejtette el Bismarcknak egykor a parlamentben elhangzó világtörténelmi jelentőségű szavait: *Das deutsche Volk wird jeden zertreten, der ihm auf seinem Wege zur Einheit und Grösse hindernd in den Weg tritt!*

A némettség el volt tökéelve, hogy ha békés úton nem éri el célját, szükség esetén fegyverrel fog magának olyan pozíciót teremteni, mely lehetővé teszi, hogy az őket számbeli és szellemi erejükhöz mért arányban jogosan megillető részt a világgazdaságból és világkereskedelemből kivége.

Életkérdésről lévén szó, természetes, hogy igényeinek érvényesítésére, katonai, pénzügyi és gazdasági téren egyaránt, erejének minden megfeszítésével készült. *Si vis pacem para bellum!* jegyében született a német militarizmus. Hódításokra nem szolgált, hanem a mostani világháborúban csak akkor érvényesült, mikor az Entente-hatalmak erőszakkal akarták megdönteni a németek által békés eszközökkel kivívott gazdasági hatalmat.

Németországnak csak egy gyöngye oldala van: a tengereken való inferioritás, az a körülmény, hogy a militarizmus, a nyers erőszakra támaszkodó hegemonia, Angliában csakugyan teljes mérvben érvényesül.

Ez a tengeri zsarnokuralom Németországot, Anglia jóvoltából függő helyzetben tartotta. Hogy a németek szívük mélyéből véget kívántak vetni ennek a függési viszonynak, az természetes.

Hiszen Albionnak a legfontosabb pozíciókat uraló erődéi és ágyúi, lépten-nyomon emlékezetébe hozták minden német hajónak, hogy őket csak megtűrrik a világtengereken.

Mily jogalapon uralja Anglia a világtengereket? Azért, mert gyarmatbirodalma van. Ok ez arra, hogy más nemzetek csak John Bull engedelmével járhassanak az egyik világrészről a másikba?

Erdekében áll az emberiségnek, hogy a tengeri utazási szabadjegyeket csak egyedül Londonból lehessen kapni?

Erre a kérdésre már 1797-ben az amerikai *Fulton*, a gőzhajó feltalálója, megadta a választ ekképen: *The liberty of the seas will be the happiness of the earth.*

Es különös! Mikor Anglia a legzsarnokibb önkényuralmat honosítja meg a tengereken, akkor a semleges országok ezt mint elháríthatatlan fátumot tűrik. Sajtójuk nem az angol kényuralomról, hanem még mindig csak a német militarizmustól féltette a kisebb államok szabadságát. Ezt a félelmet és a német gazdaság óriási gyarapodása miatt való irigységet, hosszú éveken át folytatott irányzatos sajtóhadjárattal, beleszuggerták Európa és Amerika összes népeinek a közvéleményébe.

Ha a németnek sikerül a tengerek szabadságát kivívni, az emberiség háláját **érdemlik ki!**

II. VILMOS CSÁSZÁR ÉS A NÉMET IMPERIALIZMUS.

Az államnak igazán jó és nemes örében kell, hogy a filozófia és szellem egyesüljön az eleveésséggel és erővel.

Plato.

Könnten wir unserer Nation etwas schaffen, wie der englischen das Greater Britain, so wäre das ein unaussprechlich hoher Gewinn.

Theodor Mommsen.

A XIX. századot a nagy nemzetiségi mozgalmak jellemezték, amelyek megeremtették a Németbirodalmat és az egységes Olaszországot és forrongásba hozták a szláv világot. 1870-ben az olaszok elfoglalták Rómát, 1871-ben a diadalmos német fejedelmek Versaillesben I. Vilmost kikiáltották német császárnak. 1875-ben Nevesinjeben kitört a hercegovinál lázadás, mely 1876-ban a szerb-török, 1877-ben az orosz-török háborút eredményezte, San Stefanóban pedig a Nagy-Bulgáriát. Ezt az utóbbit a pétervári diplomaták orosz határtartománynak képzelték, amelyből kedvezőbb alkalom adtán elindulhatnak Stambul ellen, hogy megvalósítsák évszázados álmukat, a Sófia-mecsetre kitűzzék a kettős keresztet.

Ez a nemzeti eszme a század végén még egyre izgatta Európát. A pánszláv sajtó hirdette a Törökbirodalom végleges felosztását, Olaszországban az irredentista-mozgalom tüze égett. Németországban a Schulverein vezetői egy na-

gyobb Németországról álmodtak; váltig számígtatták, hogy mennyi német él Ausztriában, Oroszország keleti határán, Magyarország nyugati, déli és délkeleti szélein. A Schulverein-nak lelkes hívei voltak az osztrák Alldeutsch-ok, akik búzavirágot tűztek a gomblyukba, Bécs utcáin a Wacht am Rhein-t énekelve a Hohenzollern-eket éltették és azt tekintették az osztrák politika feladatának, hogy a szlávokat a falhoz szorítsa.

A vérmesebbek még tovább mentek. A germán faj térképébe befoglalták északon a Skandináv országokat és délen Triesztet. A hivatalos Németország, amely az 1878-iki berlini kongresszuson széttépte a San Stefano-i szerződést és így kénytelen volt Ausztria-Magyarországgal szövetséget kötni, 1884-ben Oroszországgal titkos viszontbiztosítási szerződést kötött, melyet 1887-ben meghosszabbított további három évre. Ezt annál is inkább tehette, mert Bismarck tudva-levőleg azon a nézetten volt, hogy a Balkánfélsziget kedvéért egyetlenegy pomerániai gránátos csontjait sem érdemes kockáztatni.

Az Alldeutsch-politika kudarcot vallott. Ausztriában nem sikerült a szlávokat a falhoz szorítani, sőt a német hegemónia ott egyre gyengült. A pánszláv-mozgalmat Bécs liberális nemzetiségi politikával igyekezett leszerelni és Németországnak ebbe bele kellett nyugodnia, mert az orosz-francia szövetség mind fenyegetőbb valósággá vált, elannyira, hogy a Duplice kereteit tágítani kellett és meg kellett teremteni a Triplicet-t.

Ez a politika be is vált. A Hármasszövetség sakkban tartotta az orosz-francia Entente-ot, három évtizeden át megóvta Közép-Európa békéjét. Egyben leszerelte úgy a német Alldeutsch, mint az olasz irredentista-mozgalmat, amelyek a múlt század utolsó évtizedeiben annyi indokolt izgalmat okoztak és annyi rémképet festettek a falra. A francia poli-

tikusok óriási erőfeszítéseket tettek, hogy Olaszország népét megtántorítsák. De hasztalan. A világháború kitörésekor az irredentizmus lángjai ismét fellobbantak a parázs alól, de nem voltak képesek a vezető olasz államférfiak hideg számításait megzavarni. A legyőzhetetlennek tekintett angol flotta sakkban tartja ugyan Olaszországot, nem engedi meg, hogy mellénk álljon, de nem tudja harcba vinni ellenünk.

Az Alldeutsch-mozgalom utóhatásait abban most is észleltük, hogy a skandináv államok – bár féltek Oroszországtól és sok panaszuk volt Anglia ellen – némileg aggódva nézik a német seregek győzelmeit, de arra, hogy ellenünk akcióba lépjenek, nem voltak kaphatók, mert a német világhatalmi törekvésekkel és a pangermán velleitásokkal való ijesztgetés nem fogott rajtuk.

Bismarck bukása után az Alldeutsch-mozgalom elaludt. A német császár, amikor a vaskancellárt elbocsátotta, hirdette ugyan, hogy: *D e r K u r s b l e i b t d e r a l t e*», de lassanként, szinte észrevétlenül új irányba terelte a német politikát.

Ez az irány abban nyilvánult, hogy Németország gyarmatokat igyekezett szerezni és élénkebben érdeklődött a Kelet és nevezetesen a mohamedán világ iránt. Bismarck, aki vonakodott erre a térre követni a császárt, így fejezte ki véleményét: *«I c h b i n k e i n K o l o n i a l m e n s c h*».

Bismarck a kontinentális politika embere volt, távoli vidékekkel és népekkel, a mohamedánokkal, de főleg a törökökkel nem igen rokonszenvezett.

II. Vilmos császár új célokat tűzött maga elé: *D e u t s c h l a n d i s t e i n e W e l t m a c h t g e w o r d e n !*

Ezt hirdette és ezzel kilépett a nemzeti állam keretéből, a többi világrészekben tekintett szét.

A Németbirodalom növekvő népessége, rohamosan fejlődő ipara, széles látkörű kereskedői számára ez a keret

már szűknek bizonyult, annál is inkább, mert a Németbirodalom a Kontinensen csak úgy terjeszkedhetett volna, ha az ausztriai Alldeutsch-okat bízta volna kéz alatt és a Balti-tengeren akart volna túlmenni.

Németország keleti határaitól, a szlávok felé való terjeszkedés nem látszott célszerűnek, ezt a tapasztalat mutatta, hiszen a lengyel alattvalók elég nehéz gondot adnak már is.

A mostani világháború lefolyása, elejétől végig, azt tanúsítja, hogy az Alldeutsch-eszmény megvalósítása kilátástalan volt és ennek a hangoztatása esetén a német hadsereg, kitűnő szervezete és hősiessége dacára, igen rövid idő alatt összeomlott volna az ellene összeverődő koalíció csapásai alatt. Nemcsak azért, mert a nagy gőzhengert mi nem tereltük volna el Berlintől, de azért is, mert a semleges államok mind Németország ellen fordultak volna. Ha akadtak német rajongók, akik egy német-orosz szövetségtől remélték az Alldeutsch eszmény megvalósítását, azokat teljesen kiábrándította a francia-orosz szövetség alakulásának a története.

A német császár bölcs előrelátást tanúsított, amikor az Alldeutsch-mozgalmat elejtette és más irányba terelte a német szellem nagy expanzív erejét.

Ennek a politikának a bölcsességét igazolja, hogy az Entente-hatalmak kilenc hónapon át hasztalan ostromolják a semleges világot nagy ígéretekkel és fenyegetésekkel.

Az Entente-hatalmak Belgiumon és a két kis szerb államon kívül csak egy szövetségest tudtak kapni: Japánt. Ezzel is törököt fogtak. A Japán seregeket hónapokon át hasztalan hívogatták a franciák. Japán csak akkor mozgósított, amikor Anglia-, Francia- és Oroszország közvéleményének nagy rémületére, az európai világháborút Kína meghódítására akarta kihasználni. A távol Kelet politikai hon-

zontján jelentkező viharfelhők, emlékezetbe idézik Vilmos császárnak egy híressé lett mondását: «V ö l k e r E u r o p a s w a h r e t E u r e h e i l i g s t e n G ü t e r .»

A háború alatt eddigelé csak egy állam lépett ki a semlegességből: A Törökbirodalom. És ez a közép európai hatalmak mellé állott, amelyek értékesebb szövetségest keresve sem találhattak volna. A török sereg a Kaukázusban támadta meg Oroszországot, a hatalmas birodalom egyetlen pontján, ahol belzavarokat is lehetett támasztani, ahol az elnyomott népek készek voltak fegyvert ragadni, amit az Oroszbirodalom európai, nyugati perifériáján lakó és oly kegyetlenül elnyomott népek nem tettek.

Értékes volt a török szövetség, mert az Entente másik legerősebb hatalmát, Angliát, a Britbirodalom Achilles-sarkán, a Szuezi-csatornánál támadta meg, úgy, hogy az angolokat ott fenyegeti a legnagyobb veszély. Ezt a veszélyt az angolok azzal akarták kivédeni, hogy a Törökbirodalom szive, a Dardanellák ellen intéztek támadást. De ez a szív erősen volt vértézve. A török ütegek a harcvonalból kiverték a «Queen Elisabeth»-et, az angol hajóhad legfélelmetesebb egységét, ép azt a hajót, amelyről az Entente-sajtó azt hirdette, hogy sebezhetetlen, hogy 18 kilométerre vivő ágyúinak 100 mázsás lövegeivel elfogja söpörni a Dardanellák összes erődéit.

A török szövetséges ezzel vált be legfényesebben, megmutatta, hogy erős kézzel fogja a hurkot, amely Oroszországot fojtogatja, elzárja a gabonáját a világpiactól és szinte lehetetlenné teszi az orosz tüzérségnek, hogy a Hindenburg által elkobzott óriási lőszerkészleteket pótolhassa.

És ezt a török szövetségest ismét csak II. Vilmos császár nyerte meg, mikor Palesztinában utazott és amikor Marokkóban a mohamedán világ védőjének a szerepét vállalta.

Az Entente, amidőn a török letörését kísérletté meg,

a Dardanellák erődéi ellen intézett kétségbeesett támadásával csak egyet ért el: meghökkentette a felelős államférfiakat, sőt az elvakított közvéleményt a déli semleges államokban: Olaszországban, Görögországban, Romániában.

A «Queen Elisabeth» 380 milliméteres ágyúi visszafelé sülték el.

És ez is II. Vilmos császár sikere, aki nem csak a törököket, de a görög és a román udvart is meg tudta nyerni azzal a bölcs politikával, melyet a második Balkán-háborúban ép Romániával és Görögországgal szemben követett, amikor ezek pillanatnyilag orosz járszalagon voltak.

A világháború eseményei szinte nap-nap után igazolják a német császár előrelátását. Valósággal geniális intuíció, mert szinte képzelhetetlen, hogy véges emberi elme ennyire tudta volna előrelátni a mostani óriási dráma megdőböntő fordulatait és az ezek által igényelt óvóintézkedéseket.

A nagy költő és a nagy uralkodó, ha különböző korban élnek is, találkoznak geniális gondolataikban. A költő lantjából fogamzott eszme találkozik a koronás fő uralkodói bölcseségéből kivált gondolattal.

Vilmos császárt így előzte meg Goethe, aki úgy látszik elértette a tengeren való gyöngeség baját, mikor ezt írta:

Die reitenden Helden vom festen Land
Haben jetzt gar viel zu bedeuten,
Doch stund' es ganz in meiner Hand,
Ein Meerpferd möcht' ich reiten.

A tenger hullámainak moraja szólaltatta meg a császárt is, amikor elhangzott ajkáról, hogy: «U n s e r e Z u k u n f t
liegt auf dem Meere.»

A császár a németiség történeti fejlődéséből levonta azt a tanulságot, hogy a tengerek nélkül nem nyílik számukra jövő.

A németek már a XVI. században is igyekeztek a tengereken érvényesülni, sőt Venezuelában gyarmatot is akartak szerezni. Utóbb Groeben tengernagy Guineában várat épített. Ezek a kísérletek meghiúsultak, mert még a porosz fejedelmeknek nem volt elég erejük a gyarmatokat megvédeni. A Hansavárosok nagy kereskedelmet űztek a tengerentúl. A kis német államok idejében az elégedetlenség még a múlt század közepéig is évenként 100-200,000 németet űzött Amerikába. Ezzel a német elemmel a gyarmatosítás már könnyebb lett volna. De gyarmatokat csak olyan nemzet tud alapítani, amelynek nagy a hatalma és a tekintélye. Ezt a hatalmat és tekintélyt az 1870-iki háború megszerezte a német nemzetnek, bár egyben csökkentette a gyarmatosítás másik előfeltételét, a kivándorlást, amennyiben Németországból most már alig 20,000 ember vándorol ki évente.

A nagy ipari fejlődés azonban kényszerítette a Német-birodalmat a gyarmatszerzésre. Ennek az iparnak szüksége volt a tropikus területek terményeire. Es a német kereskedők a maguk ismert erélyével, a birodalom által szerzett területeken imponálni tudtak a benszülötteknek, gyakorlati érzékükkel pedig ezeket rászoktatták a rendszeres termelésre. Német-Kelet-Afrikában 80,000 hottentotta dolgozik az ültetvényeken és a vasutak építésénél, Kamerunban a nomád törzsek szorgalmas kis gazdákká lettek. Uganda lakossága keresztény lett és Csingtau környékét, ahol a kínai lakosság amúgy is szokva volt a munkássághoz és engedelmességhez, valóságos virágvárossá varázsolták a német gyarmatosok.

A tengerentúlra vándorolt németek közül igen értékes tényezőt alkotnak azok, akik az északamerikai Egyesült-Államokba vándoroltak; 1900-ban már 18 millióra rúgott a számuk.

A császár nagy látkörével felismerte a helyzetet, a tengerentúli expanzióban a nemzeti emelkedés szükséges

előfeltételét látta. De a német nép uralkodóját merész és messzelátó terveiben nem mindig követte rapszodikus gyorsasággal.

Akkor, amikor a császár ezeket mondta, a német nemzet még nem igen birt érzékkel a haditengerészet jelentősége iránt. Nem tekintette luxusnak, úgy mint nálunk, de a császár nagyratörő flottaprogrammját «Uferlos»-nak nevezgette. Sokat kellett a császárnak küzdenie, amíg a közvélemény terveivel megbarátkozott. Benső gondolatait nem fejezhette ki, mert tudta, hogy Anglia féltékenysége fel van kelve. Hisz *Fisher*, angol tengerészeti miniszter már az első német flottaprogramm alkalmával kijelentette: hogy ezt a *Herkulest* még a bölcsőben kell megfojtani.

A császár mindent elkövetett, hogy az angolokkal megértesse a német politika igazi célzatait, hogy Németország nem akar Anglia antagonistája lenni, hogy flottájának fejlesztése tengerentúli érdekeinek védelmére szükséges. Arról is igyekezett őket meggyőzni, hogy az orosz politika céljai Angliára nézve sokkal veszélyesebbek. De minden fáradozása hasztalan volt.

A német *Herkules* azonban nem engedte magát a bölcsőben megfojtani. A császár gondoskodott, hogy Albionnak ez az öröme be ne teljesüljön.

1900-ban tudtára adta a császár a világnak, hogy mi képen gondolkozik a németek jövőjéről: «Abban a véleményben vagyok – monda – hogy a mi német népünk, fejedelmeinek vezetése alatt, ezelőtt 30 évvel nem azért győzött és vérzett, hogy a nagy külpolitikai elhatározásoknál félretolják. Ha ez megtörténnék, akkor egyszersmindenkorra vége lenne a német nép világpolitikai állásának, én pedig ezt idáig jutni nem engedem.»

A német politika alaptételét tehát az képezte, hogy a

nemzetközi nagy kérdésekben Németország megkérdése nélkül döntés ne történhessék.

Németország a maga útján haladt tovább – öntudatosan de óvatosan; általános volt a vélemény, hogy Angliát nem kell provokálni. Hiszen Németország nem volt ellenséges indulattal Anglia iránt és még védtelennek is érezte magát egy angol támadással szemben.

Az Entente bekerítési politikája azonban mind világosabban nyilvánult, kivált mikor a revali összejövetelnél halomra döntötték a mürzstegi egyezményt és Macedonia részére, az addigi reformprogram helyébe autonómiát követeltek. A törökök megértették, hogy ez «a vég kezdete» volna, és hozzáláttak a Törökbirodalom megmentéséhez, az Abdul Hamid-féle rendszer megbuktatásához.

Felesleges itt a legutóbbi nagy keleti válság egész történetét felidézni. Csak annyit állapítunk meg, hogy a török alkotmányosság meghiúsította volna az Entente tervét, mely Oroszországot Berlinen és Bécsen át Konstantinápolyba akarta juttatni. Az Entente szempontjából tehát siettetni kellett a Törökbirodalom bomlási processusát.

Azzal kezdték, hogy Olaszországot Tripolisz megszállására bíztatták. Így akarták a Hármas Szövetségtől eltántorítani, ami látszólag sikerült is, amennyiben az olasz közvélemény egy része újra kezdte az irredentista-tüntetésüket, elannyira, hogy akkor nálunk nagy befolyású tényezők komolyan készültek Olaszország ellen.

A német császár nem vesztette el hidegvérét. Tudta, hogy a «nemzeti eszmék» lejárták magukat, hogy a mai világpolitikában az imperialista-törekvések jutottak előtérbe és hogy a tengeri uralomért való küzdelemben, mely ezen törekvések előfeltétele, Olaszország nagyobb érdekei szembe fognak kerülni Anglia és Franciaország érdekeivel.

Ez a számítás eddig helyesnek bizonyult, mert mikor

Oroszország vezető férfiai a dumában 1915. évi február közepén nyíltan hirdették, hogy Oroszország Konstantinápoly és a Dardanella-szoros birtokára törekszik, az olasz közvéleményben szembetűnő fordulat állott be a német-osztrák-magyar szövetség javára.

A német császár által inaugurált tengerentúli politika erős hajóhadat igényelt és ezért nálunk is a delegációk 1910-ben *négy dreadnought* költségeit szavazták meg. Az *angolok* ezt szintén Németország rovására írták, – amiben talán igazuk is volt.

*

Németország hangyaszorgalommal dolgozott tovább. Hadserege évről-évre erősödött; szerény kezdetből hatalmas, modern flottát fejlesztett; kulturális és materiális ereje szemlátomást gyarapodott.

A császár és a nemzet a munkában olvadtak egybe. A német nagyhatalom világhatalommá lett. Bülow herceg birodalmi kancellár, Németország világpolitikai nagykorúságát a Reichstag-ban tartott beszédében ezen szavakban hozta Európa tudomására:

«Es gab eine Zeit, wo man uns den Grossmachtskitzel austreiben wollte: wir sind eine Grossmacht geworden. Ich bin überzeugt, dass die deutsche Nation sich ihr Recht auf eine verständige und besonnene Weltstellung und Weltpolitik weder austreiben, noch verkümmern lassen wird.»

A német világpolitika *urbi et orbiki* volt hirdetve, a Wilhelm-Strassé-n kitűzték az imperializmus zászlóját.

A német imperializmus egyik első publicistikai bajnoka, *Dr. Adolf Wenckstern* (nemrég a harctéren elesett), beutazta Németországot és propagandát csinált *Tirpitz* 1900-iki flotta-programmjának. Beszédeit összegyűjtve adta ki: «Auf Scholle und Welle» cím alatt. Akkor vetődött fel az a kérdés, hogy:

II. Vilmos császár Németországja mer-e a Bismarck-féle Németországon túlmenni, a kontinentális politikától áttérni a világpolitika mezejére?

Unsere Zukunft liegt auf dem Wasser! ismételték meg ezer és ezer beszédben végig az országban., Weltmacht! Seemacht! Weltpolitik! Ezeket a jelszavakat dobta a közvéleménybe a flottaprogramm.

Az angolokat ez a mozgalom megriasztotta. Azt mondták, hogy a németek világszerte törekszenek. Ennek bizonyosságául idézik a híres költeményt: Deutschland, Deutschland über alles, über alles in der Welt! Nem valószínűbb értelmezése e szavaknak, hogy ugyanazt akarják kifejezni, amit a magyar költő, amikor így kiált fel: A haza minden előtt!

Egy rövid visszapillantás a németiség evolúciójára megadja a német imperializmus kulcsát:

A mai Német Birodalom területén élő lakosság egy évszázad alatt megkétszereződött, ezzel Európában a legsűrűbb és legszaporább népességű országok közé lépett. A politikai egység megvalósításával a gazdasági és kulturális élet rohamlépésekben haladt előre. A túlnyomóan mezőgazdasági ország elsőrangú nagykereskedő és nagyipari állammá lett. A folytonos népszaporulat, az intenzív gazdasági tevékenység és a nagyarányú industrializmusból kifejlődő kapitalizmus a német állam gazdasági szervezetének alapjait megváltoztatta.

Az anyaföld a népnek élelemmel és a nagyiparnak nyersanyagokkal való ellátására szűknek bizonyult, a lakosság gazdasági aktivitásának nem nyújthatott elég teret. A nemzeti gazdaság szervezete messze túlhaladta a német föld határait. A gazdasági és gyarmati terjeszkedés, világpiacok szerzése imperatív szükséggé vált. Vagy megállni és visszafejlődni, vagy a világpolitikai

és világgazdasági arénába belépni: ez a két út volt nyitva a németiség előtt.

Az ország határain belül megélhetést, munkakört nem találó németek számára gyarmatokra volt szükség, ha csak nem akarták továbbra is azt a vérvesztést elviselni, mely a kivándorlásból eredt. Hiszen, mondhatni az egész világon van egy tekintélyes német kontingens, mely a különböző idegen országokban asszimilálódott. Erről az értékes elemről továbbra is lemondani, egy nagy nemzet részéről vétkes könnyelműség lett volna. Egy imperialista politikus, *Arthur Dix*, a *Deutscher Imperialismus* című munkájában, a németiség dilemmáját ezen szavakban fejezi ki: «Wir haben nur eine Wahl: zu wachsen oder zu verkümmern!»

Weltwirtschaft, *Weltpolitik*, *Weltreich*; ebben a három szóban van kifejezve az az irány, melyet a Németbirodalomnak a természet törvényei írtak elő. Nem csak a jelent, hanem a jövőt is tekintetbe kellett venni. A gyarapodó németiségnek a gazdasági terjeszkedés, a politikai és kulturális hódítás életszükségletévé vált.

A nemzeti öntudat megnyilatkozásai ezeket a kérdéseket tolták előtérbe. Kitérés nem volt, Németországnak mint politikai nagyhatalomnak a világbirodalmi politika ösvényére kellett lépnie. A németiség faji, társadalmi, kulturális és gazdasági vitalitásából ellenállhatatlan erővel fakadó energia a nemzeti Génuszt az imperializmus zászlóvivőjévé avatta.

Ennek az eszmének szolgálatába a nemzet értelmi, politikai, katonai és gazdasági vezetői, élén II-ik Vilmos császárral, minden tudásukat és erejüket lekötötték.

Volt-e oka Albionnak a német imperializmustól megijedni? Nem: hiszen a németek nem akarták sem a brit szigeteket, sem az angol gyarmatokat meghódítani.

A német imperializmus a németiség nemzeti létfel-

tételeit kívánta biztosítani, csak annyit kívánt, hogy Németország gazdasági akciója túlterjedjen a birodalom határain, hogy a tengerentúli piacokra a német árú szabadon juthasson (nem vámmentesen, hanem ugyanolyan elbánás mellett, mint minden más állam árúja), hogy a német kereskedelmi hajók szabadon járhassanak a tengereken, hogy a német kereskedőt megbecsüljék, ne csak tűrjék a külföldön. Hogy Németországnak legyenek gyarmatai, amelyek népességi többlete megtelepedhetik, ipari fölöslegei elhelyezhetők és mezőgazdasági termelésének hiánya pótolathassanak. És mindezt nem a versenytársak kegyének, hanem a nemzeti flotta erőteljes védelmének akarta köszönni.

Lemondhatott-e erről a német nemzet? Igen, de csak úgy, ha népességének szaporodását megakasztja, vagy a szaporulatot szegénységre kárhoztatja; ha iparának és kereskedelmének természetes fejlődését szándékosan megállítja, ha Németország számára csak a másodrendű hatalom állását igényli, ha minden időkre megmarad a Bismarck-féle kontinentális politika keretében, ha belenyugszik abba, hogy a tengerentúli piacokon csak addig terjeszkedhetik, ameddig azt Anglia a maga érdekeivel összeegyeztethetőnek látja. Ha beletörődik abba, hogy Anglia bárhol M e g á l l j!-t parancsolhat neki, mint a hogy tette, mikor Marokkót Franciaországnak kívánta odaadni, az egyiptomi igényekről való végleges lemondás fejében.

Ebbe a németek nem nyugodhattak bele. S miután Anglia viszont nem volt hajlandó, a magának arrogált kiváltságokról lemondani, a német terjeszkedés elé úton-útfélen akadályokat gördített, nagy németellenes koalíciót szervezett és ezt háborúra is vitte Németország ellen, – ezek a körülmények eredményezték, hogy a német imperializmusnak tovább kellett mennie. Be kellett ismernie, hogy eddigi szerény igényeinek egyedüli akadályát, az

angolok tengeri supremáciáját el kell hántani az útból, ezt a supremáciát le kell törnie.

Így került szembe a német imperializmus az angol imperializmussal.

*

A költő szeme gyakran túltekint az évszázadokon, így *Heine* is képzeletében már derengeni látta a mai világháború okait. Albion elleni ösztönszerű ellenszenvét azzal magyarázta meg, hogy féltette az angoloktól a német nép jólétét és békéjét:

«Amióta megérttem, hogy milyen kicsinyes önzés vezeti az angolok politikáját, azóta határtalan félelemmel töltönek el. Tisztelem az anyagi erejüket, megvan bennük a brutális energia, amellyel a rómaiak elnyomták a világot, de náluk a római farkasmohóság a karthágói ravaszsággal párosul. A mohóságuk ellen vannak kipróbált fegyvereink, de az Északi-tenger ezen puniai fájának ármányaival szemben tehetetlenek vagyunk. Es Anglia most veszélyesebb, mint valaha, mert kereskedelmi érdekei hanyatlanak. Nincs a teremtésnek olyan kőszívű lénye, mint a kalmár, akinek az üzlete pangani kezd, akitől a vevők elpártolnak és akinek árúi nem kelnek már. Mit fog tenni Anglia, hogy ezen aggasztó helyzetét megszüntesse?»

Erre a kérdésre azt felelte *Heine*, hogy Anglia valószínűleg európai háborút fog felidézni, ezt fogja legalkalmasabb eszköznek találni féltett kalmárérdekei védelmére.

Csoda-e, hogy a németek ma Angliát tekintik a legnagyobb ellenségnek? Elképzelhető, hogy Franciaországgal, amely most már mégis kigyógyulhatott a revanche-betegségből, méltányos, sőt elnéző békét kötnek. Elképzelhető, hogy a pánszlávizmus vereségével megelégszenek és nem igyekeznek az Oroszbirodalmat megrendíteni. De nem képzelhető el, hogy Angliával

békét kössenek, amíg a mostani angol kiéheztetési kísérlet megisméltése ellen hathatós biztosítékokat nem szereznek, azaz le nem törik az angolok tengeri supremáciáját.

Most, hogy két hónapja blokád alatt vagyunk, hogy nemcsak Németországban, de a búza-exportáló Magyarországon is kenyérjegyeket kell osztogatni, sőt a tengerentúli piacokkal szabadon közlekedő' Olaszország városaiban is lázong a lakosság a kenyérhiány miatt, most már mindenki érti, hogy milyen bölcseséget tanúsított II. Vilmos császár, amikor lázas igyekvéssel fejlesztette a német haditengerészetet és ezt arra képesítette, hogy Anglia kiéheztető politikáját megtorolja és ezt a politikát, mely ellensúlyozhatta volna Németország szárazföldi haderejének nagy fölényét, legalább is kockázatossá tegye.

Ennél többet ma nem mondhatunk, mert hisz a nagy küzdelem még javában tart. Németország még blokád alatt van, a Dardanellák szorosát egyre bombázzák.

Ma csak egy bizonyos: Az, hogy a német császár számításai eddig beváltak, bámulatos éleslátásra vallanak és amennyire emberi erő erre csak képes volt, megteremtették a közép európai hatalmak győzelmére a szükséges előfeltételeket.

Ma nyilvánvaló, hogy Oroszország, amely Konstantinápoly felé törtet, nem csinál szláv politikát, hanem merőben orosz világpolitikát, mely elnyomással fenyegeti a kelet-európai államokat. Nyilvánvaló, hogy Ausztria-Magyarország a maga létezéséért és gazdasági boldogulásának szükségképeni korolláriumaiért küzd. És ezért ma bizton számíthatunk nemcsak arra, hogy a semleges szomszédaink nem fognak ellenünk fordulni, de arra is, hogy a Monarchia összes népeiben az összetartás érzete, mely a harctereken oly fényesen vált be, a béke helyreállta után még meg fog szilárdulni és még sok csalódást fog szerezni azoknak, akik a Monarchia felbomlását jósolták.

Ezt itt azért kell kiemelnünk, mert a Monarchiának ez az ereje nagy tényező volt abban, hogy a német világpolitika eddigelé oly sikerrel érvényesült a harctereken és mert viszont a német világpolitikának ez a gazdasági jellege kirántotta a gyékényt a Monarchia nemzetiségei között üzött izgatás alól.

A német világpolitika alapjában gazdasági jellegű. Es hozzátehetjük, hogy csak a rosszhiszeműség mondhatja agresszív jelleműnek. A célzatát a német császár abban fejezte ki, hogy «Deutschland wünscht nur den ihm gebührenden Platz an der Sonne!» Németországnak ahhoz a törekvéséhez, hogy ipara számára piacokat biztosítson, kifogás nem férhet.

Ha a 46 milliónyi angol nemzet több mint 400 millió idegenfajú ember területét foglalta le magának, ha a 40 millió lakosú Franciaország 55 millió embert tart uralma alatt, ha az 55 milliónyi nagy-orosz nép több mint 100 millió lelket számláló más népeket igazgatott le a Visztula és a Csendes-tenger közt elterülő rengeteg területen, akkor a közel 70 millió lelket számláló német nemzetnek kétségkívül joga volt ahhoz, hogy a földnek legelfeledtebb, legprimitívebb zugai-ban 12 millió embert részesítsen a kultúra áldásaiban, úgy mint a franciák és az angolok, és hogy a földnek mindazon országai, amelyeket a világtörténet három legsaturáltabb népe még nem vett birtokba, nyitva maradjanak a német ipar és a német kereskedelem számára.

Ezt az elvet védte a német politika Kínában, amikor Anglia ott a kínai birodalomból a 180 millió lakosú gazdag Yang-tse völgyet szemelte ki újabban gyarmatnak. Es most a sors keserű iróniája, a bosszúálló nemezis igazsága nyilvánul abban, hogy ezt a Yang-tse völgyet az a Japán akarja elfoglalni, mely angol biztatás folytán ragadta el Németországtól a világháború kitérősekor a kiao-csau gyarmatocskát.

Franciaország nem elégedett meg eddigi afrikai szerze-

menyeivel. Annak fejében, hogy végleg lemondott Egyiptomra való igényeiről, megegyezett Angliával az iránt, hogy elfoglalja Marokkót is. Németország tiltakozott az ellen, hogy itt becsapják előtte a nyitott ajtót és Algecirásban európai értekezlet elé vitte az ügyet. De ott jóformán magára maradt, mert csak mi voltunk mellette, mint «briliáns sekundáns». Meg kellett elégednie azzal, hogy Franciaország egy külön egyezményben az idegen kereskedelemnek és vállalkozásnak teljes szabadságot ígért Marokkóban és bele kellett nyugodnia abba, hogy az angol támogatásban bizakodó Franciaország ezt az egyezményt nap-nap után megszegte – és Marokkót teljesen francia gyarmat gyanánt kezelte.

Ma kétségtelen, – ezt maguk hirdetik, – hogy az Entente-hatalmak Németországot az összes világpiacokról ki akarták zárni.

Hogy ugyanez volt a szándékuk velünk szemben is, erre bizonyosságot szolgáltat egy kis incidens, mely még 1908-ban történt. Akkor Ausztria-Magyarország a török kormánytól megkapta a koncessziót a 120 kilométeres Szandsák-vasútra, amelynek kiépítésére már 1879-ben szereztük meg a jogot Törökországtól. És ezen 120 kilométeres keskenyvágányú vasút miatt olyan zajt ütöttek a londoni urak, akik pedig Capetowntól Kairóig építenek vasutat, – mintha a Hyde-parkban tűzték volna ki a Monarchia lobogóját a vörös ördögök.

Nem kutatjuk, hogy milyen világpolitikát követ a Monroe doctrina hangoztatásával és a Panama-csatorna mentén épített erődökkel az északamerikai Unió, vagy milyen rengeteg étvágyat tanúsít a Mikádó a Yuan-si-Kai elé terjesztett huszonegy követelésben.

Az angol és a német világpolitikából is csak egy-egy olyan momentumot állítunk szembe egymással, melyek Törökország sorsával kapcsolatosak. Csak arról szólunk, hogy

mit kivan Törökországtól a londoni kabinet és mit a berlini. A német politika az Ausztria-Magyarországgal kötött szövetség által meg akarja akadályozni, hogy az oroszok, a Konstantinápoly felé vezető úton, – mely Berlinen és Bécsen átvezet – eljussanak Konstantinápolyba. Területi hódítás, már a földrajzi viszonyok következtében sem lehet a cél. A gazdasági önállóságra, sőt iparosodásra törekvő Balkán-államokban és Konstantinápolyban csak a «Nyitott ajtó» politikájáról lehet szó, arról, hogy Oroszország vagy más hatalom ne élvezzen ott olyan külön kedvezményeket, mint Franciaország Marokkóban.

A Törökbirodalomban a német tőke tagadhatlanul kiváltságos helyzetet vívott ki: megszerezte az anatóliai és a bagdadi vasút építési koncesszióját és ezzel ezen vasutak mentén gyártmányait könnyebben helyezi el, különféle válsalathoz könnyebben jut.

Kizárólagos jogokat itt sem szerzett. A francia kormány a Balkánháború után 500 milliós török kölcsönt engedett kibocsátani és ennek fejében francia tőkepénzesek részére koncessziót eszközölt ki a Fekete-tenger vidékein építendő vasutakra, melyek viszont a francia ipar és vállalkozás részére nyitnak nagy perspektívákat.

De a Bagdad-vasút száka volt az angolok és a franciák szemében. A Balkánháború előtt, a párisi sajtó hónapokon át hangoztatta, hogy «Le Bagdad» a német világuralom egyik félelmetes eszköze lesz. Es az angol kormány el is követett mindent, hogy a Bagdad-vasút végső szakasza ne Baszoráhnál, hanem Koweit-nél, azaz angol befolyás alatt álló területen jusson a Perzsa-öbölhöz. Az angol kormány a koweit-i seikh területét már a magáénak tekintette és nyíltan bevallott törekvése volt, hogy a Szuezi-csatornától keletre fekvő területet, a szinai félszigetet föl Palesztináig és Mezopotámia déli részét, az Eufrates-torkolattal a maga hatalmába

ejtse. Az angol tényleg a Sat-el-Arabban támadta meg Törökországot.

Anglia nemcsak az előázsiai angol vasutak hinterlandját akarja magának biztosítani, hanem ázsiai Törökországban a Szezi-csatornától el akar jutni Perzsiáig, melynek déli felét az Oroszországgal való egyezmény alapján már magának foglalta le.

A perzsiai vasúti hálózat még a távoli jövő kérdése, de mikor Németország kieszközölte, hogy a bagdadi vasútnak egyik szárnyvonala csatlakozást kapjon a Perzsiában tervezett transzverzális vasúthoz, az angol kormány féltékenyen örködött afelett, hogy ezen az utóbbi vasúton az oroszok ne szállíthassanak csapatokat Beludzsisztánon át Indiáig. Teljesen a maga hatalmába akarta keríteni azt a területet, mely Egyiptomtól a Perzsa-öböl partján Keletindiaig terül el, hogy az India felé vezető utat ne csak a tengeren, de a szárazföldön is dominálja.

Marokkóban Németország csak arra törekedett, hogy ipara szabadon versenyezhesen a többi államokéval és hogy Marokkó gazdag vasérctelepeiből német bankok is megszerzhessenek néhányat. Nyugat-Afrikában a Kongó-völgy egy részét szerezte meg, Kelet-Afrikában néhány kis gyarmatot foglalt le. Ezzel szemben Franciaország Észak-Afrikában már óriási kiterjedésű gyarmati birodalmát – mely mélyen bele nyúlt a Szaharába, ahol nagy beltengert terveztek a franciák – Marokkó megszerzésével az Atlanti-óceánig terjesztette ki. Nagybritannia pedig azért foglalta el a két búr köztársaságot, hogy a Capetowntól Kairóig tervezett óriási transzkontinentális vasút véges-végig angol területen menjen a Jóményfoktól a Földközi-tengerig. Es hogy Oroszország Konstantinápolyt akarja évszázadok óta birtokába venni, azért, hogy onnan az egész Balkán-félszigetet dominálja egészen az Adriáig, azt az orosz politika megfigyelői rég

tudják és a Dardanellák erődéinek bombázásakor eléggé hangoztatták Bukarestben és Szófiában épúgy, mint Belgrádban és Athénben. Hogy Japán egész Kelet-Ázsiában akar uralkodni, azt rég sejtettük és ma már biztosan tudjuk.

Ilyen igazán «uferlos» törekvésekkel szemben a német imperializmus aspirációi valóban szerényeknek minősíthetők.

*

A németiség fejlődésének útját nem káprázatos, vakmerő vállalkozások, hirtelen sikerek jellemzik, hanem szívós, kitartó munkásság és nagy nemzeteknél majdnem példa nélkül álló politikai önuralom.

A német nemzet a maga nagy ereje tudatában a régi nemzeti eszme kereteit túlhaladó gazdasági területet akar szembeállítani a már létező óriási imperiumokkal szemben, mert előre sejtette, – és ezt a sejtelmet a világháborúban tett tapasztalatok igazolták, – hogy a Németbirodalom nem képez önálló, a maga igényeit teljesen kielégíteni tudó területet.

A gazdasági imperialisztikus iránnyal Németországban újra éledt a középeurópai vámunió eszméje, melyet a magyar Ezredéves kiállítás alkalmából Budapesten tartott nemzetközi gazdakongresszuson, a magyar agráriusok vetettek fel, mint az akkori «amerikai veszély» ellenszerét.

Az eszme most más alakban éledt föl. A középeurópai gazdasági Unió, mely a magyar, az osztrák és a német középeurópai egyesület köteléke, két évenként tartott gyűléseken tárgyalja a három állam közt való forgalom megkönnyítésének problémáit.

A három egyesülethez néhány évvel ezelőtt egy belga egyesület is csatlakozott.

A vámunió eszméjét egyelőre bár korainak találták, de az egyesületek együttes ülésein résztvevő gazdaság-politi-

kusok számos eszmét pendítettek meg, melyek azt célozták, hogy a négy állam lehetőleg egységesen rendezze: a vámpolitikai, közlekedési, kereskedelmi jogi viszonyokat. A gondosan megvitatott eszmék egy részét a négy állam kormányai magukévá is tették, ami lényegesen könnyítette ezen országok közt a forgalmat és kereskedelmet.

Mikor a Balkánháború előre vetette az árnyékait, Németországban ez a mozgalom új formában is megindult. Dr. Paasche, a német birodalmi gyűlés alelnöke kezdeményezte. Bécsben és Budapesten járt és propagandát csinált az általa Lipcsében alapított Deutsch-Österreichisch-Ungarischer Wirtschaftsverband-nak. Kifejtette, hogy ez a szervezet a középeurópai gazdasági egyesülettől lényegesen különbözik. Emez inkább elméleti témákat vitat meg és az ezekből leszűrődő javaslatokat a kormányok elé terjeszti, új törvények és rendeletek substratuma gyanánt. Az új Verband gyakorlati célokat követne; az üzleti gyakorlatban előforduló konkrét esetekben járna közbe, hogy könnyébitse és fejlessze a három állam közt való gazdasági összeköttetéseket.

A világháborúban a politikai és katonai kooperáció a két szövetséges hatalom közt oly nagy eredményekkel járt, hogy Ausztriában és Németországban egyes elméleti és gyakorlati közgazdák lelkesedésükben a politikai szövetséget át akarták vinni a gazdasági térre. Nálunk a közvélemény hűvösebb maradt, sőt azok, akik a külön magyar vámterület híveinek vallják magukat, az eszmét kereken visszautasították. Az osztrák-magyar vámközösség hívei hallgattak, vagy korainak mondták az eszmét.

Német részről is, úgy látszik, az a felfogás, hogy vámunióról most nem lehet szó, legfőljebb arról, hogy a két nagy vámterület egymásnak olyan külön vámkedvezményeket adhatna, melyeket más államok nem igényelhetnek, a «legtöbb kedvezményt biztosító záradék» alapján sem.

Más alakban fölvetették a k ö z b e n s ő v á m o k eszméjét, melyekről nálunk a kiegyezési viták során többször volt szó. Csakhogy nálunk ez az átmeneti állapot, a Monarchia két államának teljes vámpolitikai függetlenségét, a németek felfogása szerint pedig, a két nagyhatalom vámpolitikai unióját készítené elé.

Minderről azonban ma korai volna beszélni. A nagy világháborút nagyrészt gazdasági célokért vívjuk. Sejtelmünk sem lehet arról, hogy a háború kimenetele folytán milyen gazdasági jelleget fognak öltetni az angol, a francia és az orosz imperializmus. Még kevésbé tudhatjuk, hogy a békekötés után az Entente-hatalmak más alakban ugyan, de folytatni fogják-e ellenünk a gazdasági háborút és hogy igenlő esetben lesz-e köztük bizonyos szolidaritás vagy párhuzamosság.

A világháború legfontosabb objektuma az angolok supremáciája a tengereken. Németországnak ez a supremácia okozza a legsúlyosabb nehézségeket. Sikerül-e ezt megtörni? És ha igen, mennyire fog sikerülni?

Ebben a tekintetben eddigelé csak egyet állapíthatunk meg: azt, hogy ez a supremácia majdnem ép oly súllyal nehezedett a semleges országokra, mint a hadviselő közép-európai hatalmakra. Es jó részben talán ennek a körülménynek tulajdonítható, hogy a semleges országokban a közvélemény, mely a háború kezdetén különféle okoknál fogva inkább ellenünk volt, – az angol partok ellen megindult blokádnak kezdete, február 18-ika óta többé-kevésbé mellénk állott. A Dardanellák ellen megindított angol-francia hajóhad akció viszont, mely – legalább látszólag – az orosz imperializmus legmerészebb aspirációit szolgálja, érezhető fordulatot idézett elő Olaszország és a semleges Balkán-államok hangulatában.

A németek már a háború előtt tudták, hogy az angol imperializmus, mely eddig a legnagyobb sikereket érte el,

alkalomadtán sorakozásra készíti a kisebb európai államokat. És gyakran hangoztatták, hogy az angol és orosz imperializmust, a német imperializmus csak úgy fogja ellensúlyozhatni, ha a Hármasszövetség hatalmai belevonják gazdasági érdekszférájukba úgy az északeurópai kisebb államokat, mint a keletet, az Alduna völgyétől az Egeitengerig és a Perzsa-öbölig.

Ezzel eljutottunk a német imperializmus jövőjéhez.

*

Nagy problémák ezek, messzemenő, merész koncepciójú tervekkel ölelnek fel. Megvalósulásuk a háború kimenetétől függ.

Bízunk benne, hogy a német és az osztrák-magyar fegyverek, közös ügyünk igazságát győzelemre fogják juttatni. Nagy szövetségesünk érvényesülését a világban örömmel fogjuk üdvözölni.

A német imperializmus a Monarchia jövőjét közelről érdekli, vessünk tehát egy rövid pillantást ezekre a kérdésekre:

Németországban az imperialisztikus célok és az ezek megvalósítására szolgáló eszközök tekintetében még nem alakult ki pozitív vélemény. Az ideák még nem jegecesedtek ki. A háború eredménye fogja eldönteni, hogy milyen irányelvek követése felel meg legjobban a célnak és hogy milyen mértékben és milyen határok között kívánatos és lehetséges az imperializmus.

Tegyük fel, hogy az imperialisztikus politika valóra válik. Felvetődik a kérdés:

Nem rejti-e magában a német imperializmus a terjeszkedési vágy fokozatos növekedését és idővel a telhetetlenség veszélyét?

A hatalom birtoka növeli a hatalmi ösztönt és vágyakat.

Ez emberi dolog. Az angol és az orosz birodalmak is e n d e t a i l kezdtek és ma en gros világhatalmi törekvéseiknek nincs határa. így lesz ez a német imperializmussal is? Feleletünk ezekre a kérdésekre: Nem.

A német metodikus szellem garanciát nyújt a hatalmi túlkapás és az imperialisztikus mánia ellen. Az angol és az orosz Imperium minden rendszer nélkül a hatalmi szomjúság ellenállhatlan kísértéséből terjeszkedett. De az előrelátó, logikusan, filozofikusan gondolkodó német már az imperialisztikus irány kezdetén is előre megfontol és teóriákat állít fel.

Lássunk egy példát: *Leopold von Wiese, Politische Briefe über den Weltkrieg* című munkájában, ezt mondja:

«Der Imperialismus kennt keine Selbstgenügsamkeit, er ist voll Fortschrittswillens, will jedes Jahr reicher werden, die Wettbewerber übertrumpfen, steigende Handelsziffern haben, neigt zur Riesenunternehmung, zur Ersetzung des Agrar- durch den Industriestaat, zu grossen Verkehrsanlagen in fremden Ländern, zur Konzentration des Bankkapitals, zur Zurückdrängung des Mittel- und Kleinbetriebs.»

«Allzuviel Völker, die der Geist des Imperialismus erfasst hat, vermag die Erde nicht gleichzeitig zu tragen. Die Interessen solcher Nationen müssen ehern aufeinanderprallen. Entweder wir o d e r sie! ist nach einiger Zeit die Folge des Imperialismus. Die Erde mag Raum für alle haben; aber nur wenn alle zahm, genügsam und bescheiden wären.»

Egy nemzetről, mely ilyen megfontoltan indítja meg az imperializmust, feltehetjük, hogy nem fogja magát a hatalmi vágy által könnyen elvakíttatni.

Ezt a feltevést megerősíti Bülow hercegnek nemrég megjelent munkája: «Deutschland unter Kaiser Wilhelm II.»

Bülow határozottan kijelenti, hogy a német világpolitika

békés irányzatú és nem a hódító univerzalitás elvére van alapítva. A nagy államférfi az ilyen velleitásokat egyenesen elítéli.

Bülow szerint: a német kontinentális politika súlya világpolitika nélkül nem tartható fenn és viszont a német világpolitikának Németország európai pozíciójában kell gyökerezni. A világpolitika tehát Németország létkérdése.

Ennek a világpolitikának az irányelvét, mérsékelt egoizmussal határozza meg, *Leopold von Wiese*, *Die Zukunft des Imperialismus* című tanulmányában. Fejtegetéseinek gondolatmenete a következő:

A németek első sorban a nemzetközi életviszonyoknak olyan bázisra való helyezését kívánják elérni, mely szerint Anglia világpolitikailag és világgazdaságilag az európai-amerikai nemzetek koncertjében nem mint eddig domináló, hanem csak a többiekkel egyenrangú tényező legyen.

A vezető hatalmak tehát a «primus inter pares» elv alapján határozának az őket közösen érdeklő nemzetközi kérdésekben.

Anglia predomináló súlyának megdöntéséhez szükséges előfeltétel, eddigi hatalmi helyzetének csökkentése. Ezt a célt a németek nem az Angolbirodalom alkotó részeinek részükről való elhódításával óhajtják, már csak azért sem, mert az angol supremációjának német supremáciával való egyszerű helyettesítése azt eredményezné, hogy az európai hatalmak közötti irigység és félték enység beláthatatlan időkre életben tartatnék.

A németek a tisztán önző angol üzérpolitika helyébe a fehér fajok szolidaritásából kiinduló, magasabb etikai szempontok által vezérelt nemzetszövetséget akarják, mint uralkodó nemzetközi tényezőt, helyettesíteni.

Ennek gyakorlati megoldása akként történnék, hogy az

angol autonóm gyarmatok függetlenítésével ezek szabad gazdasági piacokká válnának; továbbá az angol imperializmusnak még meg nem valósult tervei (Afrikában és Hátsó-Indiában stb. további terjeszkedés) megakadályoztassanak és végül az angol birtokot képező tengeri stratégiai pontok (Gibraltár, Suez stb.) európai kontrol alá helyeztessenek. Ez a világpiacok és világ tengerek szabad d d á tételét jelentené.

Ez a nemzetközi szolidaritásra alapított megoldás a fehér fajok érdekeit védené meg, szemben a sárga, barna és fekete népekkel. így Európa közös érdekei egy, Németország és szövetséges társai vezetésével alakult népszövetség védelmére bízathatnánk, mely szemben állana az angol Imperium partikularisztikus céljaival.

Amennyiben azonban Anglia hajlandó volna tisztán önző politikájáról lemondani és érdekeit a fehér fajok érdekszövetségéhez kapcsolni: egész Európa egy közös koncertben egyesülne világpolitikai és gazdasági érdekkörének védelmére és fejlesztésére.

Meg kell jegyezni, hogy a német imperializmus megvalósításának itt nagy vonásokban ismertetett tételeit tartalmazó tanulmány nem a világháború előtt, hanem ennek kitérése óta íródott.

A német imperializmusnak már megvan nemcsak az irodalma, hanem a filozófiája is. Épen a németnek filozofikus lényében láthatjuk a garanciáját annak, hogy az imperializmus mánora nem fogja őket egykönnyen elkábítani. Aki filozofál, az gondolkodik, – aki gondolkodik, az megfontol.

Vegyünk még csak egy példát, miként gondolkodnak Németországban az imperializmusról.

Legutóbb Münchenben megjelent egy könyv: Der

Englische Gedanke in Deutschland címmel; szerzője Ernst Müller-Holin. Ennek a könyvnek a címlapján a nagy tudósnek, Franz von Liszt-nek e mondása van mottóul használva: «Der Gedanke der Weltherrschaft, der Imperialismus im eigentlichen Sinne, ist nicht auf deutschem Boden erwachsen; er ist aus dem Ausland eingeführt. Ihn ernstlich vertreten heisst Verrat üben an dem innersten Wesen des deutschen Geistes».

A könyvnek az alapgondolata: meggyőzni a németeket arról, hogy az ellenséges fegyvereknél nagyobb veszedelem fenyegeti őket azáltal, ha az angol politika útjaira hagyják magukat csábíttatni.

Ettől óva int a szerző és egyúttal megjelöli az irányt, melyet Németországnak követnie kell, hogy békés belső munkássággal és mérsékelt külpolitikával saját haladását és egyúttal a világbékét biztosítsa.

Látjuk tehát, hogy a *Kolonialreich*, *Weltmacht*, *Welthandel* jelszavak alatt Németországban a propagandát a mérséklet és a kritika jegyében folytatják. Ezekkel a jelszavakkal nem dobálódznak könnyen. Vannak vérmesebb, vannak mérsékeltébb imperialisták.

De egyikük sem fogja magát fényes, káprázatos álmok által elragadtatni. Már a nagy filozófus, *Treitschke* – éppen az, akinek tanításai az angolok szerint az ő világhatalmuk megdöntésére tüzelte fel a németeket – írta, hogy: «Die Idee eines Weltreiches ist hassenswert».

A gondolkodó német imperialisták a német gazdasági és kulturális terjeszkedés arányainak és mértékének tudományos alapon való megállapításával már most foglalkoznak. Jelszavuk: *Wir wollen kein Weltreich, aber Weltgeltung*.

A német imperializmusnak megvan az az előnye, hogy az imperialisztikus irány gyakorlati értékéről példát vehet az

angol világbirodalomról – nem is szólva a régi római stb. imperiumokról.

Látják, hogy az angol imperializmus, minden külső fénye dacára, nem a legteljesebb siker. Látják, hogy az anyaország belviszonyai szomorúak; tudják, hogy a gyarmatbirodalmat tulajdonképpen igen gyenge szálak fűzik össze. Ez nem is lehet máskép.

A távoli gyarmattelepekben generációk után az anyaországhoz való tartozás érzése szükségszerűleg meglazul. Ellentétes érdekek alakulnak ki – az elszakadás csak idő kérdése. A gyarmatok idővel elválnak az anyaországtól ép úgy – mint a gyermek, ha felnőtt, elhagyja a szülői házat.

A németek jól tudják ezt és már most állítják fel a tételt: «Die Hauptschwierigkeit besteht nicht darin, Kolonien zu erwerben, sondern sie zu behaupten».

Mi kívül álló, elfogulatlan szemlélők – mindezen jelenségekből azt a konklúziót vonhatjuk le, hogy a németek nem fognak a világhatalmi láznak áldozatul esni és nem fogják a modern angol imperializmus Mammon apostolainak eltévelyedéseit utánozni.

Milyen álláspontot foglal el Vilmos császár a német imperializmussal szemben? A császár ideáinak az államszövetségi eszme képezi, úgy látszik, a kiindulópontját. Kitűnik ez számos alkalommal tett nyilatkozataiból. Legpregnansabban nyilatkozik meg a császári gondolat egy 1905-ben Brémában tartott beszédében:

«Das Weltreich, das ich mir geträumt habe, soll darin bestehen, dass vor allem das neuerschaffene Deutsche Reich von allen Seiten das absoluteste Vertrauen als eines ruhigen, ehrlichen, friedlichen Nachbarn gemessen soll und dass, wenn man dereinst vielleicht von einem deutschen Weltreich oder einer Hohenzollernweltherrschaft in der Geschichte reden sollte, sie nicht auf Eroberungen begründet sein solle

durch das Schwert, sondern durch gegenseitiges Vertrauen der nach gleichen Zielen strebenden Nationen, kurz ausgedrückt, wie ein grosser Dichter sagt: Aussenhin begrenzt, im Innern unbegrenzt.»

Vilmos császárnak ezen szavaiban meggyőzően kifejezésre jut az alapgondolat, hogy ő birodalmának nagyságát, első sorban szellemi és erkölcsi alapra kívánja felépíteni.

A németek császára nem XIV. Lajos vagy Napoleon példaképét követő hódító.

Egész lénye, minden szava, minden tette, szellemi és etikai képzeletvilágának mélységéről és életfelfogásának, valóságos meggyőződésen alapuló őszinteségéről tesz tanúságot.

Mélyen érző szív, kivételes észbeli tehetség, sokoldalú képzettség és erős akarat karakteristikumai. Legpregnansabb jellemvonása a kötelességtudás, a birodalma és népei üdvéért való önfeláldozás! készség.

Tudomány, művészet, ipar, kereskedelem, technikai vívmányok, a szellemi és kulturális élet minden ágához van talentuma és minden iránt érdeklődik, ami országának haladását elősegítheti. Erős gyakorlati érzéke, a kor szelleméhez való alkalmazkodási képessége és fáradhatatlan energiája, párosulva a germánság jövőjébe helyezett rendíthetetlen bizalommal, munkára, tette sarkalja ambícióját.

Katona, a szó legnemesebb értelmében.

Országának és népeinek fizikai erejében, termelő- és alkotó képességeiben olyan erőket lát, melyek eszközül szolgálnak egy nagy birodalom alapítására. Az anyagi és kulturális javak fejlesztésével az erkölcsi hatalom elérése képezi célját.

Ennek az erkölcsi hatalomnak az alapján a germán birodalomnak, az alakulandó nagy európai népszövetségben vezető szerepet juttatni – ez a császár ideálja.

A németiség fejlődésének egy fordulópontjához érkezett. Eddig keresett, tapogatódzott, most úgy látszik, megtalálta azt az irányt, melyet a nemzeti Génusz számára kijelölt.

Ez az irány olyan feladatokat tűz ki célul, melyek a politikai és a gazdasági terjeszkedéssel nem merülnek ki. Céljuk a német kultúrának azt, fajsúlyánál fogva megillető arányokban való kiterjesztése. A hatalmi terjeszkedés alapján a német nyelvnek és kultúrának akarnak tért hódítani abban a meggyőződésben, hogy ez az emberiség javára szolgál.

A civilizáció és a kultúra zászlaját lobogtató német imperializmus a Monarchia népeinek és nekünk magyaroknak rokonszenves.

Büszkék lehetünk *Andrássyra*, hogy éles látása megtalálta a német szövetségest.

Büszkék lehetünk *Kossuthra*, aki előrelátva, hogy a magyart és a németet érdekeik egy cél felé vezeti k, 1848-ban a képviselőház szószékéről ezeket mondta:

A magyar nemzet hivatva van a szabad német nemzettel, és a német nemzet hivatva van a szabad magyar nemzettel szoros barátságos viszonyban élni és együtt állani őrt a nyugati civilizáció fölött!

A BETEG ANGLIA.

Le nom de parlement domine toute
l'histoire d'Angleterre, depuis la con-
quête normande jusqu'à nos jours;
mais, sous ce nom toujours le même,
que de choses entièrement diverses!

Thierry.

Let wealth and commerce, laws and
learning die,
But leave us still our old nobility.

Lord John Manners.

A XX-ik századdal Angliában egy kritikus periódus indult meg. Az állami élet minden fázisában nyugtalanság, elégedetlenség, egy mélyreható átalakulásokat méhében rejtő erjedési folyamat, valóságos vértelen revolúció megy végbe.

Ez az evolúció úgy alkotmányos, politikai, mint gazdasági és társadalmi téren eljutott ahhoz a ponthoz, ahol nincs megállás; vagy emelkedés vagy hanyatlásnak kell bekövetkeznie.

Az alkotmány fundamentális átalakuláson megy keresztül. Anglia a népképviselői parlamenti rendszer dacára, a legújabb időkig erősen feudális-arisztokratikus jellegű volt, csodálatos vegyülete az arisztokratizmusnak és demokratizmusnak.

Egy német író, *Oscar Schmitz*, «Das Land ohne Musik» című könyvében ekként jellemzi ezt a csodálatos vegyületet: «Die englische Demokratie verdeckt den härtesten Aristokratismus, den es heute noch in Europa gibt».

A törvényhozás felsőházát (House of Lords) illette meg mindeddig az államélet kormányzásában a döntő szó. Ez a testület pedig majdnem kizárólag (egynéhány királyi herceg, egyházi méltóság és bíró kivételével) a nagybirtokos főnemesség képviselőiből áll. A Westminster-palota Guild Chamber-jében hatszáz egynéhány koronás peer-ből álló tanács képezte az utolsó törvényhozási fórumot; a királyi szankció Angliában mondhatni formalitás, emberemlékezet óta nem történt meg, hogy az uralkodó egy törvénynek a szentesítését megtagadta volna. Ez a születési kiváltság jogán szervezett testület az önzés, előítélet, osztály- és pártszellemtől vezettetve, gátat vetett a modern demokratikus haladásnak és nagy mértékben felelős azért a szociális hátramaradottságért, mely Angliában, az óriási fejlettség és jólét dacára, annyira szembeötlő.

A főnemességnek az államélet vezetésére való majdnem döntő befolyása, az ezzel a rendszerrel járó hátrányok dacára, a régi Angliában talán még sem volt annyira káros, mint ma.

Ez az osztály, melynek kiváltságos szerepe a történelmi múltban szerzett érdemekre volt alapítva, nem az többé, ami régebben volt. Nem az már vérbelileg sem újabb időben, különösen VII-ik Edward óta, az arisztokráciának nagy része *parvenu-arisztokrácia*, amely főleg a Cityben meggazdagodott elemekből kerül ki. Ezekben és utódaikban nyoma sincsen a régi angol főnemesség hagyományos erényeinek, lelki és szellemi tulajdonságainak, mely tulajdonságok nagyban hozzájárultak Anglia nagyságának felépítéséhez. Ez a *business-arisztokrácia* nem gyakorol a népiélekre olyan varázshatást, mely a nép szemében a régi arisztokráciát bámulat, hódolat tárgyává tette.

A legszerényebb angol arisztokráciájában saját nemzeti büszkeségének *szimbólumát* látta. Egy szellemes francia író (Foemina) ekként fejezi ki az arisztokrácia-

nak, az angol néppszichében visszatükröződő képét: «L'aristocratie, c'était un département de sa religion et, parfois, sa religion totale; une haute image ou la force, la richesse, le droit indiscuté, indiscutable s'unissaient de la plus rassurante façon». Ez az arisztokrácia Anglia történetének legbüszkébb emlékeit megtestesítő, hagyományos nemzeti institúciója volt, melynek még a hibái előtt is szívesen szemet hunytak, amit «Foemina» emígy magyaráz: «Ses défauts, ses vices, accidents tout individuels laissaient entière la qualité de seigneur qu'il tenait de sa caste, et que ses transgressions ne parvenaient aucunement à altérer».

Ezeket a «seigneur»-tulajdonságokat a mai arisztokráciában már nem látja a nép. Bár az új arisztokráciában is akadnak kiváló emberek, így pld. Lord Strathcona, a nagy kolonizátor.

A vérbeli arisztokrácia sem a régi már, a mai generáció nem méltó utódai annak az arisztokrata oligarchiának, mely vakmerően nagyszabású politikájával az angol világbirodalmat megalkotta. Ezt a bálványát is elvesztette a nép. Az ősi főnemesség, mely hajdan majdnem az egész ország földjének ura, a függetlenség és nemzeti nagyság eszményeinek előharcosa volt és melynek soraiból kerültek ki a nemzet sorsát intéző vezérek, jórészt kihalt, elszegényedett vagy kivándorolt. Az új idők változott viszonyaiban nem volt képes magát fenntartani, különösen azóta, mióta a mezőgazdaság hanyatlása életfeltételeiben megtámadta.

A régi arisztokráciának metamorfózisát találóan jellemzi *Germanus* a «Britannien und der Krieg» című kis munkájában: «Der altbritische Aristokrat kannte den Wert des Goldes, aber er kannte auch seinen Schmutz». Áll ez a mai arisztokráciáról?

A legtöbb a Cityben keres valami jövedelmező állást,

a Stock Exchange kedvenc terrénuma a lordoknak. Edward király sógora, a néhai Duke of Fife, egy nagy bankház partnere volt. Az elhalt Prince Francis of Teck, a királyné fivére, szintén a Citybe akart menni, ebbe azonban az udvar még sem egyezett bele. A mai peers s-ek közül sokan amerikai Dollar Princes s-ekből és az operetté-színpad primadonnáiból vagy gyakrabban egyszerű stage girl-ökből sorakoznak.

Az angol arisztokrácia elmondhatja magáról: Tempora mutantur!

Ennek a jelszónak jegyében indult meg az az átalakulási folyamat, mely a törvényhozás domináló tényezőjének, a lordok házának, az államélet vezetésében való befolyását mmd szűkebb térre igyekszik szorítani. A törvényhozás két háza között különben már régóta nem áll fenn a legjobb viszony. A főrendek képezték az egyik politikai pártnak, a konzervatívoknak fellegvárát, és egy liberális párti alsóházi többségnek mindig meggyűlt a baja a lordokkal, akik minden szabadelvű haladás elé akadályt igyekeztek gördíteni. Az alsóház idővel bizonyos fokig emancipálta magát a főrendek befolyásától, különösen pénzügyi kérdésekben.

A viszálykodás a pénzügyi kérdésekben való döntő szót illetőleg sokáig folyt és a küzdelemben az alsóház lett a győztes. Így szokásjog alapján elfogadott elvvé vált a House of Commons-nak a pénzügyi törvényhozásban megillető felsőbbbsége. A lordok hallgatólag beleegyeztek prerogatívájuknak ebbe a megnyirbálásába, el akarván kerülni, hogy nyílt viszályra kerüljön a dolog.

Egynéhány év előtt azonban a mai liberális kormány ultra-radikális pénzügyminisztere, Lloyd George, olyan forradalmi jellegű Budget-et tálalt a Gilded Chamber asztalára, hogy a biborpalástos törvényhozók ereiben megfagyott a kékvér. A jövedelmi adó, az örökösödési adó,

de különösen a fold- és telekadók nagy variációinak gőzpréssel való felemelése, az arisztokrácia felfogása szerint a «lenni vagy nem lenni» kérdést vetette fel. Annál is inkább, miután Lloyd George a Budgetben tervezett adóemeléseket csak mint egy pénzügyi reform első lépéseként jellemezte. Az államszocializmus rémének szellemét látták már képzeletükben a lordok és sejtették, hogy politikai hatalmuknak megtörése képezi végcélját a radikális adóreformoknak.

India volt alkirálya, *Lord Curzon*, ez izgalmas napokban odakiáltotta a lordoknak: «Világos, hogy az alkotmányharcot nem kerülhetjük el, bármit tegyünk is, vár reánk a virgács!» Tényleg, a krízis kitört, a lordok körömszakadtáig védelmezték ügyüket, a közvélemény támogatását azzal kívánták megszerezni, hogy a kormány céljául az egy-kamara-rendszer behozatalát tüntették fel. A harc elkeseredett volt, a szenvedélyek vihara tombolt a Westminister-palotában, a lordok elvetették a Budgetet, az alsóház pedig, egy évekig tartó törvényhozási kampagne kérlelhetetlen keresztülvitelével megtörte a felsőház vétójogát.

A House of Lords-ot ezentúl pénzügyi vonatkozású törvényeket illetőleg nem illet meg a végszó és egyéb természetű törvényhozást sem akadályozhat meg véglegesen. Ha az alsóház többsége két évi időtartamon belül három ízben megszavaz egy törvényjavaslatot, ez megkapja a királyi szankciót, a felsőház hozzájárulása nélkül.

A liberális-radikális többség kegyelemdőfése a Lordok házának, az angol alkotmány fundamentális átalakulásának első lépését jelenti, mely maga után fogja vonni a felsőház eddigi szervezetének valamely, eddig még meg nem állapított formában való rekonstruálását.

A törvényhozó testület két tényezője közötti disharmonie természetesen befolyásolja ennek a legfontosabb államgépezetnek rendszeres működését.

A törvényhozás másik tényezője az alsóház, House of Commons; ez is a legújabb időkig, minden demokratikus színezet dacára, tulajdonképpen az arisztokrácia és a gentry képviselőiből állott. A főnemes családoknak az ifjabb tagjai, akik a családi vagyont és rangot nem öröklik, továbbá a county families, a birtokos gentry, mely tulajdonképpen nem tartozik a nemességhez, de tradíciók és vagyon révén generációkon keresztül a megyei és állami életben vezetőserepet vitt, ezeknek képviselőiből került ki az alsóház többsége. Igaz, hogy úgy az arisztokrácia, mint a gentry bizonyos fokig, a közélet jeleseitől és újabban igen erős mértékben a meggazdagodott kereskedő- és iparososztályból folyton felfrissülést nyert. (Edward király óta a rang- és címosztogatás «en gros» lett üzve, olyannyira, hogy néhány év előtt a parlamentben és a társadalomban egy mozgalom indult meg azzal a célzattal, hogy a kormánypárti kassza javára tett donációk alapján ne árulják a peer- és knight-i méltóságokat.)

A legutóbbi 10 évben nagyon megváltoztak a viszonyok. Az alsóház egy demokratikus metamorfózison megy keresztül, különösen mióta a képviselők fizetésben részesülnek, a társadalomnak olyan elemei is kerülnek a házba, akik régen nem látszottak odavalónak. 1906 óta a House of Commons-ban egy majdnem 50 tagot számláló, a munkásosztályt képviselő Labour Party is van.

A Westminster-palotában ülő (nem mind ülhet le, mert 670-en vannak és csak vagy 400 ülőhely van!) népképviselők tehát már nem csak a régi kiváltságos osztályból sorakoznak. A munkásképviselőkön kívül a mai liberális többség között nagy számmal vannak üzletemberek, ügyvédek és a még nem régen Angliában ismeretlen «professzionális politikusok» is.

A House of Commons-nak azonban nincsen

az országban olyan tekintélye, mint hajdan. Ez bizonyos fokig a néplélekben gyökerező s n o b i s m u s-ban leli magyarázatát. A nép tulajdonképen maga sem valóban demokratikus érzelmű; a közügyek vezetésére leghivatottabbnak tartja a születés, nevelés és vagyoni előnyös helyzet folytán független embert. A politikát azokra bízza, akiknek van hozzá idejük és nem kell belőle mesterséget csinálniok.

Az osztályuralom, ennek minden hátrányai dacára, a nép szemében bizonyos csillogó fénnel bír. A régi földesúr a Squire, bár feudalisztikus szellemben, de mégis törődött-bajlódott a nép dolgaival. Ez a régi patriarchális világnézet, a születés, rang- és vagyon különbségek által szigorúan elkülönített osztályok között bizonyos szívélyes, emberbaráti törvényeken alapuló viszonyt létesített. A C i t y-ben meggazdagodott, vidéki kastélyban lakó Squire iránt már a nép nem érzi azt a tradicionális, generációkon keresztül kifejlődött tiszteletet, viszont ez a talmi Squire nem nagyon viseli a szívéen a vidék népének dolgait. A mai alsóházban sok az ilyen talmi Squire, sok az olyan prókátor, aki a bíróság előtt az apagyilkost is igyekezne tisztára mosni; olyanok is vannak, akiket a franciák «arrivistes»-nek kereszteltek el. Egy szóval sok az olyan honatya, akiről az angol azt mondja, hogy: N o b o d y !

Bacon szerint: azok az államok a legboldogabbak, melyeknek vezetése olyan férfiakra van bízva, akik életük java-részét gondtalan életmódban és könyvek között töltik. Régen Anslia sorsát ebből a klassziszból való emberek intézték. A mai miniszterek nagy része azonban nem tartozik ebbe a kategóriába.

Ez a személyváltozás az egyedüli oka a parlament dekadenciájának? Nem, de tény, hogy a törvényhozóknak a nép szemében nem emelkedett a tekintélyük. Lehet ezt a változást az utolsó évtized óta erősen fújó demokratikus

szélnek tulajdonítani? Az angol parlament tagadhatatlanul demokratizálódik, de tagadhatatlanul a dekadencia tüneteit mutatja. Van-e két dolog között ok és okozati összefüggés? Nem lehet tudni, de fel lehet tenni, hogy a dekadencia az idők szellemének változásával járó átmeneti periódusnak szükségképeni következménye.

*

Hogy Anglia a népképviselési kormányformának mintaképe, ez fikció. Az általános választójog nincsen bevezetve. A múlt században több ízben keresztülvitt reformok dacára, a nagykorú férfiaknak csak 63%-a bír képviselőválasztási szavazati joggal, Németországban 84%. Az átlag-választónak nincsen politikai érzéke, még kevésbé képessége, a nép valójában politikai analfabéta. Politikai gondolkodását erősen befolyásolják a felsőbb osztályok; a szegény embernek – aki szintén snob – hízeleg, hogy ő úgy gondolkodik, mint az urak, meg azt is hiszi, hogy azok jobban értenek a politikához, mint ő.

De a nép politikai gondolkodását kiváltképen a közvéleményt iparilag gyártó sajtó irányítja. A politikai ügynökök (a pártorganizációk tisztviselői) és a hivatásszerű népszónokok által reklámszerűen használt jelszavak, mint pl. Szabadkereskedelem, Home Rule, Vámréform, Imperializmus, képezik a nép politikai tízparancsát. A választások nagy organizációkkal, quasi gyárilag kezeltetnek, a választópolgárnak nincs módjában individuális meggyőződése alapján választani.

A népképviselési törvényhozás Angliában ma nem az, aminek a Kontinensen tartják. A parlamentnek (most az alsóházat értjük) az államügyek vezetésére való befolyása erősen csökkenőben van. Nem a nép kormányoz, a választott képviselőknek adott mandátumban kifejezett értelemben a nép-

akarát megbízásából a törvényhozásba került képviselők nem intézői az ország sorsának.

A természet alaptörvénye a változás! Ez beigazolódott az angol parlamentben is. Régebben a képviselő azokat az elveket képviselte a házban, melyek alapján a választóktól mandátumot kapott. Ezeket az elveket volt is módja a törvényhozó tanácsban előadni és mellettük szavazatával állást foglalni. Ez nem így van ma.

A pártkormányzati rendszerből párturalom fejlődött ki. A két nagy tradicionális párt, a konzervatív és liberális (ma ez utóbbi az Írekkal és a munkáspárttal egy koalíciós többséget képez) mindenre kiágazó, fegyelmezett organizációkkal dominálja az ország politikai életét és a parlament működését.

A képviselőválasztásoknál nem annyira a politikai meggyőződés, hanem az érdek vezeti a szavazót az urnához. Az adófizető arra a jelöltre szavaz, akitől az adók leszállítását reméli, a munkásembert a «magasabb munkabér és az olcsóbb élelmiszerek» reménye hajtja egyik vagy másik táborba. Sőt a korrupció burkolt formája is szokásos. A képviselőjelölt sokszor nagy összeget költ a választásra. A *Corrupt Practices Act* szigorú rendelkezéseit úgy kerülik meg, hogy a jelölt kerületében lokális organizációk, egyesületek és egyéb közcélok javára ad nagy összegeket. Ez a korrupciónak burkolt formája.

A független képviselő, a régi *private member*, mindinkább háttérbe szorult, a felszólalók sorai között mindkevésbé szerepel. Az elnök tetszése szerint ad felszólalási engedélyt, a gyakorlatban rendszerint egynéhány ismert, rendszeren a pártok vezetésében szereplő képviselő jut csak szóhoz. A törvények tehát nem a házból, hanem a miniszteri *padding*-ből származnak. Egy törvényjavaslatnak csak akkor van kilátása, hogy tárgyalás alá kerül, ha az

uralmon levő párt ehhez hozzájárul. A pártképviselő köteles követni a pártvezért. Minden pártnak van egy rendezője, a Whip, magyarul korbács; a szó értelme megmagyarázza hatáskörét!

A szigorú pártfegyelem mellett a képviselő szavazógéppé vált, szavaz, amint meg lesz neki hagyva. Ha nem engedelmeskedik, a legközelebbi választáson a pártvezetőség kibuktatja. Elveszti mandátumát, mely pénzébe is került és amelyhez ma több oka is van ragaszkodni, mert egynéhány év óta a képviselő fizetést is kap.

Úgy a bel-, mint a külpolitikai vezetés, a többségi párt-organizáció drákói fegyelme segélyével, a mindenkori kabinet, a kormány kezében összpontosul.

1878 előtt a kormány mint ilyen kifejezetten nem volt elismerve, a kabinet kifejezés sehol nem lett használva. A kormányelnök kifejezést: *Prime minister*, először *Lord Beaconsfield*, a berlini szerződésben használta. *Sir Erskine May*-nek, az angol parlamentet tárgyaló, általánosan elfogadott könyvében: *Parliamentary Practice*, «kormány» vagy «kabinetiről említés nincs téve.

Közjogi értelemben a kabinet egy parlamentáris bizottság, melynek a kormányfő az elnöke, ennek a bizottságnak szokás szerint húsz tagja van. A minisztérium tágabb fogalom mint a kabinet, a kabinet tagjai mind tagjai a minisztériumnak, de nem minden miniszter tagja a kabinetnek.

A minisztérium ma 47 tagból áll: a szám változik aszerint, hogy a miniszterelnök hány kormányhivatalfőnököt vesz be (így a kereskedelemügyi, a közoktatásügyi kormányhivatal főnökei nem szükségképpen miniszterek). Ez a rendszer klasszikus példája az Angliában annyira kedvelt rendszertelenségnek!

A külpolitikai vezetésre a parlament befolyást tényleg nem gyakorol, a törvény-

hozásnak ellenőrzése csak fiktív, a kormány, mondhatni autokratikusan jár el. A kabinetben magában is csak egy-néhány miniszter van a külpolitikába beavatva.

A külpolitikai parlamenti tárgyalások tulajdonképpen a külföld számára rendezett színjáték, a felszólalók kérdései, valamint a miniszterek válasza előzetesen szórói-szóra meglesznek szövegezve, ezeknek a Házban való elmondása valóban olyan, mint a színésznél a betanult szerepnek elszavalása.

Angliának a mai világ konfliktusba való sodrása is a parlament közreműködése nélkül történt. Sem a népek, sem a törvényhozásnak nem volt tudomása a kormány által Franciaországgal és Oroszországgal létrejött megállapodásban foglalt kötelezettségek természetéről. Az Entente-megállapodások tényleg fegyverszövetséget tartalmaztak, erről azonban csak a vezetők bírtak tudomással.

Ramsay Macdonald, az angol parlamenti munkáspártnak egyik vezetője, a háború kitörésének előzményeit tárgyaló hivatalos angol kiadványt, a *Continental Times*-ben bírálva, határozottan kimondja: hogy Angliát egy-néhány államférfi és diplomata titkos működése kergette a világháború örvényébe.

Még a szorosan vett kabinet is elasztikus fogalom. Idővel gyakorlattá vált – valószínűleg azon okból, mivel nagyobb társaságban bajos a diszkréciót megőrizni – hogy a kormányt képező 20 tagból álló parlamentáris bizottságból a miniszterelnök a legfontosabb tárcák vezetőiből egy szűkebb körű kabinetet alkot. Ezek rendszeren a külügyminiszter, a pénzügyminiszter, a tengerészeti miniszter és egyéb olyan kormányhivatalfőnökök, akik tekintélyüknél vagy a miniszterelnökkel való személyes viszonyuknál fogva bizalomra érdemesek. Így alakult ki a k o r m á n y - k l i k k u r a l o m .

A pártkormány-klikk-uralom ma Angliában mondhatni k o r l á t l a n , ennek az alkotmányban gyökerező politikai

felelőssége csak papíron van meg – képletesen szólva, mert az angol alkotmány nem írott, hanem szokásjogon alapszik, – ez a klikk-kormány úgy felfelé, mint lefelé majdnem felelőség nélkül vezeti az ország ügyeit. Az államkormányzásnak parlamenti ellenőrzése a mai gyakorlat szerint teljesen hatálytalan.

Nem a választók, nem a népképviselők, nem a született törvényhozók, hanem a párt fővezérkara és a szűkebbkörű kabinet bizalmi férfיאiból álló bizottság kormányozza ma Angliát, melynek tagjai, a hajdani velencei konciliumok módjára, kézről-kézre adják a titkos okmányszekrényt, melynek kulcsait maguk őrzik.

A birodalom sorsát ez, az osztályérdekek és osztályuralom letéteményesét képező koncilium intézi. A királynak szava nincs, áll ez különösen a jószándékú, de gyenge V. Györgyre. Ennek a titkos tanácsnak a kezében van a hatalom, elhatározásukra a születési és a pénzarisztokráciának legfelsőbb köreiben megnyilvánult érdekszempontok és a politikai pártérdekek irányadók.

A nagybirtok és a nagytőke érdekeit szolgáló imperializmusnak az uralmon levő liberális-radikális kormány a végrehajtó közege: ez az angol világbirodalom hajójának a kormányosa.

A parlamentarizmus hatálytalansága különben egyéb okoknak is az eredménye. Az angol alkotmány értelmében ugyanis az államszervezet mondhatni összes funkciói a törvényhozásban összpontosulnak, így pl. még bizonyos perekben is a végső fórum a felsőház. A törvényhozás és a közigazgatás teendői a parlament munkaképességét túlhaladták, úgy hogy különösen az alsóház, idő és fizikai erő hiányában sem felel-

het meg a reá bízott feladatoknak. Minden ülészak végén szászámra lesznek az idő hiányában tárgyalás alá nem került törvényjavaslatok sommás módon elvetve.

A kormány hatalmi körének kiszélesedése és ezzel a parlament befolyásának csökkenése a bürokráciának újabban szemelláthatólag végbemenő térfoglalása által is accentuálódik. Régen a bürokrácia, az államhivatali kaszt kicsi és befolyás nélküli volt, újabban, különösen az utóbbi években megindult nagyarányú szociálpolitikai törvényhozás következtében, a bürokrácia kiterjedt. A *Lloyd George*-féle népjóléti intézmények adminisztrálására szükséges tisztviselői karral az államtisztviselők száma megsokszorozódott.

A kormány és a bürokrácia hatásköre, a törvényhozótestület és az autonóm közigazgatás rovására, az utolsó tíz év alatt óriási mértékben kiterjeszkedett. Természetesen az alkotmány tényezőinek ezen hatalmi eltolódásai a belpolitikai erők egyensúlyát annyira megváltoztatták, hogy el lehet mondani, hogy az alkotmány válságba jutott.

Egyéb jelenségekben is mutatkozik az alkotmányválság. Az írországi Home Rule-on kívül, a miniszterelnök legutóbb maga nyilatkozta ki, hogy Skóciának autonóm kormányzati joggal való felruházásával is foglalkoznak; ez magával vonná, hogy Wales is részesülne valamelyes önkormányzati alkotmányban. Ilyen képen a brit Egyesült Királyság államjogi konstrukciója, föderalisztikus irányban, egészen új alapra lenne fektetve.

Anglia alkotmánya beteg. A parlamentarizmus összeomlott.

A parlamentarizmusnak Britannia volt a szülőföldje, itt érte el a legmagasabb fejlődési fokot. A korlátlan királyi hatalom ellen, a népszabadságért való sikeres küzdelmeivel

az angol parlament halhatatlan érdemeket szerzett. Fénykorában a bel- és külpolitika irányát nagy eszmék szabták meg, magas színvonalon álló beszédek vitték világgá hírnevét.

A Westminsterből Anglia sorsát intéző államférfiak tekintetükkel felölelték az egész földgömböt és nagy koncepciójú politikájukkal minden helyzetet az angol érdekek előmozdítására tudtak felhasználni. Mindez a múlt emléke. *Pitt, Peel, Gladstone, Disraelinak* szelleme kihalt!

A parlamentek anyja, *Mother of Parliaments* beteg, súlyosan beteg!

A modern angol parlament egy *Business* parlament. A modern Anglia csak névleg alkotmányos monarchia, csak névleg demokratikus parlamentáris állam, tényleg egy arisztokratikus-kapitalisztikus párt oligarchia.

*

Az alkotmányos és politikai evolúción kívül, a gazdasági és szociális téren mutatkozó áramlatok szintén nagy átalakulásokat jeleznek.

Tényleg, Anglia szociális és gazdasági tekintetben nagyon el van maradva. Ha az ember a Kontinensről átmegy a kanális túlsó partjára, egy más világon képzei magát. A szigetország természeti szépsége elbájolja az idegent; hullámosta, sziklás, homokfövényes partok, télen-nyáron selyempuha, smaragdzöld pázsit. A pázsitszőnyegen – eltérően a Kontinensről – bátran lehet járni. Régi világba illő városok és falvak telve műemlékekkel, mindenütt bizonyos intim ódiság és tradicionális egyszerűség. Kényelem és gazdagság. Szép lovak, szép nők és gyönyörű gyerekek. Kedves szokások és szép életformák, egészséges játékok és sport. A személyes érintkezésnek sajátságosan angol közvetlensége, egyszerűsége.

Mindez kellemes benyomást tesz. Persze ezeket a kellemes dolgokat igazán csak az élvezheti, aki a felsőbb osztályokkal jut érintkezésbe.

Sok szépet, sok jót nyújt John Bull szigete, de sok, a XX-ik század modern világából kirívó dolgon megütközik az ember. Legjobban szembeötlő az óriási vagyon és fényűzés és az irtózatosszegénység közötti ellentét. Sehol a világon nem oly nehéz pénz nélkül megenni, mint itt. Már a klíma végett sem. Pénz nélkül nincs tisztaság, nincs vígság, nincs lelki nyugalom, nincs semmi.

Egy szellemes francia találóan fejezte ki Angliának ezt a sajátosságát: «L'Anglais qui ne possède rien, n'est pas tout à fait un Anglais!» Semmi sem igazabb!

Angliában élni két dolog szükséges, vasegészség és sok pénz. Ha egyik vagy másikkal nem bír az ember, legjobb oda sem menni. Az angol is, ha nincs robusztus egészsége, vagy szűk

a pénztárcája, ha csak teheti, siet a Kontinensre. Gazdagon élni talán sehol sem oly szép, mint Angliában, de sehol sem oly borzasztó, szegénynek lenni. Szívetfacsaró nyomort látni úton-útfélen!

Egészségtelen a társadalmi és gazdasági rend, helytelen a népesség foglalkozási viszonyainak beosztása és igazságtalan a vagyoneosztás és a jövedelem-megoszlás.

Európának leginkább proletarizált népe a szigetország lakossága; a földbirtokmegosztás itt a legaránytalanabb. A földtulajdon, a föld- és telekbérleti viszonyok ma is olyanok, mint a Kontinensen a francia forradalom előtti időkben voltak. A földtulajdonjog-rendszer mindmáig félig feudális. A törvény szerint az ingatlan tulajdonjoga a koronát illeti meg, igaz, hogy ez a törvény holt betű. A föld egy aránylag

csekélyszámú családnak a tulajdona, akik közül 630-an a lordok házának örökös tagjai. A kerekszámban 46 millió lakost számláló Egyesült Királyság összes földjének – úgy a rurális föld, mint a városi telek – kétharmadrészét 13 ezer földbirtokos, *landlord* bírja. A fennmaradó egyharmad kistelek-tulajdonosokra és kisgazdákra esik, ezeknek a száma is kevesebb egy milliónál. Az összes földnek a fele 2500 emberé. 38 ezer ember bírja az ország földjének háromnegyed részét!

Ezek a számadatok, melyek *Chiozza Money*, az angol parlament tagjának és ismert közgazdásznak: *Riches and Poverty* című könyvéből vannak véve, nem-e azt bizonyítják, hogy *Anglia a nagybirtok legtipikusabb példája?*

A föld jórésze paragon hever. A tulajdonos, kevés kivétellel, nem gazdálkodik, hanem bérbeadja a földet; az 1909. évben a művelés alatt álló földterületnek csak mint egy!3%-át művelte a tulajdonos. A latifundium és a primogenitura-rendszer mondhatni általános. Az agráradók voltak még egynéhány év előtt aránylag a legkönnyebbek. A városi telek-tulajdonnál, az úgynevezett *freehold* és *leasehold* rendszer, a középkorba illők. Ennek is túlnyomó része a nagybirtokosok kezében van. A hét és negyed millió lakost számláló Londonban a telek $\frac{2}{3}$ -ad része vagy húsz főnemes családnak a tulajdona.

Nem volt ez mindig így Angliában. A XVIII-ik század közepéig a kisgazdákra, *Yeomen*, még jó idők jártak. De az arisztokrata-oligarchia által a királyi hatalomnak fokozatos háttérbe szorításával és az úgynevezett *bill of enclosure* törvényes jogcím erőszakos alkalmazásával a nép földönfutóvá lett. Ma a földművelő nép bérlőkből és főleg mezőgazdasági munkásokból áll, a nemzetfenntartó elemet képező kis- és középbirtokososztály igen kicsire apadt le.

A földet munkáló proletariátust a nehéz megélhetési viszonyok éppen az éhhaláltól mentik meg.

Később megindult a gyáripari fejlődés és a mind nagyobb méreteket öltő industrializmus, párosulva az egészségtelen földbirtokviszonyokkal, az őstermelési ágakat dekadenciába juttatta. A mezőgazdaság hanyatlásának előidézésében talán a szabadkereskedelmi vámrendszernek is van része. Az egykori patriarkális Merry Old England, ahol a mezőgazda és kisbirtokos, a földművelő nép boldogságban, megelégedésben élt, nem a mai modern Anglia, mely nem képes magát élelmezni. A szigetország élelmiszükségetének javarészét a behozatalból fedezi.

Az egész Egyesült Királyságban 1911-ben a lakosságnak csak 11.9%-a foglalkozott mezőgazdasággal és halászattal. Az industrializmus túltengése és az újabban mindnagyobb mérvet öltő kapitalizmus Angliát egy valóságos business-állammá tette. A lakosságnak 78%-a városokban él. Az ipari telepek helyenként vármegyékre terjednek ki. Az összezsúfolt iparos-kereskedő nép már nem a régi, erőtlő duzzadó, beeftek-arcú, hidegvérű John Bull, hanem a megélhetésért való küzdelem idegölő izgalmában, egészségtelen lakás és életviszonyokban dégenérait, neuraszteniás proletárság!

A feudális földtulajdon-rendszer és a nagyipari túltengés következtében az Egyesült Királyság majdnem 46 millió lakosa közül 42 milliót tesz ki a proletármunkásság. Anglia mindmáig a legelső ipari állam, sem a német, sem az amerikai verseny nem érte utóit industrialis termelését. Az ipari és kereskedelmi tevékenységből eredő rengeteg jövedelmi forrás azonban csak a nemzet egy kis részének a szomszúságát oltja. Hogy mennyire aránytalanul oszlik meg a nemzeti jövedelem, bizonyítják ezek az adatok:

Az Egyesült Királyságnak (a gyarmatbirodalmat nem

számítva) az 1908. évben kerekszámban egy milliárd 885 ezer font sterling volt az összjövedelme. Ebből egy millió 400 ezer lakosra 625 millió; 4 millió egyszázezer lakosra 312 millió; és 39 millió lakosra 925 millió font sterling jutott. Vagyis az összjövedelemnek 33.14%-át a lakosságnak 3.09%-a; 16.51%-át a lakosságnak 9.06%-a; és 48.61%-át a lakosságnak 86.18%-a élvezte.

Az egész nemzeti jövedelemnek tehát kerekszámban az egyik fele a lakosság 12 és fél %-ának, a másik fele pedig a lakosság 87 és fél %-ának a zsebébe vándorolt.

A felhalmozott nemzeti vagyon jórészt külföldi tőkebefektetés, ez majdnem kizárólag a gazdag osztály, a nagybirtokosok és tőkepénzesek kezében van; egy szélesrétegű kis rentier-osztály, mint pl. Franciaországban, nincsen. A nagybirtokosok és a nagytőkések: upper class, egy kisszámú vagyonos középosztály: middle és upper middle class, kezében van a gazdag Anglia vagyona központosítva. Van még egy alsó középosztály: lower middle class, évi 160 font sterling jövedelemmel, ez a lakosságnak mintegy 12-ed részét teszi ki. Ezekre annyiból jó világ jár, hogy nem fizetnek semmi állami adót.

A nép zöme, a munkásosztály szegény, az átlagos munkabér heti 15–40 shillinget tesz ki. Ebből a szervezett munkás-ság a Trade Uniók tagjai (körülbelül 2½ millió), 30-40 shilling hetibérrel a munkásosztály elitjét képezi. Ezek talán bármely más állam munkásainál jobb helyzetben vannak. De ez csak a lakosságnak egy kis része, a nagy többség olyan, akiről el lehet mondani, hogy sokja van arra, hogy meghaljon, de kevés arra, hogy megéljen.

A munkásosztály sorsa egészbenvéve nemcsak hogy nem kielégítő, hanem szánalmas. Egy amerikai író, *Jack*

London, egynéhány év előtt kiadott könyvében: *The People of the Abyss*, az angol népnymort ismertette, felhossa, hogy Angliában és Walesben a lakosság 18%-a községi segélyezésre szorul; Londonban minden negyedik ember nyilvános menhelyen hal meg és az egész Egyesült Királyságban minden 1000 emberből 939 hal meg teljes szegénységben.

John Burns-nak, aki kikötőmunkásból miniszterségig küzdötte fel magát, egynéhány év előtt az angol parlamentben tett kijelentése szerint: az egész Egyesült Királyság lakosságának egy negyedrész az éhínség szélén vergődik.

A munkanélküliség és a pauperizmus Angliában valóságos szociális rákfenét képez. A községi segélyezésre szorulóknak száma talán nagyobb, mint bárhol. Londonban a községi szegényadó minden 20 shilling után 1 shilling $4\frac{3}{4}$ penny volt, pl. 1909-ben. Ez eléggé jellemző!

Tél folyamán a munkásnegyedek, a dockok és a Themzén túli gyárváros sötét zugaiból, a nyomor legborzalmasabb állapotában sínylő éhesek hadserege, a világ leggazdagabb fővárosának előkelő negyedeiben tüntetően hurcolja végig nyomorúságát. A rongyoktól félig meztelen, kiéhezett és didergő embertömegnek a szürke ködben való felvonulása valóban a legborzalmasabb látvány. A munkanélkülieknek, *unemployed*, ijesztő tüntetései készítettek a mai liberális-radikális kormányt a tömegnyomornak szociálpolitikai törvényhozás útján való orvoslására.

A munkanélküliség időnként óriási méreteket ölt. így 1908. októberben *Keir Hardie*, a munkáspárt vezére, a parlamentben kijelentette, hogy a kezében levő megbízható adatok alapján kiszámíthatólag azoknak a száma, akik a bekövetkezendő tél elébe minden fenntartási szükségletek híján néznek, minimum 6 és $\frac{3}{4}$ -ed millió. Ez a lakosságnak több mint 7-ed részét teszi ki.

A tömegnyomor sehol Európában nem annyira szembe-tűnő, mint a gazdag John Bull szép hazájában. Nincs összefüggésben a gazdasági konjunktúrákkal, hanem állandó, krónikus betegség. És a szegény nép mintha tudná, hogy nem javíthat sorsán, karakterévé vált a vagyonszerzésre nem törekvés; az angol munkás semmit félre nem rak, elkölti az utolsó pennyjét is anélkül, hogy rosszabb időkre vagy gyermekeire gondolna.

A nyomornak olyan lealázó formája, mint Anglia városaiban, máshol ismeretlen, mindannak dacára, hogy a lakás és élelmezési viszonyok kedvezőbbek, mint talán bárhol a Kontinensen. Ha az ember a londoni *s a i s o n*-ban bálokról, estélyekről, a korai hajnali órákban a *P i c c a d i l y*-n végig megy, százszámra hevernek az utcán az emberiség minden formájából kivetkőzött alakok. A *Hyde Park Corne ren a wellingtoni* herceg lovasszobrának lépcsőzete tele van olyan nyomorult alakokkal, hogy az embernek a háta megborzad a szánalomtól! Ilyen képeket látni a Buckingham Palace-tól egy ködobásnyira. A londoni East-End nyomorúságának rémregényekbe illő képeiről nem is kell szólni.

General Booth, az ismert filantropus a *Salvation Army* alapítója, több kötetre terjedő tanulmányában megállapítja, hogy: *L on d o n* népességének egy harmadrésze állandóan ínségben él. A nagy kikötővárosok és iparcentrumok talán még túlhaladják a főváros hajmeresztő nyomorának képeit.

A gazdag Anglia egyúttal a züllés utolsó stádiumában levő milliónak a «h o m e»-ja.

Mindenütt vannak gazdagok és szegények, de a leg-hatalmasabb világbirodalom törzsét képező Britannia elérte a rekordot a szegénység típusának nevelésében.

Pedig nem lehet mondani, hogy nem foglalkoznak a szegényekkel. A szegényügy a köz- és magántevékenységnek egyik legtaposottabb útját képezi. Szegényügyi reformok napirenden vannak, a magánjótékonyosság úgy anyagi, mint jszemélyes közreműködésben nagy mértékben nyilvánul. Az előkelő osztályból férfiak, nők önfeláldozással foglalkoznak a szegényekkel; hölgyek rendszeren látogatják, urak hónapokra letelepednek a nyomor központjaiba, hogy a helyszínén tanulmányozzák a baj okait és az orvoslás módszereit. De a nyomor, az irtó zatos nyomor még sem enyhül.

Ezzel szemben áll egy aránylag kisszámú felsőosztály, akit születés, üzleti siker, szerencse jómódba, kényelembe, fényűzésbe juttat.

Nagy parkok, óriási vadászterületek, kastélyok az urak számára, túltömött viskók a nép számára.

A nagybirtokok racionális műveléséről szó sincsen, az urak ezt nem is tartják szükségesnek. Hiszen sokkal szebb a természetes rét, sövény és erdős vidék, amely alkalmas a legszebb sportnak, a rókavadászatnak! Az Egyesült Királyságban van mintegy 250 falka.

Találóan mondta egynehány év előtt a hírnévre vergődött *Churchill* a parlamentben: hogy Anglia a legkellemesebb hely a gazdagok számára.

Könyvtárakat írtak tele az agrárviszonyok reformálásáról, a falusi nép helyzetének javításáról; évenként százszámra jelennek meg könyvek ezzel a címmel: *The Land Question*. De az önzés úrrá lett a patriotizmuson.

A gazdagoknak van azért szívük, sehol olyan nagymérvben nem áldoznak jótékony- és közcélokra, egyházakra, mint Angliában, de a legégetőbb kérdések megoldása mégis elmaradt.

A szociális rákfene emészti tovább a nemzet életfáját. A szegény nép, mintha tudná, hogy az ő bajára nincsen orvosság, nem érez erőt, hogy felemelkedni igyekezzék. Rezignálódik és szabad utat enged a sülyedésnek.

De van az angol népben a sülyedésre való hajlandóság is, talán erősebb mértékben, mint más fajoknál. Angliában az iszákosság betegség, az alsóbb néposztályoknál a sör- és a pálinkaivás képezi a szórakozást. A *w h i s k y* nagy mértékben felelős az uralkodó nyomorúságért. A nép minden *T e m p e r a n c e R e f o r m* dacára borzasztóan iszik, az asszonyok majdnem jobban, mint a férfiak. (Az 1911. évben szesz italokra Anglia kerekaszámában 163 millió font sterlinget költött, ez fejenként átlag 3 és fél fontot tesz ki.)

A magasabb körökben nem ritka eset az olyan hölgy, akiről azt mondják, hogy: *S h e d r i n k s*. AS. hercegnőnek a nővére, *L a d y W.*, egy szép fiatal asszony, néhány év előtt delirium tremens-ben halt meg. A legjobb társaságban megtörténik, hogy az ember olyan *p a r t n e r - t* vezet be az ebédhez, aki illatszer helyett erős alkoholszagot áraszt maga körül.

Az ivás hagyományos szokás Angliában. Egy honfitársunk, *C s a p l o v i c s J á n o s*: *E n g l a n d u n d U n g a r n* című kis könyvében, érdekesen ír erről a témáról: «Bei Gastereien entfernen sich die Weiber nach dem Essen, und dann erst fangen die Männer an zu saufen. Dies dauert so ein paar Stunden lang, während dem auch die älteren Weiber dem Franzbranntwein tüchtig zusprechen und sich ebenfalls betrinken.»

Pedig *C s a p l o v i c s* úti megfigyeléseit 1846-ban tette, amikor Angliában nagy éhínség volt. Úgy látszik, ez nem függesztette fel a régi szokásokat!

A munkáscsalád szombattól hétfőig a családfő fizetésének a felét elissza. A nagy városokban jóformán minden harmadik házban van egy *p u b l i c h o u s e*, familiárisan

pub. Ezek nem kontinentális mód szerinti vendéglők, mert se leülni, se enni nem lehet, csak inni. Szűk, füstös helyiségek, zsúfolva emberekkel. A jobbaknál van 3-4 külön bejáró, a diszkréció kedvéért egy *private entrance* is a kapu alatt!

London szegényebb negyedeiben este végig menve, látja az ember, hogy támolyognak ki ezekből az odúkból a részek. Négy év előtt egy törvényt hoztak, mely a 14 éven aluli gyermekeknek a pub-ok látogatását megtiltja. Azóta az anyák az ajtó előtt tanyáznak a gyerekekkel és az utcára kihozva isszák meg a *Stout*-ot vagy a *Whisky*-t. A St. James kerületben, a város legelőkelőbb negyedében, vagy 500 ivóhelyiség van, itt van a *St. James Palace*, a Wales-i herceg rezidenciája és az összes elsőrangú klubok. Ezt a városrészt úgy is hívják: *Clubland*.

A katonaságnál az iszákosság roppant el van terjedve. Kairóban esténként rendes *patrouille* jár végig, a részeg *Tommy*-kat összeszedni, hat-nyolccával rakják őket, egyiket a másikra kocsikba.

Az angoloknál az ivás nemzeti intézmény. A *liquor-trade* egyike a legnagyobb iparágaknak. A *House of Lords* erősen érdekelve van ebben az üzletben, sok ott a sörfőző-mágnás. Az italmérési engedélyek a ház- és telektulajdonnal járnak, ezen a réven is nagy az arisztokrácia érdeke ebben az üzletben. Egynéhány év előtt elkeseredett viszály folyt a parlament két háza között, egy *Licensing* Bili végett, mely az italmérési engedélyek meggritkítását célozta, de a kormány kudarcot vallott, mert a lordok nem engedtek jogaikból. Persze a tervezett törvény a zsebüket érintette volna, hát inkább elvetették a törvényjavaslatot. Meg kell hagyni a népek az örömét!

Angliában az ivás korlátozása végett minden helyiségnek, még a szálloda-étteremnek is, legkésőbb ½1-kor éjjel

be kell zárva lenni; egyszerűen eloltják a lámpát és nem szolgálnak semmit. A záróra előtt (a «pub»-oknál 11 óra) a legnagyobb a tolongás, mindenki siet még inni, vagy ha már nincs idő, hazavinni egy pár palackot. A munkásember már szombaton este vásárol egynéhány üveg italt, hogy elég legyen hétfő reggelig. Mert vasárnap *i v ó s z ü n e t* van, a «pub»-ok csak 10-től 12-ig és 5-7-ig vannak nyitva. Különbözik vasárnap csak az utas kap inni, aki be tudja igazolni, hogy 5 mértföldnyi távolságról jön. Angliáról meg lehet állapítani a diagnózist, hogy *W h i s k y - b e t e g*!

Igazságtalanság volna azonban elhallgatni, hogy egy olyan klímában, melyben az évnek 9 hónapján át esik az eső és a csontvelőt is átjáró szél fúj, bizony a kontinentális ember is kísértetbe jön, gyakrabban nyúlni a pohárhoz, mint otthon szokta.

Az alkoholizmus nem az egyedüli betegség Angliában, még egy másik súlyos kór rágódik a nemzet testén. Ez a *l u s t a s á g*. Ha az ember hosszabb ideig él ott, rájön arra, hogy annyi kellemes dolog van a világon, hogy munka nélkül egészen jól el lehet lenni.

Anglia a semmittevők Eldorádója! De a semmittevés nem henyesség- és tunyaságból áll, sőt ellenkezőleg, a legaktívabb semmittevést űzik. örökös jövés-menés, járás-kelés, helyváltoztatás, utazás.

Minden semmittevő foglalkozik valamivel, sőt nagyon el van foglalva az *ő H o b b y*-jával; sportol, gyűjt, tanulmányoz, utazik stb. Tehát az angol semmittevésnek meg van az előnye, hogy sem testileg, sem szellemileg nem sorvasztó.

Persze a Hobby-juknak élők főleg a gazdag osztályokból kerülnek ki, azonban az alsóbb osztályok és az egészen szegény népnek is van *H o b b y*-ja, melynek kedvéért szívesen rövidítik meg a munkaidőt, ahol csak lehet.

A szegény embernek az az élet ideálja, hogy kizárólag a Hobb y-jának élhessen.

A munka nem is lesz úgy megbecsülve, mint máshol. Ritkán hozzák fel azt dicséretül valakire, hogy fárad és dolgozik. Az életideál az, hogy az ember jól éljen a meglévő, lehetőleg öröklött, vagy lehető gyorsan szerzett vagyonból. Ez az eszmény lebeg mindenkinek a szeme előtt. A man of independent means, ebbe a pozícióba jutni, ez az életcél. Ritka ember, aki a munka kedvéért dolgozik. Hiszen utazni, sportolni, társaságba járni és vendéglátni, ez magában véve is munka. Az angol életmód ily viszonyok között tényleg fárasztó munka. A londoni s a i s z o n jobban kifárasztja az embert, mintha egy bányában dolgozna! A társaságban élőknek nagyon gyakran előír az orvos egy rest cur e-t.

Pihenés után édes a nyugalom, ez a mottó a modern Angliában.

A vagyonos embernek kötelességéül tekintik, hogy munkát adjon másoknak, sőt ezt érdemül tudják be neki. A játékok és a sport különböző nemei: golf, tennis, football, rowing, racing, shooting, hunting, yachting, motoring, annyira kifejlett üzletágak, hogy business-t adnak azoknak, akik belőlük élnek, épúgy, mint azoknak, akik szórakozásból üzik.

Akinek meg kell keresni a kenyerét, az egy hajszálnyival sem tesz többet, mint amennyit abszolúte szükséges, legyen az lateiner, hivatalnok, üzletember vagy munkás. Az üzleti életben, a gyáripárban, a mezőgazdaságban minden foglalkozási ágbn a munkaidő rövidebb, mint máshol. De még a rendes munkaidőt is mindenki igyekszik megrövidíteni. A munkások nem egyszer sztrájkolnak azért, hogy footballra legyen idejük. A C i t y-ember a Holiday napjait várja folyton és ugyancsak van bőven szabadság Holiday.

A *Week-end-i* munkaszünet mondhatni általános, szombat déltől hétfő reggelig egész Anglia pihen. Aki csak teheti, az a *Week-end-et* meghosszabbítja, a *City-ben* a főnök igyekszik a *Saturday to Monday* szünetet már pénteken megkezdeni és csak kedden befejezni, úgy hogy a *weekly holiday* hosszabb mint a munkahét. Az üzleti élet későn kezdődik, korán végződik, a munkórak alatt is az alkalmazottaknak nem annyira a munkán jár az eszük, hanem a hétvégi sporton. A *modern Angliában* a *Holiday* valóságos epidémia!

Mindamellet; hogy a lakosság $\frac{3}{4}$ -ed része városokban él, az angol szíve mélyéből gyűlöli a városi életet, a *Country* az ő ideálja. Valamint a *Country gentleman* a superlativusa a kellemes életnek. Egy államférfi mondásának tulajdonítják, «hogy senki a világon nem él olyan szépen, mint egy angol *Country gentleman*». Ez tényleg igaz.

A városi nép, amint csak teheti, megy ki a vidékre, vagy a tengerpartra. A városba csak kényszerűségből megy vissza, mintha ez börtön volna. Ez a szabadságszeretetnek a jele. A városi nép nem is sétál, úgy mint a párisi vagy a bécsi az utcákon, hanem a parkokban és szabad tereken, vagy kint a vidéken és a tengerparton mozog. *Exercise*, testmozgás az angol életnek a szívdobogása. A város csak arra való, hogy pénzt szerezzen az ember.

A munkásnép minden szabad percét a sport, játékok és a fogadás – az iváson kívül – foglalja le. A fogadás, *Betting* szintén egy speciális betegség. Anglia törvénytára tele van *Betting Act*-okkal. A lóversenyek és football-matchek-re százmérföldnyi távolságról özönlik a nép. Minden asszony, sőt minden gyerek tesz egynéhány pennyt a nagy nemzeti lóversenyekre.

A nagy tömeg szabad idejét és érdeklődését a versenyek, játékok és a fogadás mondhatni kizárólag leköti. Az újságban

a legtöbb ember csak a sportesemények rovatát olvassa. A sport és a különböző játékok a nemzet testi és szellemi energiájának javát felemésztik. Közmondás, hogy az angolt boldoggá lehet tenni egy labdával. Give an Englishman a ball, and he is happy.

A modern Anglia Sport and Games betegségben szenved!

Ujabb időben különben a sport is kezd beteg lenni, mindinkább lábrakap ennek tisztán üzletszerű folytatása. Nem a testmozgás, az egészséges versengés, hanem a nyerész kedési vágy vezet sokakat. A sportokban és játékokban a professzionalizmus erősen kifejlődött és a közönség jórészét csak a fogadási ösztön hajtja. Degenerálódik tehát az angol sport- és games-szellem is.

Az iszákosság, a lustaság és egyéb az angol népben erősen jelentkező erkölcsi fogyatékoságok összefüggésben vannak a szellemi hátramaradottsággal. A nép széles rétege roppant tudatlan. Ez a tudatlanság nem abban nyilvánul, hogy írni és olvasni nem tud, hanem, hogy egy túlhaladott kornak a szellemi világában él. A szigetországi köd mintha megkövesedett volna az emberek agyában. A rövid látókörből néző korlátoltság, a betegséggé fajult nemzeti önhittség, úgy látszik, megbénította az értelem életereit.

*

A munkanélküliség és egyéb szociális kórok, melyek Anglia testén rágódnak, nagyrészen a nevelés hiányosságából eredő tudatlanságra vezethetők vissza.

«A munkanélküliségnek valódi oka a népnevelés hiányosságában gyökerezik. A hibás népiskolai rendszer felelős azoknak a nagy számáért, akik felnőnek anélkül, hogy képesek lennének bármely, legegyszerűbb munkát is elvégezni és

valamely foglalkozás mellett megmaradni, miután hiányzik bennük a kitartás, az önérték, az iniciatíva és az ítélőképesség.» Így ír a nevelésügy terén Angliában szakembernek elismert *H. Stanley Jevons* a *Contemporary Review* 1909. évi májusi számában.

A legutóbbi években az illetékes körök tudatára ébredtek annak, hogy a szigetország a nevelésügy terén a Kontinens előrehaladt országaival szemben elmaradt. Kísérletek is történtek törvényhozási és közigazgatási úton, a mulasztottakat pótolni. Különböző *Education Act*-okkal foglalkozott is a parlament, mindaddig azonban nem sikerült, az évszázadok óta elkövetett hanyagság folytán összegyülemlett bajoknak orvoslására szükséges reformokat megvalósítani. A reformok keresztülvitele főleg azon múlt, hogy nem sikerült, a népnevelési kérdést a vitatkozó teológusok kezéből kivenni és az iskolákat szekularizálni.

Hugh. B. Philpott, *London at School* című könyvében, érdekes világot vet az angol nevelési rendszer évszázados mulasztásaira: Tényleg, még Victoria királynő uralkodása első felében a népnevelés nagyon el volt hanyagolva: A népiskola generációkon keresztül az egymással vitatkozó vallásfelekezeteknek kedvenc küzdőterét képezte. Ezek az örökös vitatkozások a modern igények által megkívánt reformoknak útját állották. A nevelésügy terén uralkodó sötétséggel szemben különben, a közvélemény nemcsak közönyt tanúsított, sőt az uralkodó osztályok a közoktatásnak népszerűvé tétele ellen előítélettel viseltettek, feleslegesnek, sőt károsnak tartották, hogy a munkásosztályok gyermekei az intellektuális kultúra előnyeiben részesíttessenek.

Így nyilatkozik egy angol szakember hazájának nevelésügyi viszonyairól.

Az értelmi elmaradottság jellemző az egész népre. Úgy a felső, mint az alsó osztályokban a többség nehéz felfogású.

Az átlag-angolnak a tekintetéből kirí a szellemi tunyaság. Az intelligenciának különben nincs nagy becse, sőt a világosfejú, a sokat tudó embert veszedelmesnek tartják. «He is dangereous, he knows too much» – mondják róla! Ezért néznek gyanús szemmel a gyűlölt «foreigner»-re is, mert ezek rendszeren többet tudnak, mint jómaguk. A tudás, a tehetség előtt meghajolnak, ha ez anyagi sikerrel járt, különben inkább félnék tőle.

Steffen, az ismert svéd szociológus, egynehány év előtt *England als Weltmacht und Kulturstaat* cím alatt kiadott könyvében mondja, hogy az angolok babonás félelemmel viseltetnek minden szellemi intelligenciával szemben. Álljon itt az eredeti idézet: «Es handle sich bei den Engländern um eine abergläubische Furcht vor der Mitarbeit des Geistes an menschlichen Angelegenheiten».

Szinte hihetetlen, hogy míg Poroszországban az általános iskolai kötelezettség már 1763-ban lett törvényhozásilag megvalósítva, Angliában először csak több mint egy évszázaddal később, 1870-ben létesítettek egy kötelező népoktatási intézményt. Közoktatásügyi minisztérium (Board of Education) Angliában csak 1899 óta van.

Az állam a közoktatás céljaira kevesebbet költ, mint a kontinentális országokban.

A tanítók rosszul vannak fizetve; egy londoni bíróság nemrég mondta ki ítéletében, hogy a tanító nem «Gentleman». Az iskolában a virgácsbüntetés még megvan. A középiskolák «business» szempontból lesznek vezetve, amennyiben nagyrészen magánvállalatok. Az angol «szabadság»-nak a nevelés terén való érvényesülése abban nyilvánul, hogy iskolát nyithat bárki, minden kvalifikáció nélkül.

Az iparoktatás, a továbbképzőiskolák, a technikai képzés messze hátramaradnak Németország előrehaladt hasonló intézményeivel szemben.

A nevelésügyi mizériák valóban szégyenére válnak Angliának.

Nem csoda tehát, hogy a munkanélküliek, a megélhetési béren alul foglalkoztatottak, a munkakerülők, a pusztító iszákosság és bűnben elzüllötték száma a népesség nagy kontingensét teszik ki. A liberális-radikális kormány által az utóbbi években életbeléptetett nagyszabású szociálpolitikai intézmények következtében némi javulás azonban már észlelhető.

Ezek a szomorú szociális viszonyok a népnevelés hiányosságának és a rosszul organizált társadalmi rendnek a következményei, mert hiszen Anglia gazdagsága folyton fokozatosan gyarapodik. A kül- és belkereskedelmi forgalomnak statisztikai számadatai, épen a legutóbbi években, eddig soha el nem ért magasságra emelkedtek.

Es mégis, a világ minden részéből felhalmozódott kincsek és fényűzés dacára egész Nagy-Britannián az éhség ijesztő szelleme nyargal keresztül.

A vagyoneelosztás iszonyú aránytalanságának szociális, gazdasági, személyes és politikai természetű okai vannak. *John Burns*-nek, a modern Angliáról mondott bírálata jellemző: «Ezek az állapotok hosszú időközön keresztül felhalmozódott okoknak a következményei, régi hanyagságnak az öröksége, a tudatlanságnak és az önzésnek terhei és a természeti és gazdasági törvényeknek a társadalom részéről való semmibevevésének a gyümölcsei.»

A gondolkozó fők, azok, akik az angol gögmámorban nem veszítették el ítélőképességüket, jói tudták, hogy Anglia dolgai nem mennek jól. Látták, hogy Anglia el van maradva: a jog- és az igazságszolgáltatás gépezete elavult, az adósok börtöne még ma is megvan; kriminális ügyekben csak egynéhány éve létesítettek második fórumot. Rendes helyi törvény-

székek csak Londonban és néhány nagyobb városban vannak, különben utazó bíróságok (quarter Sessions) negyedévenként ítélkeznek polgári perekben. A nemzeti véderő és a súly- és mértékrendszer középkori alapon van szervezve. Látták mindezt. Látták, hogy az állam organizmusának minden szerve hibákban, bajokban szenved. Látták a fejnélküli rendtelenséget az egész vonalon.

De a logika, az előrelátás úgy látszik nem angol karakterisztikum, különösen nem a modern Angliában. Tanácsoknak, figyelmeztetéseknek nem volt híjjá, íme egy a sok közül: A «Pall Mall Gazette» 1909. évi március hó 29-iki számában úgy ír *A.C. Dewar* tengerésztiszt: «Aki az angol történelmet olvassa, nem csodálkozhatik az előrelátás hiánya felett, mely úgy látszik, karaktervonása az angol gondolkodási képességnek».

*

Végre, a mai liberális kabinet tudatára ébredt annak, hogy a régi *muddle through* rendszerrel a XX-ik században nem sokra lehet menni. Megindult tehát egy nagy reformmozgalom. A múltnak sok mulasztásait helyrehozni, ennek a jelszónak jegyében merült ki Anglia közéletének minden törekvése az utolsó években.

Eszébe jutott a vezető köröknek *Disraeli*-nek 60 év előtti mondása, «hogy Angliában a gazdagok és a szegények két külön nemzetet képeznek».

Egybeolvasztani ezt a két nemzetet, ezt tűzte ki céljával a mintegy 8 év óta uralmon levő *Asquith-Lloyd George*-kabinet vezetése alatti liberális-radikális-ir parlamenti többség.

«Lloyd George» a *modern* Anglia néptribunja, hadat üzent az angol arisztokrata régime-nek és a reform törekvések zászlójával a társadalom kitagadottjainak színeit válasz-

totta. A társadalmi és gazdasági rendnek demokratikus alapon való újjászervezése sok és nehéz probléma megoldása elé állította a reformátorokat. Elsősorban a nagybirtok hatalmának nyirbálásához fogtak.

Egy nagy kampagne indult meg az osztályuralom-okoza egészségtelen birtokviszonyok orvoslására. A birtok-reformot radikális, néha a magántulajdon sérthetlenségébe ütköző alapelvekkel tervezték megvalósítani. A nagybirtok megtörésére a radikális doktrinerek az adóprésnek kíméletlen alkalmazását találták legalkalmasabbnak. A legkülönbözőbb és a legsúlyosabb adónemek hozattak be olyannyira, hogy az utóbbi időben a nagybirtokosok közül sokan igyekeznek birtokaiktól megszabadulni. Vannak a feudális nagybirtokosok között olyanok is, akik az igazságérettől és a modern idők szellemétől áthatva maguk is felkarolták a nép ügyét és parcellázás, a bérletek megkönnyítése stb. úton maguk is igyekeznek a közjó érdekeit előmozdítani. Ezek a jószándékú főurak csak kivételek. A többség nem alkalmazkodott jószántából a közérdek kívánalmaihoz.

A mai angol arisztokrácia szellemileg dégénérait. Ez talán a legfőbb oka annak, hogy elveszette befolyását. A nép szíve mélyében ma is arisztokratikus érzelmű, de látja, hogy arisztokráciájában nincs meg a vezetésre való képesség. Egy évtized előtt *Lord Chesterfield* a House of Lord s-ot «a gyógyíthatlan elmebeteg menhelye» elnevezéssel jellemezte. Angliában az arisztokratizmus nem kívülről lett megtámadva, hanem a bensejében rágódó kórok okozzák elsősorban hanyatlását.

Az utóbbi években a parlament törvényeket hozott, a kisbirtok szaporítása, a haszonbérleti viszonyoknak méltányos rendezése, állami és községi segélyek nyújtása útján a földművelőnép helyzetét megjavítani. Sikerült is ezen a téren némi kis eredményt elérni, a feudális földtulajdon túl-

tengését azonban főleg pénzügyi és adóreformokkal remélték a reformátorok elérni. A földadóreform, a birtokviszonyok egészségesebbé tételén kívül, egyúttal kegyelemdőfés akar lenni a Lordok háza ellen. Az adókkal akarják a radikálisok ezt az intézményt végleg megtörni.

De nemcsak a lordok, hanem a gazdagok általában célpontjává váltak a reformátoroknak. A vagyonra és jövedelemre kivetett adó a felső osztályokban vad gyűlöletet gerjesztett a mai minisztérium ellen. A nagybirtokot és nagytőkét az alsóházban képviselő konzervatív párt és a reformelveket propagáló liberális-radikális párt között egyrészt, másrészt a feudalizmus melegágya, a House of Lords, és a reformátorok többsége által uralt House of Commons között a legutolsó években legelkeseredettebb harcok folytak. Cromwell ideje óta nem volt a pártszenvedély ennyire felcsigázva.

Az adóreformok elleni elkeseredést fokozták a radikális-liberális kormány által a legújabbban életbeléptetett nagy-szabású szociálpolitikai törvényhozási intézmények.

Az agg kori nyugdíj, a baleset, betegség, rokkantság, munkaképtelenség, sőt a munkanélküliség esetére szóló kötelező biztosítás; a bérminimum és a munkaidő megállapítása; munkáslakásokról szóló gondoskodás; az ipari békéltetés és hasonló munkásvédelmi intézményekkel Anglia a szociális törvényhozás terén a legelőrehaladottabb államok sorába lépett. Ezeknek az intézményeknek a gyakorlatban való végleges bevalását azonban csak az idő fogja bebizonyíthatni. Egyelőre még csak kísérletek.

A felsőbb osztályok azonban ezen reformok ellen formálisan fellázadtak, nem lévén hozzászokva a Kontinensen elterjedt állambeavatkozási rendszerhez. Angliában régen ez volt a mottó: *Chacun pour soi, et Dieu pour tous!*

Ez dicséretére válik az angolnak, aki – eltérően tőlünk – nem tartja azt, hogy az államnak kötelessége, valami előnyt, kedvezményt, szolgáltatást stb. nyújtani. Angliában a minisztériumokban és kormányhivatalokban nem is adják a kilincset egymásnak a kérelmezők, protegálók és közbenjárók.

Az államnak pártfogó és gyámolító tendenciája Angliában mindig gyűlölt volt.

Ilyen nép-psziché mellett érthető, hogy még azokban a néposztályokban is, amelyek ezen munkásvédelmi intézmények által nagy előnyöket élveznek, bizonyos fokig ellenszenvvel néznek erre az új irányváltásra. Pedig ugyancsak reá voltak utalva az ilyen államszocialisztikus beavatkozásra. A lefolyt évtizedben a munkásmozgalmak napirenden voltak; munkabérvizályok, sztrájkok egymást követték. Két év előtt a vasutasok és szállítómunkások és a szénbányászok sztrájkja hetekre megakasztotta a gazdasági életet, sok millió font kárt okozva az országnak. A tavalyi írországi sztrájk majdnem néplázadásra vezetett.

A tömegsztrájkok aránya folyton növekedett. Az elégedetlenség nemcsak a szorosán vett munkásosztályokban, hanem az alsó középosztályban is forrongott. Így a posta, vasút és távírda és a rendőrségi alkalmazottak is sztrájkmozgalmakat terveztek. A szociális nyugtalanság tünetei már olyan fenyegetően jelentkeztek, hogy általános volt az aggodalom, hogy 1915-ben a munkásmozgalmak eddigi minden arányait felülmúló, valóságos szociális forradalom fog kitörni.

A szakszervezeti intézmény: a Trade-Uniók Angliában nagy hatalommal bírnak, szellemi és vagyoni organizációikkal a tőke és a munka közötti küzdelemben a munkaadóknak félelmetes ellenfelei. Az utóbbi időben a munkaadók szükségesnek látták a hathatósabb védekezést és egy

50 ezer font sterling alaptőkével rendelkező védelmi szövetségben egyesültek.

Tíz év előtt még a szocializmust Angliában csak mint a Kontinensen létező betegséget, hírnévből ismerték, ma már meglehetősen el van terjedve, sőt már a szindikalizmus is gyökeret vert. Különben az angol szocializmust nem lehet a kontinentális, pl. a németországi szocializmussal összehasonlítani. Angliában, a tudatlan, logikus gondolkodásra képtelen tömeg, érezvén, hogy a megélhetés naponta nehezebbé válik, keres valami új dolgot, amely segíthet a bajján, így akadtak reá a szocializmusra. A szocializmus tudományos, elvi kérdéseibe nem igen bocsátkoznak. Hanem ettől, mint valami csodaszertől azt várják, hogy olyan viszonyokat teremtsen, melyek között a munkás a lehető legkevesebb munkával a lehető legmagasabb keresetet érhesse el.

Az egyszerű angol munkás tehát azt követi, aki neki a legtöbbet igéri. A vezetők szintén jórészt tudatlan emberek, minden tudományos alapot, vagy józan logikát nélkülöző tanításaikkal a népet felláztatják. Az angol szocializmus inkább anarchizmus. Hatásaiban ilyennek bizonyul, a munkászavarok a néplázadás jellegét kezdik felvenni.

Ilyen állapotok uralkodtak Angliában 1914-ben. Az egyenetlenség, a belső zavarok, a politikai és szociális viszály Anglia lakosságát a gyűlölet hevétől egymástól szétválasztott táborokra szaggatták, osztályharcok kitörése fenyegette az országot. Növelte ezen kaotikus állapotokat a női szavazatjogért agitáló suffragette-k zendülései.

Még mindez mintha nem lett volna elég. A már évek óta dúló, legutóbb annyira kiélesedett ir kérdés, közvetlen a háború kitörése előtt, a forrponthoz ért. A parlamentben az Írországnak önkormányzatot: Home Rule biztosító törvény el lett fogadva. Megvalósítás előtt állott az ír nacio-

nálisták régi vágya. A protestáns Ulster azonban fegyveres ellenállásra készült, Dublin-ben már-már kitört a lázadás, a katonaság fegyveres közbelépése vált szükségessé. A hadseregben az ir tisztek megtagadták az engedelmességet, maga *Lord Roberts* a fegyveres ellenállást hirdette.

A polgárháború elkerülhetetlennek látszott. Az egy évtized óta Anglia méhében forrongó revolúció parazsa lángra-lobbanni készült.

Ebben az időpontban cikkáztak végig Európa horizontján a világháború viharának első villámai.

Ez a vihar Angliát egy a történetében páratlanul álló belső krízis hullámainak tetőpontján találta.

BUSINESS IS BUSINESS!

Mert minden gonoszszágnak gyökere
a pénznek szerelme.

1. Tim. VI. 10.

John Bull szívós, izmos testén sok kór rágódik, de a szíve, az erős. Az angol világbirodalomnak a londoni City-ben lüktet a szíve. Ez nem beteg, legalább nem abban az értelemben, amint angol felfogás szerint egy ilyen testrésznek kell lennie.

A nemzetközi pénz- és üzérvilág Mekkája a City. A világkereskedelem kenyereből él egész Anglia. A City-ben futnak össze a világgazdaság szálai. A világkereskedelem és hajózás központi közvetítő irodája itt van. A nemzetközi bankvilág főtelepe a City, a világ *Cheque* és *Clearing-House* forgalma a City-n keresztül bonyolódik le. A City egy kozmopolita tőzsde és nagyáruház.

Az öt világrész gazdasági érdekeit koncentráló City-nek főellenőre a szerencsés John Bull. Sürgés-forgás, izgalmas élet folyik itten, de azért az élet kedélyes is. Minden üzletkötés egy jó ebéddel, legalább is egy pohár pezsgóval vagy *Sherry* and *Bitters*-el és egy barátságos kézszorítással lesz lekötve. Tévedés azt hinni, hogy az emberek itt ridegek és barátságtalanok, sok humor, ötlet, tréfa lát napvilágot a gyakran sárga vagy fekete ködbe burkolt City-ben.

Reggel tíztől ötig lüktet az eleven élet. Kocsikocsi, emberember hátán. Folyik a *bussiness*, evés-ivás,

különösen az ivás, nevetés, barátságos parolázás. ötkor megkezdődik az 'emigráció és hétkor már csak egy-egy rendőrt vagy utcaseprőt látni az elcsendesedett City-ben. A reggel bevándorolt félmillió ember hazament, ki a Westend-be ki a $\frac{7}{4}$ -ed milliós város 35 külvárosába. Este 8-kor a kihalt utcákban már csak a macskák szaladgálnak és 10-kor csak a házmesterek hajtják álomra fejüket, mert a City-ben lakás nincsen, nem is szabad ott lakni, a községi rendszabály nem engedi meg.

Ha John Bull a The City of London-t említi, előmlik rajta az önérzet. Büszke is lehet reá. Nagyhatalom volt az mindig, de újabban még emelkedett a hatalma. Ma a City az aranyimádóknak az, ami a katolikusoknak a Vatikán volt még abban az időben, mikor az egyházi fejedelemnek világi hatalma is volt. A City nemcsak a brit pénz-soviniszták trónusa, hanem a Világpolitika óriás kerekének egy nélkülözhetetlen küllője.

A modern gazdasági élet fejlettségével a nemzetközi politika struktúrájában egy új számottevő tényező lépett fel, ez a kereskedelmi érdekeltségeknek és a Haute Fináncé-nak befolyása és közreműködése a világpolitikai viszonyok alakulására. London, New-York és Páns kalmárhercegei és pénzfejedéimei kezében van a sajtó, a sajtó- és távírdaügynökségeknek egy jelentékeny része. így a gazdasági és pénzügyi érdekek irányítói, az újság és távíróval szövetkezve, a londoni City-ben székelő nemzetközi trust-öt alkotnak, mely a kulisszák mögött igen nagy befolyást gyakorol a politika irányítására. *Cári Peters*, a német gyarmatpolitikus, aki életének nagy részét Angliában töltötte, *England und die Engländer* című könyvében érdekesen világítja meg ezt a kérdést:

«Nagybritannia népei a londoni City-től függési viszonyban vannak: dividendák és haszonrészesedés formájában,

melyek végeredményben mindenütt természetbeni szolgáltatásokban rovandók le. Itt van tehát az angol világuralomnak utolsó és legerőszakosabb nyomása. A brit hódító politika történetének megértéséhez szükséges, hogy tiszta fogalmat alkossunk magunknak a City befolyásáról. A múlt század elején Lord Castlereagh ezt a jelentőségteljes kijelentést tette: Angliának az ágyúja a tőke. Ennek a mondanak az igazsága a XIX-ik században mindjobban bebizonyosodott; nem a Downing Street-ből (külügyi hivatal), hanem a Lombard Street és Throgmorton Street-bőli uralják az angol-szász világot, és ennek az uralomnak nemcsak a brit gyarmatok és birtokok vannak alávetve, hanem igen nagy mértékben az északamerikai Egyesült-Államok és a földgömbnek nem egy országa.»

Lord Castlereagh a múlt században hivatkozott már a pénzes-zsákra, mint Anglia ágyúira. Azóta pedig a pénz nagyobb úrrá lett, nemcsak Albion hazájában, hanem az egész világon. A régi magyar közmondás «pénz beszél...» ugyancsak igaz máma.

A tőke mindig fegyver volt Anglia kezében. A gyarmatosításban egyik legfontosabb eszköz; kölcsönök, ipusztriális befektetések révén Anglia nemzetközi relációinak a diplomáciával egyenrangú segédeszköze. Béke és háború felett döntött, háborút ezzel viselt, katonákat, szövetségeseket ezzel szerzett, békét ezzel kötött. Az arany a szigetország történetében vörös fonálként húzódik keresztül.

A pénz mellett azonban erkölcsi és szellemi fegyvereket is használt Anglia a múltban. Újabbban az aranyrudak- és az ezüstgolyókban bíznak leginkább. A délafrikai háborút az arany és a gyémánt jegyében vívta meg Albion. *Gustav F. Steffen* svéd szociológus, az angol demokráciáról írt könyvében így ír:

«Bölcs, öreg angolok, akik abban a hitben voltak, hogy

nemzetük lelkének legrejtettebb húrjait ismerik, a humanizmusnak, a demokratizmusnak és a béke eszményének, Anglia választott népe és a brit világbirodalom őstípusa segítségével való közeli győzedelmet kezdték már jósolni. Az angol arany- és gyémánt-kapitalisták és Jameson, Milner és Rhodes urak azonban az új isteni birodalom számára még nem voltak teljesen készen.»

Ugyancsak erről az időkről szólva, egy angol történetíró, | *Dr. J. A. Hohson* így nyilatkozik: «A háború legfontosabb tanúsága azon eszközöknek a leleplezése, melyek a modern viszonyok között egy, kíméletlen pénzemberek- és politikusokból álló kis csoportnak lehetővé teszik, kívánságaikat és nézeteiket az egész nemzettel elfogadtatni, a nép szenvedélyeit fellázítani és az ő érdekeik által diktált politikát az! államra rákényszeríteni.»

Már a jó öreg Viktória királynő idejében, aki úgy udvarában, mint országában a régi puritán erkölcsökhöz való ragaszkodást tekintette vezérelvül, ennyire elhatalmasodott a csillogó arany hatalma. Utóda, Edward király szuverenitása alatt megindult a *golden sovereign* abszolút uralmának korszaka.

A modern Angliában mindenki pénzről álmodik, pénzzel ébred. *Masterman, The Condition of England* című könyvében így kiált fel: «Money! money! Only a little a little more: a little more! is the passionate cry of unnumbered thousands». A nép nagy többségének minden gondolata az aranszerzésre van koncentrálna. Ez az üzérösztön, a becsület és az igazság iránti érzéken mély csorbát ejt.

Az egész világ arany- és gyémánttermelését Anglia vezeti. A nemesérc özönlik mindenfelől a szigetországba és innét azután, a szélrózsa minden irányában gazdasági és politikai célokra lesz szétküldve. A City a világkereskedelem és banküzlet közvetítés útján minden, bárhol kötött ügyletekből

jutalék, osztalék, kamat címén kiveszi a részét. Mérhetetlen vagyonok halmozódtak így fel a szigetországban, melynek kincstárnoka a City.

A vagyonban rejlő produktív erő, párosulva a jog és igazság törvényeihez való ragaszkodással, nagyon hasznos eszköze az emberi észnek és kéznek. Az angol kultúra terjesztésében ennek az eszköznek mindig jelentékeny osztályrésze volt, de ez volt a forrása a visszaéléseknek és korrupciónak is. A business-háborúk a City-ből lesznek dirigálva. Az anyagi eszközöknek túlsúlyra jutása eltompította a becsület- és az erkölcsi érzéket. A haszonlesés és vagyonszerzés, az élet egyedüli és legfőbb céljává vált. Angliában, ha valaki meghal, nem azt kérdezik, hogy mi baja volt, hanem hogy mit hagyott hátra? Az örökség nagysága az elhunyt érdemeinek a kritériuma. A pénzszerzés láza űz mindenkit; akinek pénze van, az előtt meghajolnak, akinek nincs, azt kidobják az ajtón!

Jól tudják ezt maguk az angolok is, de a viszonyok, az életmód, a szokások, a törvény, minden a *Geld regiert die Welt* elvre van alapítva. A konzervatív pártnak egyik leghevesebb imperialista politikusa, *Lord Charles Beresford*, egy amerikai újságírónak adott interviewban így nyilatkozott az angol-szász fajnak jövőjéről: «Az angol társadalmat tetőtől talpig a rohadtság kezdte ki. Hajdan a királyi fensőség a lovagias erényeket vette pártfogásba, ma a gazdagság képezi mindennek az alapját. A szépség és az ész a plutokrácia által hangolt hegedűre táncolnak. A nemzet hivatott vezetői az aranyborjú lábai elé vetik magukat. Az Óceánnak mindkét oldalán a növekedő pénzuralom a demokráciát megfojtással fenyegeti. Mi ugyanazon bajokban szenvedünk, melyek Babylon, Carthago, Athen, Rómát és más hatalmas államokat megsemmisített.»

A londoni City ennek a modern Baby-

l o n n a k a f ő v á r o s a . A nemzetközi kapitalizmusnak ez a centruma, a világgazdaság és politika irányítására közvetett úton, a színpalak mögül folyton növekedő befolyást szerez. Természetesen, a City-ben mindent kizárólag B u s i n e s s szempontból ítélnék meg; képzelhető tehát az a k o r r u m p á l ó b e f o l y á s , melyet ez az arany- és gyémánt-kapitólium a világra gyakorol.

A modern Angliában az arisztokratizmus és a demokratizmus küzd egymással és ebben a küzdelemben, az «inter duos litigantes tertius gaudet» példájára, a City-ben trónoló plutokrácia a harmadik nevető!

A plutokrácia fénye elvakítja a gondolkodást, a haszonlesés és az üzértség betegséggé fajult. Angliának a szíve és a feje a londoni City. A City-nek B u s i n e s s-szellemé áthat mindent. Minden elsősorban Business. Az Angolbirodalom egy Business-Empire. Találóa jellemzi ezt *Paul Descamps*, a «La formation Sociale de L'Anglais moderne» című könyvében. A francia szociológus az Angolbirodalom fejlődését tárgyalva, ezt írja: «L'expansion politique n'est pas ici une conséquence des conquêtes guerrières, mais une résultante des forces privées. Le véritable conquérant n'est pas le soldat, mais le colon ou le capitaliste.»

Az Angolbirodalom B u s i n e s s-en épült fel, nekik a háború is B u s i n e s s .

Ezt legjobban bizonyítja a ma dúló világháború, melyet Anglia nemcsak fegyverekkel, de elsősorban Business célokért és eszközökkel folytat.

Hogy Britannia háborúi rendszeren a Business zászlója alatt folynak le, íme egy meggyőző bizonyíték. A T h e United Service Institution katonai folyóirat 1909-ben egy tengerésztisztnek pályadíjat nyert tanulmányát közölte, melyben a következő passzus olvasható:

«We do not go to war for sentimental reasons. I doubt if we ever did. War is the outcome of commercial quarrels ... We give all sorts of reasons for war, but at the bottom of them all is commerce. Whether the reason given be the retention or obtaining of a strategical position, the breaking of treaties, or what not, they come down to the bedrock of commerce, for the simple and effective reason that commerce is our life-blood.»
 Az angoloknak az ereiben *B u s i n e s s*-vér kering. A modern Angliában a vérkeringés a City által befolyásolt sajtó érhálózatán keresztül kapja meg az élethez szükséges erőt. A sajtó manapság szintén elsősorban *B u s i n e s s*.

Anglia dekadenciájának egyik klasszikus bizonyítéka, egykor magas nívón álló sajtójának szellemi és morális hanyatlása. Ennek a hanyatlásnak egyik főoka a hírlapirodalomnak eltröszösödése. A londoni sajtó egynéhány üzleti vállalat kezébe került, így a *Harmsworth Press*, melynek főorganumai a *Times*, a *Daily Telegraph*, a *Daily Mail* – a legolvasottabb lapok Angliában – az újdonsült *peer*-nek *Lord Northcliff*-nek a tulajdona, aki az Egyesült-Államokban is mint hírlapmágnás ismeretes. Ezek a lapok, a *Morning Post* és a *Daily Express*-el együtt a sárga sajtónak *Yellow Press*-nek a képviselői. A közvéleményt ez az ultra-imperialista *B u s i n e s s*-sajtó csinálja. Nemcsak a szigetországban, hanem az angol nyelvet beszélő világrészekben is, a tömeg alacsony szenvedélyeire ható lázító hangon ez a sajtó évek óta készítette elő a talajt a németek elleni háborúra.

A sajtó lazításai a népben valóságos pánikszerű félelmet keltettek. A németgyűlölet hisztériává vált. Akármilyen baja volt az angolnak, a németet okolta. A német lett Angliában a *Prügelknabe*, erre háritották a felelősséget mindenrendű és nemű bajért. Aki az átlag-angolnak naiv, korlátolt észjárását ismeri, nem csodálkozik ezen.

A háború kitörése után ez a sajtó Vilmos császárt csak: *The mad dog of Europe* néven nevezte meg.

Lord Northcliffe a *Daily Mail*-nél kezdte pályafutását; ez az újság, bár gúnynevén általánosan mint *Daily Liar* ismeretes, mégis a legelterjedtebb lap. Egynéhány év előtt Lord Northcliff már a hajdan az egész világon reverenciáit tisztelőnek örvendő *Times*-t dirigálta. Az angol journalistikának ezt a tradicionális oszlopát egy csomó egyéb lappal affiliálva, egy nagy üzleti vállalatá szervezte át, melynek reklámműködésébe még egy nagy kölcsönkönyvtár is be lett illesztve.

Az emberi hiszékenységnek frappáns példája az angol *Sargaj*, mely jóformán az egész világra kiterjedő hírszolgálatával a közvélemény diktátora. Ez a sajtó egy hatalmas diplomáciai fegyver is.

Sok talentummal, nagy apparátussal dolgozik ez a sajtódiplomácia külföldön. Tehetséges levelezői politikai működést is fejtenek ki, néha veszedelmes agent provocateur-munkát végeznek. így pl. a *Times* és a *Morning Post*-nak egynéhány év előtti bécsi levelezői.

Az angol sajtó, az Anglia tulajdonában levő tengerentúli kábelek és az Entente-hatalmak kapitálisáiban székelő trust-ök kezében levő sajtótávíri ügynökségek révén, a nemzetközi közvélemény kialakulását erősen befolyásolja. Ez a journalistikai kábel-trust nagy ügyességgel dolgozik az öt világrészben. A nemzetközi pénzügyi és politikai eseményeket olyan színezésben adja elő, amint az London, New-York és Paris érdekeinek megfelel. A nagyközönség a sajtó útján hipnotizálva lesz.

A világ krízis kitörésekor ennek a hipnózisnak a befolyása alatt állott a fél világ.

A háborút Angliában a *Times* és nagyszámú vasalusi tették népszerűvé. Aki Angliában volt a háború kitörése

idejében, láthatta, hogy milyen villámgyorsan változott át az európai krízist eleintén a legnagyobb hidegvérrel szemlélő angol népben a közhangulat. Egy napról a másikra a közvélemény harcias lett. A «jogtipró» Németország és «világzsarnokságra» törekvő császára az egyszerű angol polgár lelkét gyűlölettel töltötte el. A háború így olyan népszerűvé lett, hogy a kormány még akarva sem térhetett volna ki előle. Igaz, hogy a világpolitikát és világ-Bu s i n e s s-t csináló T i m e s-et az angol kormány inspirálja.

A sajtó befolyására vezethető vissza az angol népnek a háborúban elfoglalt álláspontja. Es a nép tekintélyes része, a lapokból formált vélemény alapján, tényleg meggyőződésből, bona fide foglalt állást a háborúban való részvétel mellett. Persze nem volt nehéz az angolt Németország ellen fellázítani. A mag el volt vetve, a sajtó már évek óta űzi az en gros németellenes izgatást és az átlag-angol, aki már az iskolában azt tanulta, hogy Anglián kívül más nemzetnek nincs joga flottát tartani, könnyen ráment a lépre és szíve mélyéből örült az alkalomnak, hogy régi vágya: To s m a s h t h e g e r m a n F l e e t, most végre beteljesedik.

A jámbor polgár ezzel gyermekeinek akart szolgálatot tenni: legalább – így gondolta ő – azok meg lesznek kiméivé attól a feladattól, hogy Németország flottáját megsemmisítsék!

A háború kitörése után pedig mikor híre járt, hogy Németország «hitzegő» módra Belgiumra tört és ott gyerekeket és asszonyokat felpékel, az angol nép meg volt győződve, hogy a «német» és «vadállat» szinonim fogalmak.

Igazságtalanság volna elhallgatni, hogy nem minden angol lap üzte ezt a lelkiismeretlen kampagnet. Álljon itt csak egynéhány kivétel: a Manchester Guardian, a Nation, az Economist, a Standard, Daily

Graphic stb., stb. De a lapok túlnyomó többsége, és épen a legnépszerűbb lapok, a németlázítást olyan mértékben úzték, hogy nem lehet csodálkozni, hogy a nép meg lett nyerve a háborúnak.

Az a része a lakosságnak, különösen a jobb munkásságnak, mely mindennek dacára nem szívvel-lélekkel lett háborús-párti, csekély, de elhallgatni, hogy ilyenek is voltak nem volna fair play.

A háború felidézésében a sajtónak és elsősorban a londoni City-sajtónak, mondhatni oroszlánrésze van. Ennek a befolyása nélkül Anglia, a virágkorát élő ultra-imperializmus dacára, nem állana ma a küzdőfelek között.

A Business-vérű angolt a Business szolgálatában levő sajtó egy Business-háborúba kergette bele. A City nélkül Anglia nem ment volna a háborúba. A háború angol szempontból elsősorban Business.

A világkereskedelem európai főügynöke, John Bull, félt hogy a Kontinens kellő közepén, a német világ gazdasági szervezet, mely geográfiai fekvésénél fogva is hivatva van a nemzetközi kereskedelem gócpontjává válni, az ő világhalmári monopóliumának véget vet.

John Bull tehát szükségesnek tartotta vetélytársának politikai és katonai erejét annyira meggyengíteni, hogy ne érhesse el azt a gazdasági fölényt, melynek minden előfeltétele megvan Németországban. Kereskedelmét, iparát tönkretenni, flottáját megsemmisíteni, gazdasági fejlődését ötven évvel visszavetni: ezt vallotta céljául nyíltan egész London, mikor a háború kitört.

Anglia külügyminisztere augusztus 3-án, az alsóházban, a háborúban való részvételt ezen szavakkal indokolta meg: «Amennyiben mi hatalmas flottánkkal, mely kereskedelmünket, partjainkat és érdekeinket képes megvédeni, résztveszünk

a háborúban, nem igen fogunk többet szenvedni, mintha passzív magatartást követnénk.» Ez par excellence Business álláspont.

Angliának a háborúban alkalmazott intézkedései elsősorban gazdasági természetűek, ezekkel a Business-fegyverekkel folytatott gazdasági küzdelemmel reméli Albion domináló világgazdasági helyzetét megtartani. Anglia háborúja elsősorban Business War. A diadalt elérni gazdasági fegyverekkel, és főleg pénzzel remélték.

We shall win with money! ez volt a háború kitörésekor az általános vélemény.

Albion csatakiáltása: Business is Business!

ANGLIA HÁBORÚBA MEGY.

La situation des hommes civilisés varie et se renouvelle sans cesse. Chaque siècle qui passe sur un peuple n'y laisse jamais la même manière d'être, les mêmes intérêts, les mêmes besoins qu'il y a trouvés.

Thierry.

For to thinke, that an Handfull of People, can, with the greatest Courage, and Policy in the World, embrace too large Extent of Dominion, it may hold for a time, but it will faile suddainly.

Bacon.

Angliában egy forradalom megy végbe, az arisztokratizmus helyet ad a demokratizmusnak. A régi rend helyébe új viszonyok alakulnak ki. Ennek az átmeneti periódusnak nagy hátrányai vannak; a minden hibái mellett is előnyökkel bíró régi rendnek a jó oldalai nem érvényesülhetnek, viszont az új rend végleges meghonosodása előtt már is jelentkeznek ennek a kinövései. Anglia az arisztokratikus-feudális rendszer végelgyengülő napjait, a demokratizmus kamaszéveit éli.

A modern Angliában a demokratizmus olyan irány felé halad, melyből arra a következtetésre lehet jönni, mintha alapvető szociálpolitikai reformtörekvéseknek politikai érvényesüléssel való kapcsolata csak a rideg önzés és materializmusból kiinduló osztályharcok útján volna megvalósítható.

A demokrácia úgy látszik nem eszményi elvekből, hanem az utilitarianizmus túlhajtásából eredő, egyedül az anyagi-

ságot szem előtt tartó princípiumokból táplálkozik. Vannak az angol demokrácia harcosai között nagy képzettségű, őszinte és becsületes törekvésű férfiak is – nem kis számban. De az uralkodó szellemi áramlatok, a politikai és szociális mozgalmak tendenciái ellen ezek nem képesek érvényesülni. *Gustav F. Steffen*, egy kiváló svéd szociológus, az angol demokráciáról írt munkájában így jellemzi a viszonyokat: «Ha látjuk, hogy azok a néposztályok, melyek az arisztokrácia helyébe lépnek, a konzervatizmus, a tunyaság és az önzés zászlóvivői és legelkeseredettebb ellenségei minden újabb, magasabb idealizmusnak, akkor sejthetjük, hogy a társadalmi rend alapjában mennyire romlott.»

Vannak sokan, akik a társadalmi rend romlottságát épen a demokratikus irány következményének tartják. Nem egyszer hallottam egy-egy öreg angoltól, hogy a demokrácia nem nekik való, hogy homlokegyenest ellenkezik az ő nemzeti temperamentumukkal.

Igazságtalanság volna, az egész angol nemzetet e n bloc elítélni. Ma is vannak idealisták, akik a birodalom fenntartását morális alapon és a pacifizmus elveivel óhajtják, de a vezető osztályokban és az ezek érdekeiben a kormányzást gyakorló tényezőkben a materializmusból kiinduló féktelen uralmi vágy képezik a hajtó erőt.

A modern Angliában egy társadalmi forradalom is megy végbe. A francia és amerikai befolyás következtében az angolnak tipikus szigetországi karaktere lassan átalakulóban van. Észrevehető ez a gondolkozásmód, az életfelfogás, a szokások, egy szóval mindenben, a családtól kezdve a társadalmi és állami élet minden intézményében. Ebben az átmeneti állapotban az angolról el lehet mondani, hogy kontinentalizálódik.

Hogy épen most, amikor Anglia politikai és társadalmi

organizmusa az átmeneti állapotnak annyi betegségi tüneteit mutatja, a vezető államférfiak felidéztek a történetben páratlanul álló világkonfliktust, ezt csak a félelem, az irigység és a gyűlölet érzéseinek lehet betudni. Igaza van *John Wesley*-nek: *Passion and prejudice govern the world!*

Elfogultság nélkül, angol szempontból Ítéelve meg a dolgokat, kétségtelenül nehéz feladat jut osztályrészül azoknak, akik a világbirodalom sorsának intézéséért felelősek. A századok óta konstruálódott *British Empire*-t összetartani és jövő fennállását biztosítani nehéz probléma.

A gyarmati imperializmus alapját képező világkereskedelmi monopólium a mai világgazdasági viszonyok mellett bajosan tartható fenn agresszív külpolitika nélkül. Az önfenntartási ösztön az: *o t e toi que je m'y mette* elvnek követését írja elő.

A világban szétszórt, területileg összefüggéstelen birodalom fenntartása kényszerítő szükséggé teszi a tengerek uralmát, a *naval supremacy*-t; enélkül megszűnik a birodalomközi kommunikációnak biztonsága. Elismerve tehát, hogy Anglia világhatalmi helyzete, a teljesen sajátos, a történelemben példa nélkül álló világbirodalmi struktúrával nehéz szituációba sodorta felelős tényezőit, ezeknek a világválság kitörésére vezető politikáját és indítékait – legalább *theoretice* – elnézéssel ítélniük meg.

Anglia sorsának intézői a gazdasági supremáciát a német emelkedés által veszélyeztetve látták. Szerintök a gazdasági fölény megdőlte maga után kell, hogy vonja a politikai hatalom összeomlását is. A *Pangermanizmus* veszedelmében komolyan hittek. A porosz Junkereket és a pangermán propaganda híveit azzal gyanúsították, hogy az ausztriai és az oroszországi németiségnek, valamint Hollandia, Belgium, Dánia és Svájcnak bekebelezésével, egy nagy Német-

birodalom alapítását tervezik. Egy ilyen hatalmas germán Imperiummal szemben az Angolbirodalom nem vélte magát képesnek fenntartani.

A konzervatív pártnak egy fiatal, kiváló eszű tagja *Lord Percy*, még abban az időben, midőn a világháború kitöréséről szó sem volt, a «*N a t i o n a l R e v i e w*»-ben (1914. április havi szám) a nemzeti védelem doktrínáit tárgyalja. Fejtegetéseinek ez a gondolatmenete:

A történelem tanúsága szerint mindég meg volt a tendencia arra, hogy egy erős katonai hatalom Európában a vezérszerep elérésére törekedett. Nagy Károly, Napoleon és a római szent birodalom példák erre. Hogy egy ilyen Imperium milyen hatással lenne a brit hatalomra, *Lord Percy* ezen szavakban fejezi ki: «There is historical justification for Pan-german ideals, and there is only one reason why they should not be accepted. They would mean the end of France as a great power, and the dissolution of the British Empire.»

Franciaországnak, mint nagyhatalomnak összeomlása és a kanális innenső partjait uraló nagy Németbirodalomnak keletkezése, az angol államférfiak szemében, Angi iá nagyhatalmi állását a múlt emlékei közé sorozta volna. Az ő fel fogásuk szerint ez mint ok és okozat egymástól elválaszthatlanul bekövetkezendő tények.

Két okból mentek az angolok háborúba. Az egyik a német hegemoniától való félelem, mert a német hivatalos politika és a császár minden kijelentései dacára meg voltak győződve, hogy a németek, ha nem is ma, de a jövőben világhatalmi pozícióba törekednek. Nem bíztak a német Ígéreteken és Franciaország teljes letörését tulajdonították a németek végcéljául. Ennek bekövetkeztét Anglia vesztének tartották.

A hódító angol el sem tudja képzelni, hogy egy erős

faj, mint a német, ne törekedjék világalomra. Az ő észjárása szerint ez: *Something quite natural – we have done the same thing.*

A másik ok a német gazdasági és tengeri fejlődésnek megakadályozása, amelynek az eddigi arányokban való továbbfejlődésével szemben, az angol Imperium alapját képező gazdasági és tengeri supremáciát fenntartani lehetetlennek vélték. Azt tartották, hogy «két úr nem fér meg egy házban».

A tengereken való széttagoltsága megköveteli a tengeri supremáciát, ezt a legérzékenyebb pontot látták a német által veszélyeztetve. *Germany had the impudence to challenge our supremacy at sea!* Erre a provokációra minden britnek a fejébe szállott a vér.

Szerintök bitorló az, aki kénye-kedve szerint akar járni az Óceán hullámain. Ezt az előjogot Britanniának adta a Gondviselés!

Ez az észjárás adja meg a kulcsot, hogy miért ment Anglia a háborúba. *To be or not to be?* ezt a kérdést látták felvetve. Vagy abdikálni vagy küzdeni a létért, más utat nem láttak. Az angol államférfiak nem keresték, nem akarták a háborút, – a félelem kergette őket bele.

Sir Edward Grey érezte az óriási felelősséget és nem szívesen vállalta. Az ő kísérletei – bár nem alkalmasak – de tényleg arra törekedtek, hogy a világkonfliktus el kerül tessenek. Azok a javaslatai, hogy az osztrák-magyar-szerb konfliktus a nagyhatalmak arbitrációja útján oldassék meg, jóhiszeműek voltak. Hogy a Monarchia és Magyarország iránt nincsen Angliában antipatia, sőt rokonszenv, ehhez kétség nem fér. A rokonszenvet soha sem szabad elvetni; áll ez úgy az egyénre, mint nemzetekre.

Ha tudtak volna kibúvóutat találni, az angol államférfiak ezt választották volna. De a német veszedelem hipnotizálta a Downing Street urait és annyira engageálva

voltak szövetségeseikkel, hogy most, a válság órájában nem merték őket cserben hagyni. A «Perfid Albion» «Albion fidele»-é akart át vedleni.

Az angol államférfiak tehát, Franciaország és főleg az Oroszországtól való függési viszonyból kifolyólag, nem mertek erélyes önálló magatartást tanúsítani. A francia revanche-politika korifeusai és az orosz pánszlávizmus apostolainak pressziója dilemma elé állította őket. Ha cserbe hagyják szövetségeseiket, félelmes riválisuk, a német, biztosan győz, szövetségeseik bizalmát pedig örökre eljátszották. Tehát hímeztek-hámoztak és szívesen látták volna, ha a béke nem lesz megbontva, de csak olyképen, hogy szövetségésüknek Oroszországnak, az osztrák-magyar-szerb konfliktusban elfoglalt álláspontja érvényre jut.

Az kétséget nem szenved, hogy Anglia elhatározása volt a döntő ok, – nélküle sem Oroszország, sem Franciaország nem mentek volna háborúba.

Még talán az is ok volt arra, hogy Anglia nem akart az európai konfliktusból kimaradni, hogy a balkáni kérdések rendezésénél ne lehessen őt mellőzni. Hiszen a világ hozzászoktatta őket, hogy minden kérdésben meghallgassa szavukat. De Szerbia iránt Angliában szimpátia nem volt, ehhez kétség nem fér, persze ma a: *mitgefangen mitgehen* szerint kell eljárniok.

A békehajlam megvolt Londonban, azonban az angol államférfiak agyának egy elrejtett fülkéjében ott lappangott a gondolat: *Hogya valamikor, most van itt az alkalom a német riválissal leszámolni és azon az alapon, hogy: We cannot let this opportunity slip away*, elhatározták a háborút. Azok pedig – elég nagy a számuk, – akik bár nem voltak a háború mellett, a *Wright Or Wrong my country*, hazafias vigasztalással nyugtatták meg lelkiismeretüket.

Az Angliában dúló válság szintén befolyással volt az intéző körök elhatározására, a lakosság figyelmét a belső bajoktól elterelni alkalmasnak látták a háborút. A belső gyengülés ellen, a külső megerősödésben kerestek orvosságot.

Egy visszapillantás Anglia történetére meggyőz arról, hogy az időnek el kellett jönnie, amikor az angol a némettel le fog számolni. Anglia megtagadná tradícióit, ha egy vele egyenrangú hatalmat elismerne jószántából. Helyesen mondta *Jagow* német külügyi államtitkár, hogy Anglia feltétlen politikai diktatúrát akar a világon.

A világhatalmi helyzetbe beleélték magukat, ehhez görcsösen ragaszkodnak. Nem akarják hinni, hogy: *Tout passe, tout casse, tout lasse!*

A világhatalmi ambíció csak az uralkodó osztályban van meg. Az ezen célokat szolgáló terveknek népszerűséget rendesen a tömeg fantáziájára ható ideális jelszavakkal szereznek. Így a XIX. század elején, mikor Anglia Napoleon ellen küzdött, a jelszó az volt, hogy ők azért küzdenek, hogy az egész világot a francia rabszolgaság, a katonai despotizmus ellen megvédjék. Ma a jelszó: a kis nemzetek függetlenségét a német cezarómánia, a német militarizmus ellen megvédeni.

Anglia államférfiai mindég nagy ügyességgel tudták a domináló osztály hatalmi vágyát és gazdagodási telhetetlenségét a népiélekre ható ideális jelszavakkal előmozdítani.

Az európai krízis kitörése elején a közvélemény és az egész sajtó – beleértve a Lord Northcliffe-féle németellenes oroszbarát lapokat is – Anglia neutrálitása mellett voltak és nagy elismeréssel nyilatkoztak a német császárnak a béke érdekében tanúsított jóhiszemű fáradozásairól. De mikor látták, hogy Pétervárott a háborús *párt* kerekedik *felül*, a háborúban való részvétel mellett foglaltak állást. Egy napról a másikra teljesen megváltoztatták álláspontjukat.

Az ország közvéleményében háborús hangulatot kelteni, szükség volt egy ideális célnak az előtérbe tolására, erre szolgált Belgium. A sajtó megfújta a vészkürtöt. A nép, melynek lelkében a lázító, sajtó már régóta szítja a németgyűlöletet, a belga neutralitásnak a németek részéről feltüntetett brutális megsértésével, a becsület és egyéb hangzatos jelszavakra történt hivatkozással könnyen meg lett nyerve, így lett a háború népszerűvé.

Az angoloknak az az állítása, hogy ők Belgium érdekében avatkoztak bele a háborúba, bizonyos fokig tényleg igaz, azzal a fenntartással azonban, hogy nem Belgium szép szeimeiért, hanem a saját bőrük védelméért gondolták szükségesnek a konfliktusban való részvételt. Az angolok ezeket a partvidékeket saját existenciájuk biztosítékának tekintik.

Az ebből reájuk háramolható veszélyről Napoleon oktatta ki őket, hatalmának fénykorában szükségesnek látták, a normandiai partok mentén egészen Frieslandig olyan nagy flottát tartani, hogy az erre szükséges költségek folytán az állam majdnem csődbe jutott.

Ok fáradoztak legjobban azon, hogy Belgium és Hollandia nemzetközi politikai státusa a semlegeségre legyen alapítva.

Az oxfordi egyetem történeti fakultásának tanárai egy könyvet adtak ki Anglia álláspontjának védelmére, ebben kifejtik, hogy ők: a nemzetközi megállapodások, az adott szó, a nemzeti becsület és a kis államok függetlenségének védelmére fogtak fegyvert és abban a szerencsés helyzetben vannak, hogy ezek az etikai célok fedik Angliának vitális érdekeit.

Ami a nagy tömeg előtt mint ideális cél lett feltüntetve, reális okokból tényleg befolyással bírt Anglia elhatározására.

Ki felelős Angliában a háborúért?

Az angoloknak a világháború felidezésében való szerepe, a kritikus időben Londonban szerzett impressziók alapján, a következőkben foglalható össze:

A kockát egynehány fanatikus és egynehány vakmerő politikus vetette el. A szenvedély, a gőg és félelemtől elragadtatva, elvesztették a fejüket.

A liberalizmus, mely a mai Angliában a haladás és felvilágosodás elveinek propagálását vallja céljául, tényleg a reakcionárius irány útvesztőjébe terelődött és a történelem óramutatóját hátra igyekszik mozdítani.

A végzetes döntésben nem kis része van annak a fejtelenségnek, rendszertelenségnek – valóságos kaotikus állapotoknak – mely a modern Anglia jellemző vonása.

A béke vagy háború kérdésében az alkotmány értelmében a parlament dönt. A parlament döntött? Nem. A parlament egy fait accompli elé lett állítva. A kabinet döntött formálisan, de az elhatározás és az erre vezető lépések egy, néhány politikus és diplomatából álló klikk részéről történt. Felesleges megnevezni a személyeket, annál is inkább, mivel teljes határozottsággal talán még a legbeavatottabbak sem mondhatnak véleményt. Tény az, hogy a döntés egy titkos koncilium, mondhatni cseleszövényes működésével jött létre.

Még egy pszichológiai momentumot kell tekintetbe venni.

Az angol államférfiak és politikusok mentalitása eltérő a kontinentális normális észjárástól. Nem tudatlanok, nem műveletlenek; olvasnak, sőt könyveket írnak. De szellemi konstrukciójuk speciálisan angol. A világtörténelmet, hazájuk történelmét, az európai viszonyokat, egyszóval mindent sajátosan angol nézőpontból ismernek.

Inzuláris látszóg szerint készült szemüvegen keresztül látnak mindent, fiktív képzeltet világban élnek. Az angol

fölényben való rendíthetlen hit képtelenné teszi őket objektív ítéletre.

Persze kivételek is vannak, de ezeket az ember az ujjain megszámlálhatná.

Ügy a politika, mint a közigazgatás teendőit túlnyomó többségben olyan emberek végzik, akiknek nincsen hivatás-szerű képzettségük – legalább nem abban az értelemben, ahogy mi ezt értelmezzük.

Államjog és közjog nem az ő kenyerük. Rendesen jó sportemberek, aki ehhez nem ért, a nép szemében nem is alkalmas a politikában vagy közigazgatásban való szereplésre.

Az adminisztráció nem theoria, hanem a józan ész «common sense» alapján és egy bizonyos «Business» routine mellett történik. Egyöntetűség, elvi irányítást nélkülöző rendszer-telenség, felületesség az egész vonalon. Minden a régi jó világ «muddle through» szisztéma mellett megy.

Ez a világtörténelmi jelentőségű kérdés is a mu ddle through módjára lett eldöntve. A felelős tényezők közül akárhányan nem tudták miről van szízó, egyik nem tudta milyen kötelezettségeket vállalt a másik, nem tudta a másíknak valódi szándékait. E g y p á r ember minden áron háborút akart és a többi – magyarul mondva – az orránál fogva lett a végzetes elhatározásba belehajtvva.

Teljesen készületlenül mentek a háborúba.

Ez különben Angliában úgy látszik, szokásos; amint ezt a XVI. századbéli híres kardinálisnak, *Wolsey*-nek egy utóda *Lord Wolsey* maga mondja: «We are never prepared for war, and yet we never have a Cabinet that dare to tell the people the truth.»

Hogy milyen következményei lesznek vagy lehetnek a háborúnak Angliára, ezt sem fontolták meg előre. Könnyű Katót táncra hívni, hiszen a németet egyik sem szerette. Három miniszter lemondott, köztük *Lord Morley* Angliának

legnagyobb eszű államférfia, *John Burns*, a munkásminiszter és *Trevelyan* államtitkár. Ezek nem akarták a felelősséget magukra vállalni, érezvén, hogy Anglia léte forog kockán.

Ezek érezték, hogy a XX. században a *m u d d l e t h r o u g h* rendszerrel nem lehet boldogulni, és sejtették, hogy a háborúban való részvétel Angliára egy kiszámíthatatlan következményekkel járó: *B l u n d e r*.

*

Britannia megöregedett, a világhatalmak betegségébe, az örökkévalóság és a határtalanság fixa ideájába esett. De bár szinte vallásos meggyőződésükké vált ez a hiedelem, nem követtek el mindent, hogy azt megtartsák. Igaz, hogy folyton építettek egy óriási flottát, de ezen a téren sem haladtak az idők szellemében.

Nem vették észre, hogy a természet örök törvényét követve, a világ megváltozott.

Nem vették észre, hogy más államok és nemzetek a természetes fejlődési processzusban olyan színvonalra emelkedtek, hogy az angolszász fajnak – a múltban talán némi jogosultsággal bíró – az a hite, hogy kultúrájának az egész földgömbre való kiterjesztése az emberiség érdekében áll, *i l l u z ó r i u s s á , a r r o g a n c i á v á* vált. Nem vették észre, hogy a XX-ik századnak az ő képzelt világtörténelmi hivatásukra nincs szüksége.

Nem vették észre, hogy a világhatalmi alakulatok és az európai Kontinensen történt változások, a technikai és tudományos fejlődés következtében, Anglia majdnem egy kontinentális állammá alakult át.

A gazdasági fölény ideje letűnt, a gondtalan, sportnak élő szép napok elmúltak, ők azonban úgy a véderő, mint az állami és nemzeti élet minden fázisában megmaradtak a régi jó világ színvonalán.

A világ legnagyobb konflagrációja valószínűleg fel fogja őket rázni. Mert bár beteg Anglia, a baj nem gyógyíthatlan. Egy drasztikus kúrán megy ma keresztül, mely hihetőleg meg fogja gyógyítani. Az angol népnél beteg a szellem, beteg az értelem, bizonyos fokig a fizikum is, de úgy a szellemi, mint az erkölcsi energia ősforrása nem száradt ki. Bár a városi lakosság és a szegény nép fizikailag is dekadens, a nép zöme azért testileg erős, az államélet egyik legfontosabb tényezője, a közszellem, bár időlegesen lelohadt, él a népben.

Széchenyi, Angliában tett tapasztalatairól a többi közt ezt mondja: «az egész polgárosodás és haladás titka a közszellemben rejlik»; a közszellem lüktet még a mai beteg Angliában is.

Egy nemzet, mely számban nem csökken, mely fizikailag erős és melyben él a közszellem, nem könnyen bukik el – különösen nem, ha olyan magas polcra emelkedett. A legnagyobb veszély, amely Angliát fenyegeti, a vallásos érzület hanyatlása. Az angol faj sikerének gyökerét a Puritanizmus képezi, ez adott életet és erőt. Ha ez az érzés kihal, az angol nép nem lesz képes magát a kiküzdött erkölcsi nivón fenn tartani. Ha az a lelki elsenyvedés, amely a legutóbbi két évtized alatt folyamatban van, nem áll meg, Anglia nagysága a történelem lapjain a múlt emlékei közé fog tartozni.

Az aranyimádástól a valláshoz való visszatérés és a népnevelésnek európai színvonalra való emelése menthetik meg Angliát.

Angliának helyre kell hozni az évszázados mulasztások folytán belsőleg felhalmozódott hibákat.

A Mammon-imádás oltárától vissza kell térniök az Isten templomába. Fel kell ébrednie abból a letargikus álomból, mely a jó britnek az eszét elkábította.

Ha valami, hát ez a háború fogja a Wales-i hercegnek

egy évtized előtti kiáltását *Wake up England!* olyan visszhanggal felidézni a fülükbe, hogy fel fognak ébredni. Itt az ideje, különben Goethe szavaiban «Du musst steigen oder sinken» kifejezett igazság alapján mint nagyhatalom le fognak tűnni a világ színpadáról.

Aki Angliát ismeri, az előtt valószínűnek látszik, hogy az angol-szász fajban meg van a vitális erő, azokat a betegségeket, melyekben szenved, kiállani. A gyógyulás és a konvaleszcencia ideje után le fog hullani a brit agyról a szigetországi ködfátyol és a modern angol talán kontinentálisán felvilágosodott ésszel fogja látni úgy a saját helyzetét, mind a világot. Be fogja látni, hogy a germánokat leverni nem lehet, és mint praktikus nép a: *To make the best of it* elv alapján keresni fogják a módját a németekkel való békés együttélésnek. Igaza van *Balthazar Gráciánknak*, a spanyol szerzetes filozófusnak, hogy: Az embereknek mint ellenségnek vagy mint barátoknak kell együtt élniök.

Az angol rá fog arra jönni, hogy: *It pays better to make friends* és a háború leckéjéből levont kényszerítő szükség hatása alatt el fogja ismerni a német sógort egyenrangú partnernek a világpolitika versenypályáján.

El fogja ismerni a német gazdaság és kultúra terjeszkedésének jogosultságát. El fogja ismerni az osztrák-magyar Monarchiának szellemi, gazdasági és katonai erejének arányában őt megillető érdekszférákra való kiterjeszkedését. Egyszóval Anglia bele fog illeszkedni az új világalakulásba, melyben az angol-szászoknak jogosan megillető arányban elfoglalt helyzetét mai ellenfelei irigység és rosszakarattal nélkül fogják respektálni.

Ehhez persze idő fog kelleni, de a legközelebbi generáció már nem fog abban az arrogáns hiedelemben felnőni, hogy a Gondviselés az angolt szemelte ki a világ boldogítására.

Ki f o g n a k j ó z a n o d n i a z é v s z á z a d o k ó t a f e j ü k b e szállt g ő g m á m o r b ó l .

A német is, bármennyire gyűlöli is ma az életére törő angol rokont, ha kivívta magának a világban való szabad érvényesülést és sikerült az angolt az a r b i t e r m u n d i szerepről lemondásra kényszeríteni, számolni fog az élet reális lehetőségeivel. Számítani fog azzal, hogy a szívós angol népfajt kiirtani nem lehetséges, sőt nem is kívánatos.

A fehér fajok és Európa érdekei megkívánják az együttműködést. Azok a németek, akik ma «Das Ende Englands» és «Der Zusammenbruch Englands» cím alatt könyveket írnak, az angol-német gyűlölködés előidézésében német részről hibás «Überpatrioten» kategóriába tartoznak és nem a józanul gondolkodó többséghez. Ezek már most, a küzdelem hevének paroxizmusában, felvetik ezt a kérdést: «Wir müssen aber doch später wieder mit den Engländern leben und auskommen.»

De az angol csak akkor lesz hajlandó barátságban élni a némettel, ha megérezte az öklét. Ezután jön majd a: S h a k e h a n d s !

Amit a kölcsönös megértés eszközeivel nem lehetett megoldani, most a fegyverek kérlelhetetlen mérkőzése dönti el. Reményünk, hogy ez a nagy világháború, mint egy tisztító tűz, az igazság égboltozatáról az egyenletlenség és viszály felhőit el fogja hajtani. A nemzetközi érintkezésnek vissza kell térni majd a rendes mederébe.

Ha ennek a rettenetes áldozatok árán végig küzdött háborúnak a végén a hódító nemzetek, az o r o s z és az angol, be fogják látni, hogy más nemzetek is vannak, akik helyet tudnak maguknak szorítani, a világérdekeknek az egész emberiséget megillető javaiban, akkor talán közelebb jutunk annak a reménynek a megvalósulásához, hogy a nemzetközi életviszonyok a békés, harmonikus egymásmellettélés törvényei szerint lesznek szabályozva.

Egy régi francia filozófus ezt mondja: «Az egymással hosszú ideig háborúskodó népek között szoros viszony jön létre. A háború az érintkezésnek egy módja, mely azokat, kiket szétválaszt, közel hoz egymáshoz.»

Minden esetre természetesebb volna, hogy a germán és az angol-szász népek, melyeket vérbeli kapcsón kívül szellemi kötelékek és közös gazdasági érdekek fűznek össze, kordialis viszonyban éljenek egymással, mint hogy az a természetellenes szövetség, melyben annyira diskordáns elemek, mint egy alkotmányos monarchia, egy radikális köztársaság és egy despotikus autokrácia egyesültek, megállja az idők nehéz megpróbáltatását.

A Monarchiának, nekünk magyaroknak és az egész emberiségnek javára válna a germánoknak és az angol-szászoknak kibékülése.